

Straipsnių
rinkinys

Pauliaus Galaunės skaitymai 2023

Pauliaus Galaunės skaitymai, 2023
Straipsnių rinkinys

ISBN 978-9955-471-87-5

Sudarytoja / Compiled by
Dr. Raimonda Norkutė

Redaktorė / Editor
Aurelija Gražina Rukšaitė

Vertėja / Translator
Palmyra Sakalauskienė

Dizaineris / Designer
Jonas Vaikšnoras

Skaitmeniniai vaizdai /
Digital images by
Edgaras Austinskas
Džiugas Palukaitis

Fotografai / Photographers
Rimantė Pranciška Ropytė
Audrius Kapčius
Justė Mocevičiūtė
Kiti – tekste ir iliustracijų
aprašuose / other names are
mentioned in the text and in
the descriptions of illustrations

© Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2023
© Raimonda Norkutė, 2023
© Palmyra Sakalauskienė, 2023
© Jonas Vaikšnoras, 2023

Pauliaus Galaunės skaitymai, 2023

Straipsnių rinkinys

Pauliaus Galaunės vardo mokslinė konferencija – kasmetinis Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus renginys, skirtas žymaus meno ir kultūros veikėjo bei ilgalaikio muziejaus vadovo Pauliaus Galaunės atminimui.

XIV mokslinė konferencija įvyko 2023 m. sausio 25–26 d., pirmoji konferencijos diena buvo skirta įvairialypiems muziejaus kolekcijų tyrimams, o antrąją dieną vyko praktinių ir patyriminių patirčių pasidalijimai muziejų prieinamumo, dailės terapijos muziejuose bei parodų rengimo srityse.

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus specialistai ir menotyros stažuotoja pranešimuose pristatė naujausius tyrimus ir atradimus, šį kartą temomis apimdami XX a. tapybą, grafiką, keramiką, fotografiją bei istorines asmenybes.

Pauliaus Galaunės skaitymų pranešimų tekstai elektroniniame leidinyje publikuojami nuo 2016 metų.

Įdomaus skaitymo ir atradimų!

Turinys

- 6**   **Viola Curreli**   **Modernity between Europe and Lithuania, analogies, similitudes, and inspirations in the art movements between XIX and XX centuries: the study case of Petras Rimša**
- | straipsnį
- Modernizmas Europoje ir Lietuvoje, XIX–XX a. meno krypčių analogijos, panašumai ir inspiracijos: Petro Rimšos atvejis
-
- 24**   **Danutė Gruzdienė**   **Anapos atspindžiai M. K. Čiurlionio kūryboje**
- | straipsnį
- Views of Anapa in M. K. Čiurlionis' creation
-
- 42**   **Rūta Valiukaitė**   **Adalberto Staneikos biografija: tarp diplomatijos ir kūrybinio pašaukimo**
- | straipsnį
- Biography of Adalbertas Staneika: between diplomacy and artistic vocation
-
- 58**   **Marija Navickaitė**   **Prezidento Kazio Griniaus įvaizdis JAV lietuvių spaudoje 1926–1927 m.**
- | straipsnį
- President Kazys Grinius' image in the US Lithuanian press in 1926–1927
-
- 76**   **Eduardas Brusokas**   **Slėpingas pakabukas: dar vienas potėpis Antano Smetonos biografijos paveiksle**
- | straipsnį
- A mysterious pendant: one more touch in the biographical portrait of Antanas Smetona

84

Silvija
Burokaitė

**T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“
100-mečio kelias**

→ Į straipsnį

T.L.S. Corp! The 100th-anniversary
road of “Neo-Lithuania”

100

Dr. Iveta
Dabašinskiėnė

**Juozo Zikaro XX a. 2 deš. grafika:
įtakos, temos ir priežastys**

→ Į straipsnį

Juozas Zikaras' graphics of the 1910s:
influences, topics and causes

122

Beta
Šneliūtė

**Trumpas pasakojimas apie keramiką
Vytautą Brazdžių**

→ Į straipsnį

A short survey on a ceramic artist
Vytautas Brazdžius

134

Monika
Gineikienė

**Fotonegatyvų istorijos: portretai su
etnografiniais objektais 1924–1940 m.**

→ Į straipsnį

Stories of negatives: portraits with
ethnographic objects, 1924–1940

156

Vilma
Kilinskiėnė

**Vorkutlagas Aleksandro Kostkaus-Kostkevičiaus
(1912–1999) gyvenime ir kūryboje**

→ Į straipsnį

Vorkutlag in Aleksandras Kostkus-Kostkevičius'
(1912–1999) life and creation

180

Aidas
Kulbokas

**Sovietmečio fotografijos kolekcija:
nuo užsakomosios iki kraštotyrinės**

→ Į straipsnį

A collection of Soviet-era photographs:
from missionary to ethnographic

PAVASARIO RYTO PASAKA

Modernity between Europe and Lithuania, analogies, similitudes, and inspirations in the art movements between XIX and XX centuries: the study case of Petras Rimša

Viola Curreli

Arts and Crafts, Art Nouveau and Art Deco in Europe

The artistic panorama in Europe, from the end of the 1800s and beginning of the 1900s, was invested by a current of innovations and constant changes that sprouted with the diffusion of modern technologies, new social movements, refusal of traditionalism, and a general increment of the nationalistic spirit.

The key component that brought to a Modern conception of art history and art in general can be found in the growing nationalistic spirit, Austria, and Germany in particular position themselves as the core of the tendency's development and contemporary art history and critic was eradicated in the Middle European culture¹. The new Modernist prospective spread rapidly in the European continent and North America, allowing a new generation

of experts to form under the new patronage and dedicate their studies on the preservation of antique and contemporary national art.

The idea of preserving national art was strictly tied to a national identity and it was a core factor for the development of modern artistic movements which have strong identitarian characteristics and, at the same time, ties to other European tendencies². This last argument was an important concept that got embraced by a vast number of artists, especially the idea of sharing and embracing art with other international communities.

The main ground where the international relationship took place were the museums and expositions organized by the groups, autonomously, from the Academic world.

Starting from 1851, with the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations that brought to the wider public's attention new industrial

1 Sciolla, G. C. *La critica d'arte del Novecento*. Torino: UTET Università, 2008, p. 3–8.

2 Ibid.

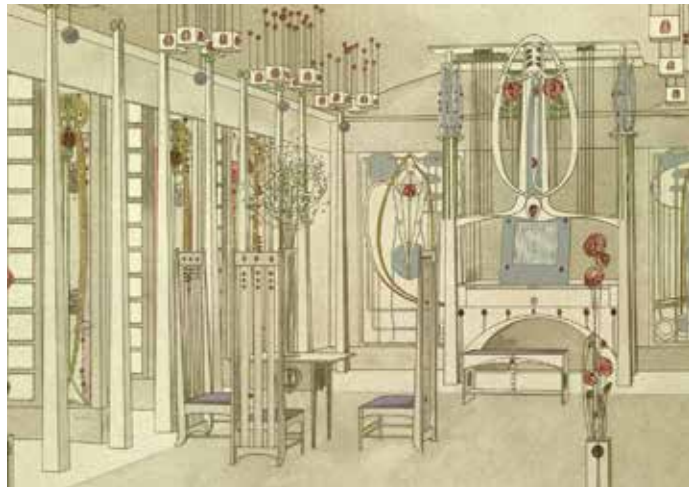
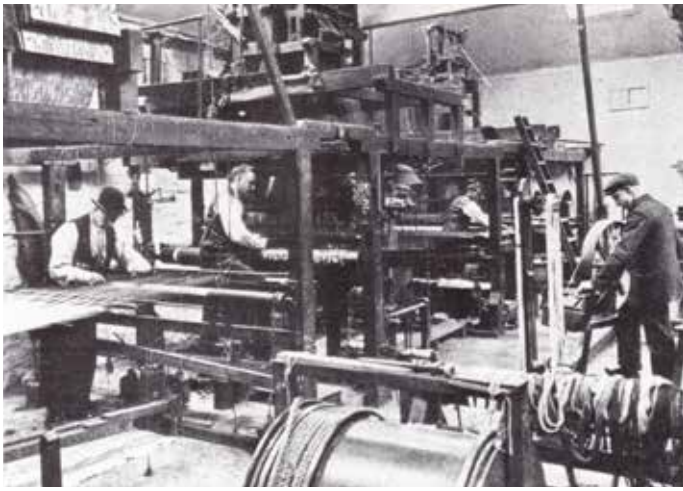

Fig. 1a. The Weaving Shed at Merton Abbey c.1890 from Morris & Company, Scanned from Fairclough, Oliver and Emmeline Leary. Textiles by William Morris and Morris & Co., 1980. Anonymous for Morris & Co

Fig. 1b. Margaret MacDonald and Charles Rennie Mackintosh. *Music Room of the House for an Art Lover*, 1901. Glasgow, House for an Art Lover

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Morris_and_Company_Weaving_at_Merton_Abbey.jpg

The utilization of local materials and handwork are peculiar characteristics of the Arts and Crafts movement and coincidentally of Lithuanian handwork.

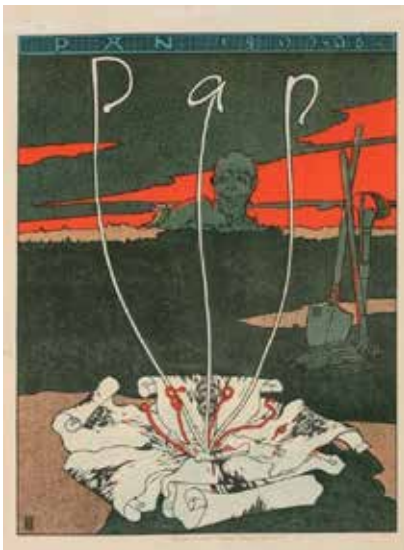

Fig. 2a. Joseph Sattler. *Pan*, 1895

Fig. 2b. Joseph Sattler. *Andromeda*, 1898

Fig. 2c. Alfred Roller. *Ver Sacrum*, 1898

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:-Joseph_Sattler-PAN.jpg; Hans Christiansen.

<http://www.nzz.ch/feuilleton/bildstrecke/hans-christiansen-pionier-der-ersten-stunde-1.18427364#&gid=1&pid=1>

<http://eyeballin.org/1387824/VER-SACRUM>

Fig. 2. Front Covers of Magazines. *Pan*, *Jugend* and *Ver Sacrum*

technologies, and, most importantly, artistic objects considered “minor arts” shedding a light on the value and artistic potential, furthermore, the desire to possess them by a wider public, and variegated social classes, grew³.

The increased popularity of design objects and the increment of social sensibility was observed by William Morris, British designer, and artist, who experimented different methodologies to craft aesthetically beautiful design objects for a small amount of money, mainly prioritizing traditional artisanal work in collaboration with industrial machines⁴.

Morris’s philosophy was associated with the Arts and Crafts movement [Fig. 1] that caused a rupture with the Academic world comparable to the conflict with the Impressionist movement in France in the ‘70s.

The rupture with the Academies made necessary the formation of new artistic groups, denominated Secession, which declared their autonomy from traditional art and opened independent galleries and exposition⁵, following the new and exclusive policies described previously. Primarily a non-discriminatory policy was adopted, allowing artists coming from any non-traditional artistic background and nation to expose⁶.

The Groups were part of the International Modernist phenomenon, denominated Liberty in Italy, Art Nouveau in France, Jugendstil in Germany, and Modern Style in Great Britain, and shared several characteristics, mainly the usage of soft lines, asymmetrical compositions, inspired by Occidental art, bright colours, depiction of nature and women⁷.

The promotion of the new philosophies and styles happened rapidly thanks to the foundation of magazines⁸, inside the pages illustrations and text could be found, which were created by the adherents and members of the Groups, basically printing a complete and developed insight on the new art. *Ver Sacrum* from Wien, *Pan* from Berlin, *Jugend* from Munich, and *Revue Blanche* from Paris are just few names of the magazines that were printed from the end of the 19th century to the 1910s⁹ [Fig. 2].

3 Alcouffe, D. *Le arti decorative alle grandi esposizioni universali (1851–1900)*. Milano: Idea Libri, 1988, p. 11–20.

4 Tschudi-Madsen, S. *Art Nouveau*. Milan: Librex, 1967, p. 42–46.

5 Ibid., p. 56–73.

6 Messina, M. G. *Lezioni di storia dell’arte, Secessionisti*. Milano: Skira editore, 2005, p. 158–160.

7 Cretella S. *Alfons Mucha e le Atmosfere Art Nouveau. 24 Ore Cultura*, 2015, p. 20.

8 Terraroli, V. *Il vetro dei secessionisti, Vienna 1900–1937re*. Milano: Skira edito, 2016, p. 48.

9 Ibid.

International Modernism proved to be open to international art and the dialogue between artists was highly effective for the development of novelties and new perspectives, however, the strong and idealized nationalism was prominent¹⁰. Depending on the national context, we can observe identitarian behaviours from the artist and an attempt to revive old styles with eclectic twists, but the core idea shared by all of the groups was the creation of an absolute art which reflected an idea of pure beauty¹¹ [Fig. 3].

The terminology “absolute art” refers to an artistic style applied to different mediums and expression, shared by everybody, and for the sake of art. Citing Yvonne Brunhammer:

“The relationship between architecture and decoration is particularly noticeable in the works of Art Nouveau, Guimard in France, Horta e Van de Velde in Belgium, Mackintosh in Glasgow and Gaudi in Barcelona have shown with success that a house, an architectural unity, should be conceived as a whole” [Fig. 5].¹²

With time, the Secessionist groups developed conflicts and ruptures¹³, specifically the idea of creating an absolute art was revealed to be hardly realizable, it was more of a utopic point of view than a plausible idea. By the beginning of the new century most of the main Secessionist groups dissolve, new experiences that privilege an absolute art for few got adopted, like in the case of the Wiener Werkstatte, giving birth to Art Deco.

Art Deco was born by the end of World War I, “glamour, intended as fascination and snobbism, is defined as one of the characteristic languages of the movement, but in reality, it’s a complete and real language composed by signs which is established, mainly, in the applied and decorative arts”¹⁴.

Again, the movement was extremely heterogenic both in Europe and North America with a personal interpretation by the singular artists.¹⁵ Although the language is recognizable by the strong geometrical component and the valorisation of the decorative apparatus.

Like the other Modernist movements, the promotion of Deco passed through a wide variety of magazines and expositions, with an open mind

10 Tschudi-Madsen, *op. cit.*, p. 12–14.

11 Ibid., p. 42–44.

12 Brunhammer, Y. *The Art Deco Style*. New York: St. Martin & press, 1984, p. 8.

13 Ibid.

14 Terraroli, V. *Il Déco Italiano 1919–1930. Origini, peculiarità e dissolvimento*. SilvanaEditoriale, p. 19.

15 Ibid.

towards the international experiences and triumph of past national traditions, and, most importantly, the emancipation of an absolute art¹⁶.

The fundamental aspect of all Modernist movements is the innovation and complexity, the break with the Academic world, the proposal for an absolute art and openness to the wider public¹⁷.

Absolutization of art spread rapidly throughout time, being applied in all fields and being represented quintessentially by the 1902 Secession Exposition in Wien¹⁸, including the daily ones like design, architecture, affiche, magazines and urban environments; the practice gave an important weight to the decisions and practices of the artists, which assumed an important and contemporary social role, because they shaped the aesthetics and artistic relevance of the cities and nations¹⁹.

After the War in particular there was a strong need for innovation and change, the style mutated into pure eclecticism, with constant citations to the past, influxes from the contemporary and international, and strong graphical component. The innovation opened a fundamental dialogue between art and industry, especially considering the necessity to conceive everyday spaces following the same style and collective work²⁰.

But, once again, the situation results very differentiated and varied from nation to nation. As an example, in Italy the panorama was fragmented, Ugo Ojetti and Diego Angeli theorizes, near the beginning of the century, a return to the origins by adopting models from Tuscanian culture of the '400s and mature roman Renaissance²¹; after the war the mature Liberty style was exhausted and innovation takes place, with a strong affinity towards the contemporary like we can observe in the works of Gio Ponti²² [Fig. 4]. In Germany, in the beginning of the 10s, the Deutscher Werkbund was established,

which showed a strong stylistic unity within design, similarities with the social and aesthetic theories of William Morris, and chromatic citations of the old Nouveau style; always in Germany the Bauhaus School was founded in 1919, in Weimar, by Walter Gropius, who based his teachings on the study of simple and geometrical shapes and colours, which were conceived in the respect of matter and functionality, and on modern practical activities.²³

On the Eastern front, Russian Constructivism took place, with teachings that were close to the Bauhaus under the architectural and industrial prospective. Besides the strong innovations present in the utilization and conception of the materials, a pronounced folkloristic taste could be observed²⁴.

The roles of the artists

Art Nouveau was revealed to be an extremely individualistic movement, especially after the instauration of Art Deco²⁵, and the artists played a fundamental role in society and artistic panorama. As mentioned in the previous paragraph, the Nouveau movement aspired to reunite art under the auspices of stylistic even in daily spaces, considering the fact that every artist adopted an individual methodology and style, the works became easily recognisable by the public²⁶.

The variety in every field of art is high and the influence on the wide scale was significant. The development phase of architectural works was quite short, but multiple artists found their own expression in a couple of years by the beginning of the century. We could analyse the cases of Mackintosh, Hoffmann, Wagner, and Gaudi, which left an irremovable and unique stamp in the urbanistic asset of their own cities, their styles are recognizable, and their exposure was open, available to the eyes of everybody.²⁷ [Fig. 5]

Sculpture was shaken by the works and approaches of Auguste Rodin, who, by the end of the 19th century, proposed an art completely detached from the Academic rules and aimed to represent the popular side of France of the time.

16 Messina, *op. cit.*, p. 176-178.

17 *Ibid.*, p. 158-160.

18 Carriero, M. *Beethoven e la storica mostra viennese del 1902 in suo onore*, *Artribune*, 23 dicembre 2020. <https://www.artribune.com/arti-visive/2020/12/beethoven-anniversario-mostra-secessione-viennese-1902/>

19 Brunhammer, Y. *The Art Deco Style*. New York: St. Martin & press, 1984, p. 8.

20 Valerio Terraroli, *Il Déco Italiano 1919-1930*.

21 Terraroli, V. *Appunti sul dibattito del ruolo delle arti decorative negli anni Venti in Italia: da Ojetti a Papini, da Conti a D'Annunzio, da Sarfatti a Ponti*, in: *L'Arte nella storia. Contributi di storia dell'arte per Gianni Sciolla*. Skira, 2000, p. 134.

22 Cretella, S. *Storia della critica d'arte, "La casa bella" (1928-1932) e il concetto di modernità nell'arredo e nelle arti decorative contemporanee*. Milano: Scalpendi Editore, 2018.

23 Brunhammer, Y. *The Art Deco Style*. New York: St. Martin & press, 1984, p. 13.

24 *Ibid.*, p. 14.

25 *Ibid.*, p. 10.

26 *Ibid.*, p. 8.

27 Tschudi-Madsen, S. *Art Nouveau*. McGraw-Hill, 1967, p. 138-140.

Fig. 3. Joseph Hoffmann.
Stoclet Palace, 1905–1911

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Woluwe-St-Pierre_-_Hoffmann_050917_\(1\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Woluwe-St-Pierre_-_Hoffmann_050917_(1).jpg)

The house was designed in its totality following the new ideals by Wiener Werkstatte: a union between art and design which creates a totally coherent environment under the stylistic point of view.

Fig. 4. Gio Ponti. *Vaso La Conversazione Classica*, 1925. Polychrome painted majolica, h 80,2 cm. Sesto Fiorentino, Museo Ginori, inv. 7399. Credit and photo by: Sesto Fiorentino, Museo Ginori

The development of Art Deco was heterogeneous in Europe, every nation adopted styles and ideas which reflected the traditions and ideas of the past. As an example, Italy adopted stylizations close to Renaissance and classic art, while Austria adopted a geometric and graphic style (see Josef Hoffmann, Adolf Loos, and Koloman Moser).

Fig. 5. Otto Wagner. *The Maiolica House*, 1898. Wien, Linke Wienzeile 40, 1907.9. Photo by: Böhringer Friedrich

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Linke_Wienzeile_40_Majolikahaus_Otto_Wagner_2.JPG

The house represents an early example of aesthetic and functionality inserted within the urban panorama.

Fig. 6. Galileo Chini. *Festa dell'ultimo dell'anno a Bangkok*, 1911–1913. Oil on canvas, 305 x 320 cm. Firenze, Palazzo Pitti Galleria d'Arte Moderna, Giorn. 5691. Photo: Courtesy of Ministry of Culture, Gallerie degli Uffizi

The two paintings are evocative and tangled with symbolism, characteristics that intertwine with Modernism in a harmonious way.

The sculpture did not follow a specific School, nonetheless it can be inserted in the category of “anti-academical” and it followed specific, innovative, characteristics like the linear experimentation and the distance from Naturalism.²⁸ The graphical works follow these explications, with a primary distancing from Impressionism, Academicism, and a strong extra-European influence derived by the exposure to Occidental art through the International Expositions.²⁹

Another key element of Modernism was Symbolism, more specifically the Symbolist poet Baudelaire affirmed that the concept of *Kunstwollen* (the Art's will) was inserted inside everyday life because it included moral, aesthetic, and ideological values, key elements of modern art that allowed the separation from the past and its models [Fig. 6–7].

Art Nouveau never became a national and mass style, it stayed locked within individualism and the experience of the single artists, their experiences, and their ideals³⁰. The role played by the protagonists of the Movement allowed the nationalistic spirit to live through

28 Ibid., p. 231.

29 Ibid., p. 219.

30 Brunhammer, *op. cit.*, p. 8.

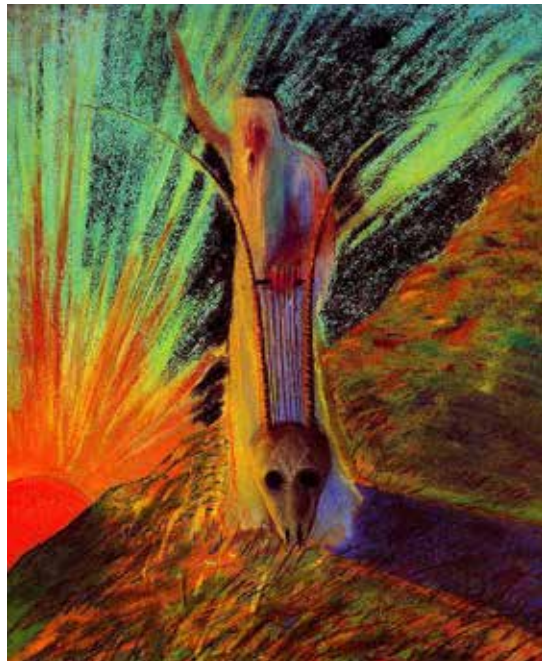

Fig. 7. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Morning*, 1903–1904. Pastel on paper, 67,3 x 59 cm. Kaunas, M. K. Čiurlionis National Museum of Art ČDM Čt 136. Photo by: M. K. Čiurlionis National Museum of Art

the desire of innovation and modernism; the artists where essentially the “vehicle” through which the style that was representing the new century moved, alongside the contradictions and individualism³¹.

With the birth of Art Deco, the situation in both Europe and North America radically changed, the relationship between art and industry strengthens and the operative model was based upon collectiveness³².

The collaboration with the industries, though, did not marginalize artisanal work, which was instead promoted and emancipated as a fundamental component for the production of objects available to the wider public. The Myriad of Deco groups moved as a unity and the style was essentially a universal language and system of signs, identifying itself in the idea of beauty and decorations, with a rainbow of national varieties³³.

The International Deco situation is difficult to summarize, theoretically every artist who followed it adopted individual interpretations, mak-

31 Ibid.

32 Ibid.

33 Terraroli, *Il Déco Italiano 1919-1930*, p. 20.

Fig. 8. Fyodor Smorgonsky.
Israel Bunimovicz' house, 1910.
Vilnius, Jono Basanavičiaus g. / St.19.
Photo by: Alma Pater (2008)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jono_Basanaviciaus_19.JPG

Fig. 9. Feliksas Vizbaras.
Postal Office of Kaunas, 1930

https://www.europeana.eu/lt/item/2024906/photography_ProvidedCHO_Kauno_IX_for-to_muziejus__Kaunas_9th_Fort_Museum_LI-MIS_60000001366610

The two buildings are some examples of Art Nouveau and Art Deco present in Lithuania, under the urbanistic point of view. The style adopted is a local adaptation of the international one, showing the pliability of Modernism and the different way it is seen in multiple countries.

ing the discourse extremely long and intricate; it was a style that was permeant, not theoretically justified and strictly applied.³⁴

As an example, in Italy, we can find artists which kept a strong identitarian and cultural idea in their artworks, like Galileo Chini and Gigi Chessa³⁵, meanwhile other groups and artists were oriented towards the innovation and international influence, like Carlo Bugatti³⁶.

Considering the stylistic fragmentation, it is better to concentrate our discourse into the artistic situation in Lithuania and the individual case of Petras Rimša.

Lithuania by the end of the 19th and the beginning of the 20th century was part of the Russian Empire, where the Nouveau movement never experienced high popularity, excluded isolated cases mainly focused on Latvia and the capital Riga. During this period, the nation participated to multiple Universal Expositions and had a key role when it came to the emancipation of art and the formation of European artists, making it part of the artistic European panorama.

The influence of the Nouveau style happened individualistically in Lithuania, with different interpretations from artist to artist, but the most considerable influence regarded the expositions and the Societies organization [Fig. 8–9].

By the end of World War I, Lithuania gained independency and, symbolically, the artistic situation changed radically. In concomitance with the diffusion of the industries, Art Deco became widespread, promoting the idea of artistic absolute, the production of design and art objects with a strong decorative undercurrent, similarly to the European and North American situation.³⁷ Deco became the symbol of modernity, of the new century, and a detachment from the Academic world³⁸, and like in the rest of the continent it exhausted by the beginning of the 1930s, soon suppressed by the Avant-Garde and new modern movements.

The international influence was prominent and fundamental, and it is important to remember that many of the “old guard” artists formed in art schools and academies of other

34 Ibid.

35 Cretella, *op. cit.*

36 Ibid.

37 Jankevičiūtė, G. *Art Deco Lietuvoje*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1998, p. 45.

38 Ibid., p. 48.

Fig. 10. Unknown author.
*4th Lithuanian art Exhibition organized
by the Lithuanian Art Society, 1910*

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:4th_Lithuanian_art_Exhibition_\(1910\).jpeg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:4th_Lithuanian_art_Exhibition_(1910).jpeg)

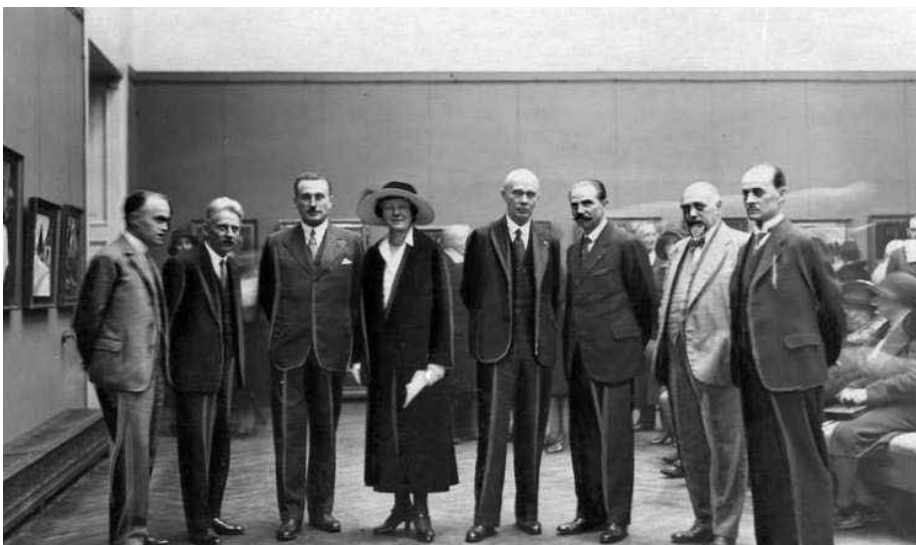

Fig. 11. Unknown author.
*Opening of the exhibition of
Andrzej Oleś's paintings at
the Palace of Art in Krakow, 1931.*
Warsaw, Narodowe Archiwum
Cyfrowe, 1-K-4503

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Otwarcie_wystawy_Andrzeja_Olesia.jpg

European countries, mainly Poland, Mittel-Europe, and France. The new art movement adopted the peculiar characteristics of the international counterparts, namely the detachment from traditional iconography, the application of identitarian and cultural ideals in the artworks, and the estrangement from symbolism and realism.

Parallelism on the role of Rimša on a national level

Petras Rimša was part of the first generation of modern Lithuanian artists, a highly heterogeneous group of artists which promoted an idea of national art in a modern day. The emancipation passed through the same methods adopted by other European realities, so through expositions, foundation of magazines, openness to the wider public and international experience. The first Society founded by the Group was named The Lithuanian Art Society, which statute was approved in May of 1907. The founder of the Society, Antanas Žmuidzinavičius, affirmed in the first meeting of September 1907 that the function of the society was “the development of Lithuanian art and culture in general, and welcomed member from abroad” [Fig. 10].³⁹

One year later, the same group of artists, founded the Vilnius Art Society with the aim to “unite local artists and art lovers without distinction of nationality, to promote art in the nation, and to take care of art movements.”⁴⁰

The similitudes with the parallel European Groups and Societies are evident, but, besides the wide variety of artworks of different mediums, style and provenience, the Lithuanian exposition dedicated important sections to folkloristic artifacts, making the hyper-nationalistic sentiment explicit and the importance to preserve national art was a core part of the movement. It was an explicit declaration that Lithuanian art was deeply rooted in folklore and tradition.

The panorama resulted extremely varied because every artist assumed an individual role and interpreted the meaning and the identity of Lithuania in diverse ways.

The case of Petras Rimša is peculiar, his art was dedicated to the representation of Lithuania's lower classes, including their lifestyles,

sentiments, mentality, and Lithuanian historical figures and events. It is important to consider the fact that lower classes composed a considerable part of the Nation's population, so the art created by Rimša conveyed a universal and reliable aura.

The depiction of modesty was incredibly realistic and simple, comparable to the representation of French people proposed by Auguste Rodin and omitting Academic rules (excluding his first artwork *Lithuanian School (1884–1904)*). These characteristics are perfectly inserted in the Modern artistic panorama, completely removing the desire to depict heroes and legends of the previous century⁴¹, orienting itself towards the realm of reality, and popular culture.

The artistic decision adopted by Rimša were in constant evolution, especially after World War I when his art becomes oneiric and graphic, with a constant nationalistic sentiment that persists in all of his artworks.

Starting from some of the early sculptures we can observe works like *Lithuanian School (1884–1904)*, created in 1906, a depiction of a woman teaching Lithuanian to a young child, which sparked high praises from the population because it was created in protest against Tzarist censorship of the Lithuanian language and a strong declaration of love to the national culture; *The Ploughman (1907)*, was a cruelly realistic representation of a poor farmer ploughing the fields with the help of his old and decrepit horse [Fig. 12–13]; and *In Torment (1916)*, a graphically striking sculpture, representing a woman which personifies the suffering and desperation commonly felt by the Lithuanian population during the War.

The medals, created after the War, depicted historical figures which contributed shaping Lithuanian culture and society, both part of the old Nation's history, like Gediminas (1923) and Vytautas (1930), and contemporary history, like in the case of Žemaitė (1926), and Kristijonas Donelaitis (1955). Furthermore, another main subject represented in the medals was the celebration and remembrance of national events, like the Vilnius foundation (1923), Klaipėda liberation (1924), the Polish-Lithuanian alliance (1926), and the Vatican Concordat (1926–1927).

39 Rimantas, J. *Petras Rimša Pasakoja: (skulptoriaus atsiminimai)*. Knygos viršelis. Vilnius, 1964, p. 111–112.

40 Ibid., p. 128.

41 Rosenblum, R.; Janson, H.W. *Nineteenth Century Art*. Harry N. New: York Abrams, Inc., 1984, p. 420.

Furthermore we can find affiche, promoting the fight against Poland's occupation of Vilnius of 1920, graphical works for books and magazines, and project for public spaces, like the Kaunas central Postal Office.

National pride and love were the dominant component of Rimša art, reinforced by the constant references to folkloristic art and decorations. We can notice some similitudes with the hyper-nationalism that characterized the Nouveau movement in Europe, especially the feeling carried by the Mittel-European "counterpart," alongside the individual role assumed by the artist for the promotion of National art, the openness to the public, and emancipation of absolute art.

The desire for political and cultural freedom were a true depiction of the Lithuanian art of the 20th century, Rimša, alongside the other members of the Societies, represented the new generation of creatives that will shape the contemporary art panorama of the Nation, opening the dialog with international modernity, cultural independence and national pride, openness to the public, and creation of an absolute art.

Knowledge on International Modernism and artistic choices

Petras Rimša's arts was strongly influenced by Modern international styles, starting from his artistic formation in Western Europe. He studied in prestigious Schools and Academies in Warsaw, Krakow, and Paris during the early years of the 20th century, which meant that he was immersed in a highly artistic and innovative panorama, where Art Nouveau was widely present.

France in particular, was the leading country for the development of applied arts⁴², in Paris, where the artist studied in the Ecole des Beaux Arts with Antonin Mercié, a great number of expositions were open to the public and, furthermore, the city was renewed with the creation of areas and buildings inspired by classic French Rococo lines and Art Nouveau⁴³. The Modernist influx was strong and rapid, and it is shown in the early artworks of the artist.

The situation in Poland, where Rimša studied from 1900 to 1903 in Warsaw, and from 1904 to 1906 in Krakow, was similar to the one in France. Krakow was the main centre for the development

of Art Nouveau, represented by the Young Poland group, which promoted the idea of absolute art, nationalistic philosophy, and openness to international relationships⁴⁴. The innovation proposed by the new generation of artist was open to the public through the promotion of expositions and magazines, innovation of the urbanistic implant, and incentivization of art Schools.

It is important to underline the fact that the artists who compose the first core of Lithuania's art Societies met in Poland and France, taking elements of the nation's Societies as inspiration for their own.

The library of Petras Rimša was a testimony of the constant flow of information and interest towards international Modernism. During the mature years, the artist was dedicated to the collection of magazines produced by international Groups and Associations, as well as books dedicated to the study of extra European art and Modernism in general [Fig. 13]. The collection included magazine like "*Das Interieur*", monthly magazine from Wien that showed architectural spaces and design objects of the early century⁴⁵, "*Das Plakat*", a seminal publication from Munich that proposed postal design, illustrations, and branding⁴⁶, "*L'Illustration*", French newspaper which also published art-related materials, and *Towarzystwo Polska Sztuka Stosowana's* magazine [Fig. 11]. More contemporary artistic influences came from the trips that the artist executed, around Europe and North America between the 1920's and 1930's.

The affinities with the objects illustrated, characterized by strong geometric lines and simplicity, can be found in the series of sculptures illustrating animals from 1915/1918. The artworks are miniature depictions of stylized animals, with a strong linear component and affinity with the functionality of the design objects.

Although the series has similarities with high art and design, a peculiar similarity with wooden children's toys from the late 19th and early 20th century is noticeable. The artist created sculptures which are both playful and unique, finding a middle point between design and the simplicity of toys.

44 The Editors of Encyclopaedia Britannica, *Young Poland movement*, *Encyclopaedia Britannica*, 1998, <https://www.britannica.com/topic/Young-Poland-movement>.

45 <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=int>.

46 *Das Plakat: A closer look*, November 2020, <https://www.renertsgallery.com/2020/11/11/das-plakat/>.

42 Tschudi-Madsen, *op. cit.*, p. 141.

43 *Ibid.*, p. 116.

Fig. 12. Auguste Rodin. *The Burgers of Calais*, 1884–1889. Bronze, 201,6 x 205,4 x 195,9 cm. Calais, Pl. du Soldat Inconnu

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Auguste_Rodin_Bourgeois_Gsell_115.jpg

Fig. 13. Petras Rimša. *The Ploughman*, 1922. Bronze, marble. Kaunas, M. K. Čiurlionis National Museum of Art, ČDM Rm 172. Photo by: M. K. Čiurlionis National Museum of Art

The Lithuanian artist shows closeness to the French sculptor, not only stylistically, but also philosophically. The representation on workers and humanity is a staple of their creations.

Fig. 14. Petras Rimša. *Chimera*, 1911. Wood. Kaunas, M. K. Čiurlionis National Museum of Art, ČDM Rm 189. Photo by: M. K. Čiurlionis National Museum of Art

Fig. 15. Constantin Brancusi. *Portrait of Nancy Cunard* (also called *Sophisticated Young Lady*), 1925–1927. Walnut on marble base, 62,9 x 31,7 x 11,1 cm. The Nelson-Atkins Museum of Art, Kansas City, Missouri. Gift of the Hall Family Foundation, acquired from the Patsy and Raymond Nasher Collection, F99-33/3. Art © Succession Brancusi – All rights reserved (ARS). Image courtesy Nelson-Atkins Media Services, Jamison Miller

Simplification, elongation and geometrization of shapes are distinguishable characteristics of the Lithuanian sculpture, and they anticipate the primitive style adopted years later by international artists like Constantin Brancusi and Pablo Picasso.

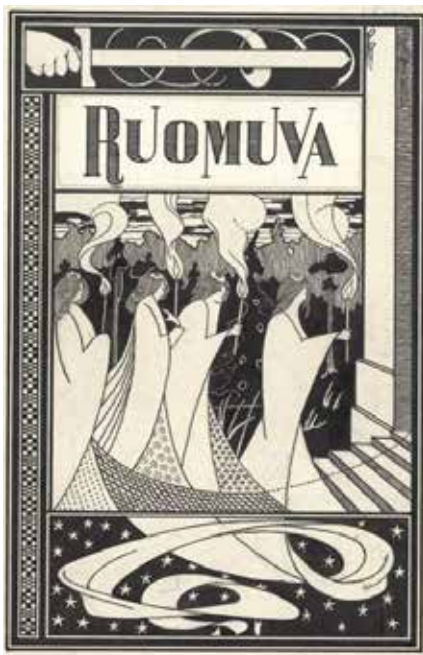

Fig. 16. Petras Rimša. *Title page of Vydūnas' trilogy's "Eternal Flame" II part "Romuva"*, 1912. Paper, ink, 23 x 14,5 cm. Kaunas, M. K. Čiurlionis National Museum of Art, ČDM Mg 6581. Photo by: M. K. Čiurlionis National Museum of Art

Fig. 17. Aubrey Beardsley. *The Climax*, 1893. Paper, ink. Warsaw, Biblioteka Narodowa, 392.801. Photo by: Biblioteka Narodowa

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aubrey_Beardsley_-_The_Climax.jpg

Bold black lines in contrast with negative, white, space is characteristic of Rimša's graphical works, with a clear reference to Beardsley works.

Fig. 18. Petras Rimša. *Crow*, 1915–1918. Zinc-coated sheet, 13,5 cm. Kaunas, M. K. Čiurlionis National Museum of Art, ČDM Rm 207. Photo by: M. K. Čiurlionis National Museum of Art

Metal work was influenced by the new ideals of Middle Europe, simplification and geometrization of the shapes was applied to design objects on a wide scale (see Josef Hoffman's designs and metalworks).

Under an artistic point of view, the openness towards international Modernism influenced most of the production of Rimša. Briefly, we can notice a strong Art Nouveau influence in the graphical works, which shows a striking resemblance with the works of Aubrey Beardsley, Fidus and Japonism [Fig. 16–17]; *Chair and Armchair* (1917) show affinity with the Arts and Crafts movement because they were completely handmade utilizing local materials and referencing traditional woodcarving [Fig. 19]. More evidently, we can notice a strong graphical component in all of the artworks of the artist, which can be tied to Art Deco [Fig. 20].

Although the affinities with the groups are evident, it is difficult to enclose Rimša's arts in a specific stylistic box because the adherence to them is only partial. Under an artistic point of view, the graphical component makes his art closer to Art deco, meanwhile the hyper nationalism, closeness to handicraft, individualism, openness to international experiences and the Societies structures are part of Art Nouveau and Arts and Crafts philosophies.

At the same time, the stylistic choices cannot uniquely be pinpointed to International Modernism, the graphic component, in particular, resembles and is inspired by traditional Lithuanian textiles and carvings. Rimša's art is strongly rooted in Lithuanian folk art and culture and it is a true representation of the new century and Modernism.

Although international references are always present in Rimša's art, there is a case of striking international stylistic anticipation: the wooden sculpture *Chimera*, created in 1911. The artist created a personal revision of the iconic Greek mythological beast⁴⁷, but most importantly he anticipated the primitivism adopted several years later by artists like Pablo Picasso and Constantin Brancusi, making the sculpture a unique case within the artists production of impressive stylistic Avant-Garde [Fig. 14–15].

In 1934, Petras Rimša worked on a project to commemorate the death of Darius and Girėnas, the two Lithuanian pilots who died trying to complete the first transatlantic flight from New York to Kaunas.

47 *Âmes sauvages – Le symbolisme dans les pays baltes*, Editions RMN, Paris 2018 https://www.musee-orsay.fr/sites/default/files/exposition/booklet/2021-07/CP_ames_sauvages_le_symbolisme_dans_les_pays_baltes.pdf.

Fig. 19. Petras Rimša. *Armchair*, 1917. Wood, 116 x 51 x 46 cm
Kaunas, M. K. Čiurlionis National Museum of Art, ČDM Rm 218.
Photo by: M. K. Čiurlionis National Museum of Art

The design object marries traditional Lithuanian decoration with the Arts and Crafts philosophy, that valorised hand work and utilization of local materials.

Fig. 20. Petras Rimša. *Day and Night*, 1928. Bronze, marble, 26,6 cm. M. K. Čiurlionis National Museum of Art, ČDM Rm 188. Photo by: M. K. Čiurlionis National Museum of Art

The decorative and graphical style can be tied to international Art Deco and Art Nouveau styles, intermixed with traditional decorations and iconography.

Fig. 21. Petras Rimša.
The Death Loop, 1934. Gypsum,
 30 x 20,5 cm. M. K. Čiurlionis
 National Museum of Art,
 ČDM Rm 161. Photo by:
 M. K. Čiurlionis National
 Museum of Art

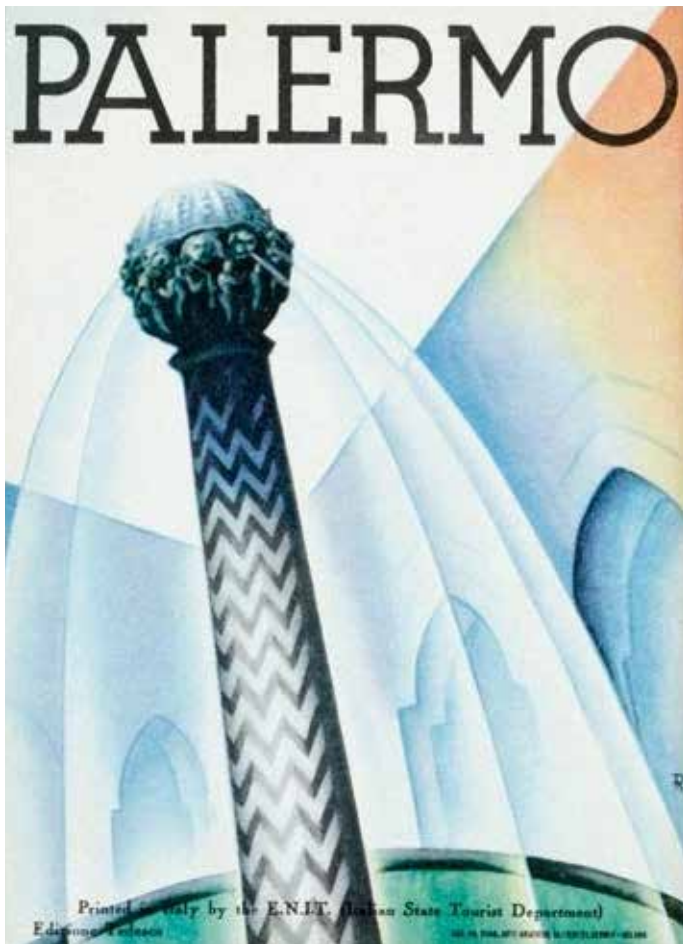

Fig. 22a. Filippo Romoli.
 ENIT (Ente Nazionale Industrie Turistiche) /
 Ferrovie dello Stato, *Palermo*, 1933.
 Printed paper, 16,7 x 12 cm

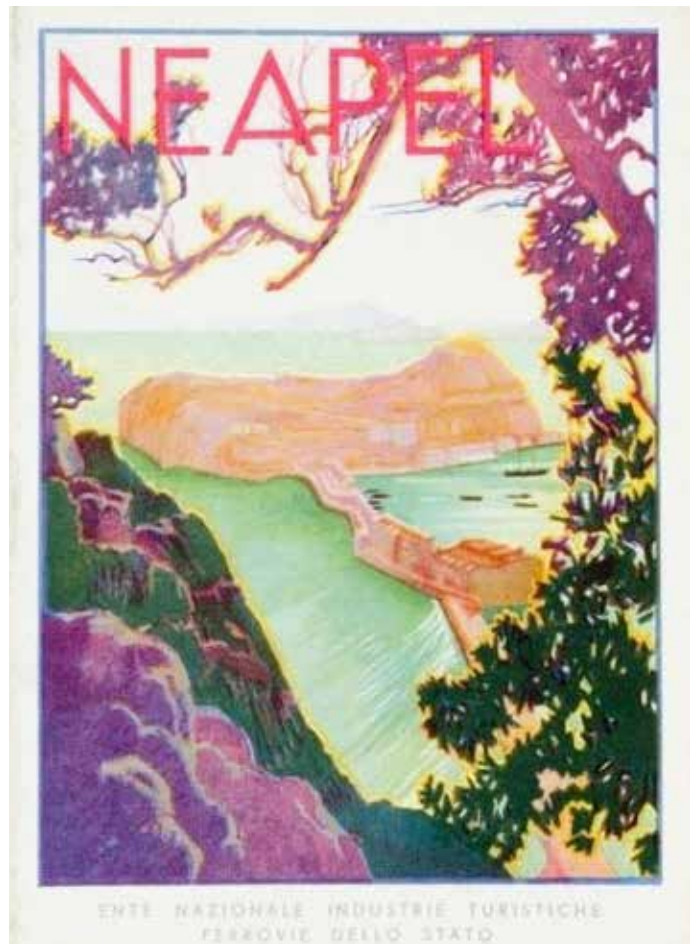

Fig. 22b. Filippo Romoli.
 ENIT (Ente Nazionale Industrie Turistiche) /
 Ferrovie dello Stato, *Naepel*, 1933.
 Printed paper, 16,7 x 11,7 cm

The bas-relief of the monument, titled “Mirties kilpa”, is peculiar because it follows the style of Futurism and, more specifically, Aeropittura.

Even though the artist never appreciated Futurism and its ideals, which gained traction in Lithuania in the early '10s and '20s, he collected several touristic guides and magazines produced in Italy containing varied Futurist illustrations which could have been an inspiration for the artwork.

It appears that the artist applied certain stylistic values typical of the movement and coincidentally present in the Aeropittura manifesto, starting from the absence of a centre from which the artwork can be observed, modular

repetition of shapes, the representation of the movement of airplanes, velocity, and dynamism⁴⁸. The bas-relief appears as a sculptural translation of the graphics and paintings created by Futurist artists, representing another international influence within the modern Lithuanian artistic panorama [Fig. 21–22].

Even though the historical evidence that Rimša may have gotten inspired by Futurist graphics are limited and the artist was critical about the movement's ideals, the similarities between the illustrations of the Aeropittura and the bas-relief are peculiar, and moving a hypothesis on eventual inspirations would expand the perspective on the Modern European influence on Lithuanian art.

Modernizmas Europoje ir Lietuvoje, XIX–XX a. meno krypčių analogijos, panašumai ir inspiracijos: Petro Rimšos atvejis

Straipsnyje siekiama analizuoti Europos ir Lietuvos šiuolaikinio meno panašumus, konkrečiau sakant, čia nagrinėjamos tarptautinių modernistinių judėjimų analogijos ir jų pasireiškimas Lietuvoje. Šalia to, siekiant parodyti, kad Lietuvos šiuolaikinio meno panorama yra tarptautinių naujovių ir giliai įsišaknijusios vietinės tradicijos samplaika, tarptautinės įtakos atskleidžiamos apžvelgiant Petro Rimšos kūrinius. Straipsnio turinys siūlo plačiau įsigilinti į Lietuvos dailės ir Europos modernizmo santykį, kuris praplečia jau nusistovėjusių palyginimų ribas.

Straipsnyje pateikiamos paralelės tarp Rimšos skulptūrų ir tarptautinio meno kūrinių, atskleidžiamos menininko atsiminimų knygoje deklaruotos inspiracijos, taip pat aptariami naujai atrasti panašumai, atliekant tiriamąjį darbą Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Šis tyrimas leido aptikti naujų paralelių tarp vietinio, t. y. Lietuvos, ir tarptautinio meno tradicijų, išryškino dar daugiau inspiracijų, galėjusių daryti įtaką P. Rimšai ir suteikusių galimybę sukurti nuolat evoliucionuojantį nacionalinį stilių.

48 AA. VV. *Manifesto della Aeropittura Futurista*, Gazzetta del Popolo, Torino 1929.

Anapos atspindžiai M. K. Čiurlionio kūryboje

Danutė Gruzdienė

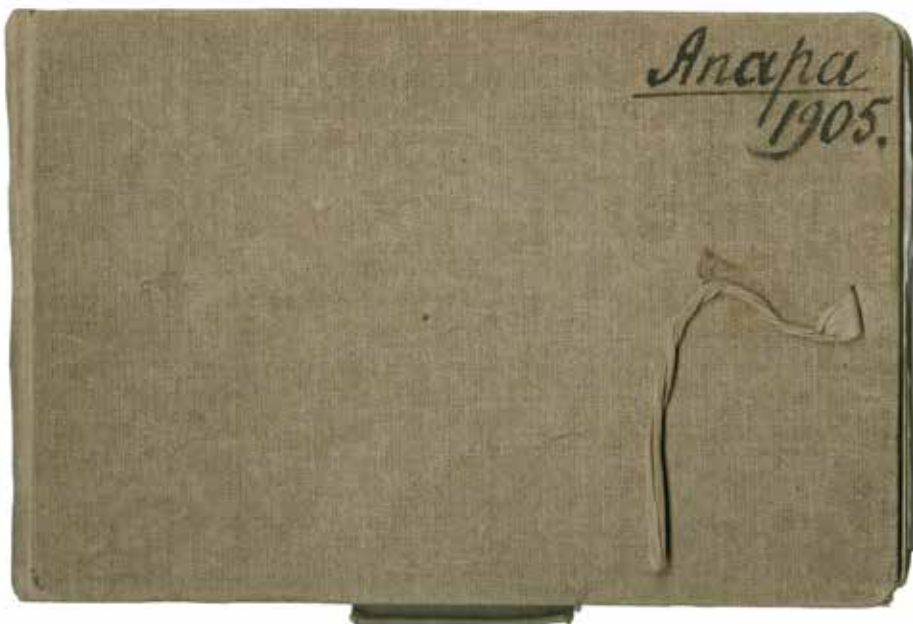
Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – gerai žinomas dailininkas, talentingas kompozitorius ir savitas fotografuojantis menininkas. 2011 m. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus įsigijo unikalų eksponatą – fotografijų rinkinį, suklijuotą mažame albumėlyje, autoriaus pavadintame „Anapa 1905“ [1 il.]. Tai originalus M. K. Čiurlionio paliktas pasakojimas fotografijų forma apie laiką, praleistą nuostabioje Juodosios jūros pakrantėje. Ekspонатas ypatingas tuo, kad šiandien turime vienintelį autentišką menininko fotografijų palikimą, leidžiantį pažinti ir tyrinėti M. K. Čiurlionio meninę fotografiją bei atrasti Anapos atspindžius kitose dailininko kūrybos formose. Straipsnio tikslas – pristatyti Anapą XX a. pradžioje, M. K. Čiurlionio joje praleistą dviejų mėnesių laiką ir patyrinėti naujos aplinkos įtaką ir reikšmę dailininko kūryboje. Tyrimų objektas – menininko sukurtos fotografijos Anapoje ir nepamirštami šios vietovės vaizdiniai, įamžinti Čiurlionio tapybos, grafikos darbuose, muzikiniuose rankraščiuose bei litera-

tūrinėje kūryboje. Pagrindinis uždavinys – atrasti menininko kūryboje aiškias Anapos emocijas ir vaizdines įtakas ir įamžinimo formas. Straipsnio naujumas ir aktualumas – Anapos atspindžių išskyrimas ir įamžinimo atvejai M. K. Čiurlionio fotografijoje, tapyboje, muzikiniuose rankraščiuose ir literatūros kūriniuose.

Tyrinėjant pasirinktą temą remtasi 1916 m. Peterburge išleistu leidiniu „Kaukazo Juodosios jūros pakrantė“¹, kuris plačiai ir išsamiai pristato Anapą XX a. pradžioje, tuo metu, kai čia lankėsi M. K. Čiurlionis. Pristatant šį M. K. Čiurlionio kūrybinį laikotarpį, būtina prisiminti kontekstą, kuris yra žinomas iš giminaičių, draugų ir amžininkų prisiminimų. Dailininko brolis Stasys prisimena, kad 1904 m. pabaigoje M. K. Čiurlionis susipažino su atvykusia iš Irkutsko Volmanų šeima². Volmanų sūnus Bronislavas Varšuvoje

1 Dobrochotov, F. *Kaukazo juodosios jūros pakrantė*. Petrogradas, 1916.

2 Čiurlionytė, J. *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*. Vilnius, 1970, p. 160.

1 il. M. K. Čiurlionis
Fotografijų albumėlis
Anapa, 1905

lankė Kazimiero Stabrausko dailės mokyklą. Netrukus jis susibičiuliavo su M. K. Čiurlioniu, kai šį Volmanai pakvietė mokyti muzikos jo seserį Haliną. Intelligentiška Volmanų šeima patraukė Čiurlionį. Jį žavėjo Volmanienės paprastumas, nuoširdumas, dėmesys dailei ir muzikai.

Jauną menininką ir Volmanų šeimą siejo šilta, dvasinga bendrystė. Iš M. K. Čiurlionio laiškų ir jo brolio Povilo pasakojimų žinome, kad Volmanų šeima 1905 m. vasarą buvo pasikvietusi dailininką kartu praleisti atostogas Anapoje. Laiške broliui Povilui M. K. Čiurlionis rašė: *Pasikvietė mane atostogų pas save kolegos tėvai p. p. Volmanai į Anapą, prie Juodosios jūros, ne tiktai pasikvietė, bet net ir pinigų kelionei atsiuntė. Ką gi, gerai! Aš nuvažiavau ir išbuvaui ten daugiau kaip du mėnesius*³.

1905 m. vasara. M. K. Čiurlionis keliauja po Anapos kurortinį miestelį Juodosios jūros šiaurės rytų pakrantėje, Krasnodaro regione, tarp Tamnės pusiasalio ir Kaukazo kalnų formavimosi ištakų. Labai įdomi Anapos istorija datuojama pirmu tūkstantmečiu iki Kristaus gimimo. Pirmieji žinomi

gyventojai buvo sindai, įkūrę Sindijos uostą. Vėliau ši vietovė atsidūrė Bosforo karalystės sudėtyje, ir prasidėjo graikiškoji istorijos dalis. Čia įkurtas uostas pavadintas Gorgipijos vardu. Miestas kaip graikų kolonija gyvavo ir klestėjo gana ilgai. III a. viduryje Gorgipija sunaikinta barbarų genčių. Iki viduramžių ši vietovė buvo apgyvendinta įvairių tautų gyventojų. XIII a. ją atrado Genujos pirkliai ir pastatė tvirtovę. Įtvirtintas uostas su tvirtove pavadintas Mapa. Genujos pirklių laikotarpis truko iki XV a. vidurio, iki ši pakrantė pateko į Osmanų imperijos rankas. Turakai (Osmanai) perstatė ir sustiprino tvirtovę ir miestą pavadino nauju vardu – Anapa.

XIX a. 3 deš. prasideda Rusijos imperijos laikotarpis, tačiau kova dėl Anapos tęsiasi. Miestas pereina į Turkijos ir vėl į Rusijos rankas ir 1856 m. po Krymo karo Anapa galutinai atitenka Rusijai. XIX a. pabaigoje prasideda naujas miesto augimo ir vystymosi etapas, čia atsikelia vis daugiau gyventojų iš Rusijos imperijos. Anapa tampa augančio Krasnodaro krašto, Juodosios jūros pakrantės kurortine vieta. Dėl šilto klimato ir jūros čia atvyksta daugiau žmonių ilsėtis ir sveikatingis.

Aiškesnį Anapos vaizdą leidžia susidaryti 1916 m. išleista knyga „Kaukazo Juodosios jūros pakrantė“. Leidinyje publikuojami atvirukai su senosios Anapos

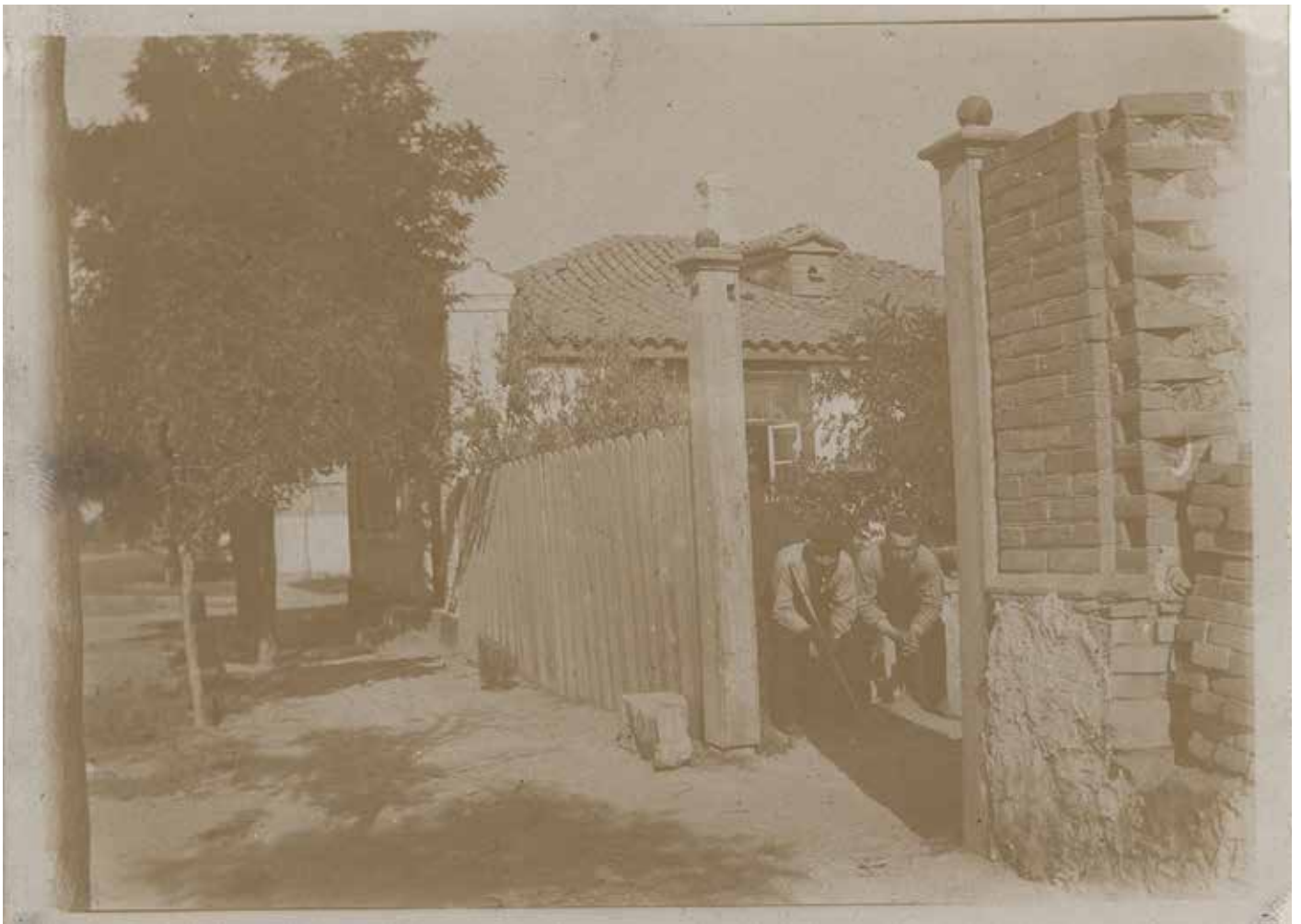
3 Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Korespondencija 1892–1906*. T.1, sudarė Okulicz-Kozaryn, Radoslaw; Adomavičienė, Nijolė. Kaunas, 2019, p. 493.

2 il. Anapa, XX a. pradžia

3 il. Anapa. Puškino gatvė,
XX a. pr.?

4 il. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis
(pirmas iš kairės), 1905
8,8 x 12 cm. ČDM ČI 47, p. 2

5 il. Anapa. Kerčės gatvė –
viena pagrindinių
miesto gatvių, XX a. pr.?

vaizdais ir aprašymais. Čia rašoma: *Be gamtinių Anapos savybių ir gydymo įstaigų, reikšmingi ir kiti vietos ypatumai: miesto gatvės plačios ir tiesios, pakrantė ilga, miesto viduje yra didelės aikštės ir neužstatytos erdvės; nėra nei aukštų pastatų, nei aukštų kalnų – visa tai sukuria ypatingo erdvumo pojūtį ir neabejotinai veikia raminantį atvykstančiųjų nuotaiką*⁴ [2 il.].

XIX a. pabaigoje Anapa iš esmės pertvarkoma, ir iš dulkėtos gyvenvietės pradeda augti kurortinis miestas: statomos vilos, visuomeniniai pastatai, kuriasi bankai ir parduotuvės. Miestą puošia sodas, nauji statiniai, kuriamos gydyklos. Organizuojamos ekskursijos, turistai plukdomi laivais ir vežiojami vežimais. Miesto kurorto kūrimo procese svarbų vaidmenį atlieka gydytojas V. A. Budzinskis, 1900 m. įkurdamas pirmąją sanatoriją. Svarbūs kurorto statiniai – medinės maudyklės ant polių, skirtos atskirai vyrams ir moterims, bei šiltos jūros vandens vonios. Mieste buvo pastatyta nemažai vilų, kur atvažiuodavo pasiturintys imperijos tarnautojai. Didelė dalis miesto pastatų buvo vasarnamiai, kurių savininkai į Anapą at-

vykdavo tik vasaros sezonui. Vienas iš vasarnamių priklausė Volmanų šeimai, jame atostogavo ir M. K. Čiurlionis.

Anapos senamiestyje nutiestos ir apželdintos gatvės, čia stovėjo keletas dviaukščių statinių, privačių parduotuvių, knygynas, dešimties kambarių viešbutis ir kino teatras [3–4 il.]. Centrinė miesto gatvė vedė per visą miestą iki miesto priplaukos. Šioje gatvėje stovėjo miesto bankas, privati vaistinė, baldų parduotuvė ir pirmos klasės restoranas „Riviera“. Gražiai sutvarkyta Kerčės gatvė, iš abiejų pusių nutiesti šaligatviai ir apželdinta. Šia gatve galimai vaikščiojo ir M. K. Čiurlionis [5 il.]. Miesto Aukštutinio kranto rajone stovėjo Anapos sanatorija su daktaro V. A. Budzinskio vandens gydykla, miesto švyturys ir miesto kapinės. Šioje vietoje daugiausia stovėjo gydytojų vasarnamių, jie čia atvykdavo kurortinio sezono metu [6 il.].

Anapos uostas nebuvo plačiai išvystytas, tad įlanka dėl seklumų nebuvo tinkama laivams. Čia plaukiojo maži buriniai laiveliai feliūgos [7–8 il.]. Stebinančiais priplaukos vaizdais, buriniais laiveliais ir žvejų valtimis neabejotinai žavėjosi ir Čiurlionis. Šie simboliai sutinkami dailininko fotografijose, tapyboje ir piešiniuose [9–10 il.].

4 Dobrochotov, F. op. cit., p. 95–96.

7 il. Анапа. Bendras kranto vaizdas išilgai krantinės, netoliese matomos valtys ir žvejų tinklai. Fone – miesto prieplauka ir tinklai, XX a. pr.

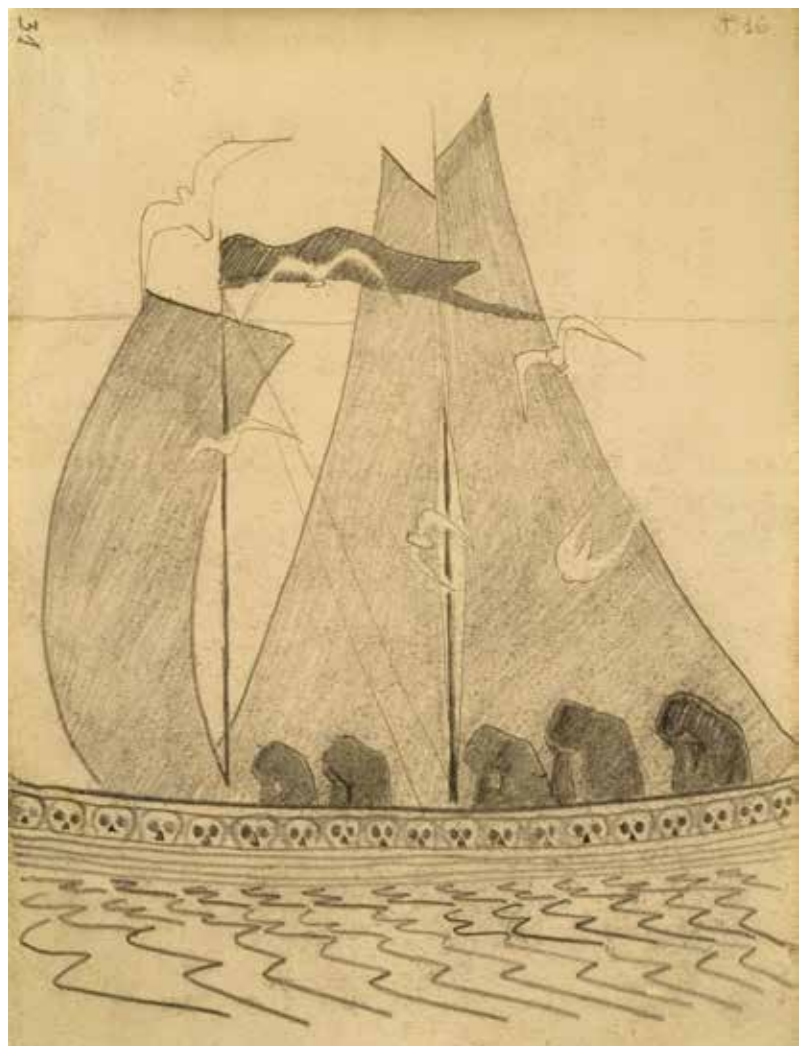

8 il. Анапа. Anksčiausias prieplaukos ir maudyklių vaizdas, XX a. pr.

9 il. M. K. Čiurlionis
Laivai jūroje, 1905
5,9 x 7,8 cm
ČDM ČI 47, p. 94

10 il. M. K. Čiurlionis
Kompozicijų eskizas
Laivas, 1907/1908
Popierius, pieštukas,
11,6 x 16,0 cm
ČDM Čg 53, p. 31

11 il. Anapa. Maudyklos,
XX a. pr.

12 il. M. K. Čiurlionis
Vyras prie valčių, 1905
8,6 x 8,1 cm
ČDM ČI 47, p. 35

13 il. Anapa. Vaizdas į šiltųjų jūros vonių pastatą nuo krantinės, XX a. pr.

1894 m. šalia krantinės pastatyta miesto maudykla su dviem skyriais – vyrų ir moterų. Šiuos objektus matome ir menininko fotografijose [11–12 il.]. Prieš prasidedant atostogų sezonui Anapoje lankytojams buvo įrengtos šiltosios jūros vandens vonios. Ilgainiui jos tapo labai populiarios [13–14 il.].

Ant paties aukščiausio Anapos iškyšulio stovėjo švyturys su sraigtiniais laiptais. Švyturio bokšte įrengtas uosto žibintas, skirtas laivams, naktį artėjantiems prie Anapos įlankos krantų. Šioje vietoje atsivėrė nuostabūs toliai, kuriais žavėjosi jaunas menininkas [15–17 il.]. Už miesto esanti Aukštoji pakrantė buvo mėgstama pasivaikščiojimų, maudynių jūroje ir fotografavimo vieta egzotiškai atrodančių uolų fone. Nuo Aukšto kranto vingiavo platus nusileidimas į jūrą, čia tvyrojo visiška laisvė ir erdvė, kuria gėrėjosi ir sėmėsi kūrybinio įkvėpimo M. K. Čiurlionis [18–19 il.]. Toliau pakrantė tęsėsi iki Mažosios įlankos ir Plikojo kalno, nuo kurio prasideda Kaukazo (Semisamo) kalnų grandinė.

Anapa yra įsikūrusi ant kyšulio, kuris įsiterpęs į jūrą, tad miestą iš trijų pusių supa jūra. Gamtovaizdis sukuria didingą reginį: kad ir kur eitum, visur jūra. Šio iškyšulio krantai statūs ir aukšti. Kranto

linija tiesi, sudaryta iš beveik stačios akmeninės palaipsniui žemėjančios sienos. Netoli kyšulio pabaigos suformavusi vingj, vadinamąją Mažąją įlanką [20 il.].

Anapos smėlio paplūdimys vadintas auksiniu paplūdimiu. Žmonės į Anapą važiuo pirmiausia pagerinti savo sveikatos. Be maudynių, saulės ir smėlio vonių paplūdimyje, buvo galima leisti į įspūdingą kelionę į jūrą. Kai jūra buvo audringa, nuo molo buvo galima grožėtis bangų šniokštimu, jūros putų baltumu ir jūros platybėmis.

Čia būta ir kitų įdomybių, kurios traukė Čiurlionio žvilgsnį. Anapos pakrantės vandenyse buvo renkamos midijų kriauklės. Tai bene labiausiai paplitę Juodosios jūros moliuskai. Midijų mėsa priskiriama delikatesams ir vartojama egzotiškiems patiekalams gaminti. Be to, midijų kriauklėse randama mažų perlų. Netoli miesto krantinės išlikusios vietos (grioviai), kuriose žvejojamos midijos. XX a. pradžioje Rusijoje buvo labai išvystytas nardymas. Tokio tipo nardymo aparatai buvo labai svarbūs gaudant perlų kriaukles. Beje, už kiekvieną po vandeniu praleistą valandą naras gaudavo po 1 rublį. Nekasdienį reginį M. K. Čiurlionis įamžino fotografijoje [21–22 il.].

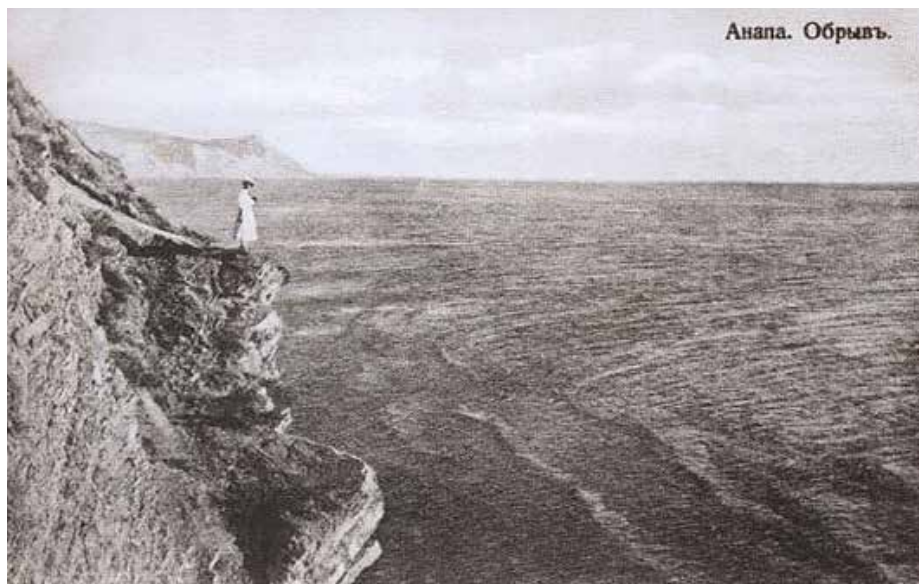

14 il. M. K. Čiurlionis
Pakrantė su pastatais, 1905
5,1 x 8 cm
ČDM ČI 47, p. 22

15 il. Anapa. Mažoji įlanka, XX a. pr.

16 il. Anapa. Žvilgsnis į jūrą,
XX a. pr.

17 il. M. K. Čiurlionis
Uola pajūryje, 1905
Drobė, aliejus, 18,8 x 21,9 cm
ČDM Čt 220

18 il. Anapa. Uolētas krantas, XX a. pr.

19 il. M. K. Čiurlionis
Jūros pakrantė, 1905
Fotopopierius, 8,1 x 11,2 cm
ČDM ČI 47, p. 23

20 il. M. K. Čiurlionis
Mažoji įlanka, 1905
Fotopopierius, 5,5 x 10,9 cm
ČDM ČI 47, p. 20

Анапа. Водолазъ.

Анапа. Ловля раковинъ.

21 il. Anapa. Netoli prieplaukos žvejojamos midijų kriauklės, XX a. pr.

22 il. M. K. Čiurlionis
Prieplaukoje, 1905
Fotopopierius, 7,6 x 10,8 cm
ČDM ČI 47, p. 39

Sugrįžęs iš Anapos M. K. Čiurlionis laiške (Druskininkai, 1905 m. rugsėjo 9 d.) broliui Povilui pasakojo kelionės įspūdžius: *Mačiau kalnus, kurių galvas glostė debesys, mačiau ir išdidžias sniego viršūnes, kurios aukštai, viršum debesų, laikė savo spindinčias karūnas... Mačiau per 140 kilometrų Elbrusą, tarytum didžiulį sniego debesį, baltos kalnų grandinės priekyje. Mačiau saulei tekant Darjalo tarpukalnę tarp laukinių, pilkai žalsvų ir rausvų fantastinių uolų. Ėjome tuomet pėsti, ir tas kelias, kaip sapnas, visą gyvenimą liks atmintyje*⁵. Dailininką sužavėjo atšiauri, laukinė gamta: *Krantai uolėti, aukšti, vietomis neprieinami, vietomis vos galima nuo bangos pabėgti, o nuo kokio nors kalno beveik pusė jūros matyti. Vaikštinėjau vienas... gal tai ir geriau, nes ten buvo per daug gražu, kad su bet kuo šį grožį stebėtum*⁶. M. K. Čiurlionis patirtus įspūdžius įamžino ir literatūrinėje kūryboje: *Keliasėjo Tereko pakrantėmis, o mes kopėme į Kazbeką, kuris tenai laikomas kalnų kunigaikščiu. Prasigaudavom pro tokias pavojingas vietas, kad mano bendrakeleiviai balo, apsipildami šaltu prakaitu, ir drebėjo iš baimės. Pagaliau atsidūrėme Kazbeko ledyne, kur tokia tyła, jog, vos tik suplosi delnais, atitrūksta uolų gabalai ir lekia į prarają*⁷. Nuostabi kelionė per Kaukazo kalnus paliko ryškius pėdsakus dailininko kūrybinėje biografijoje [23 il.].

Neišmatuojamos Juodosios jūros platybės nepaleido jautraus dailininko žvilgsnio: *Ištisomis valandomis sėdėdavau prie jūros, o ypač saulei leidžiantis visuomet būdavau prie jūros. Ir būdavo man taip gera...*⁸, – dalijosi patirtomis emocijomis su broliu Povilu. Dailininko sesers Jadvygos Čiurlionytės prisiminimuose pasakojama: *Absoliučiai laisvas, niekieno nevaržomas, brolis leisdavosi į ilgus vienišus pasivaikščiojimus jūros krantais, o didingi kalnų peizažai žadino kūrybinę mintį*⁹. Pačias įspūdingiausias akimirkas M. K. Čiurlionis fiksavo fotografijose, o vėliau tapyboje ir žodžio kūryboje.

M. K. Čiurlionio fotografijose įamžinta jūra, buriniai laivai, užfiksuota visa jūros būtis ir didybė: nuo mažų bangelių, lėtai skalaujančių krantą, iki galingos bangų mūšos. Vienose fotografijoje jūra rami, kitose ritmiškai skalaujanti krantą, šėls-

tanti, beribė, šviesos ir šešėlių žaismėje, paslaptina didybe alsuojanti. Įstabius jūros vaizdus papildo fotografijos su buriniais laivais: subtili laivų kompozicija – buriniai laivai priplaukoje, laivas jūroje. Jūros fotografijose jaučiama, kad dailininką, kaip ir tapyboje, domino vaizdo dinamika: perspektyva, beribiai toliai, stichijų kaita. Nepamirštamus potyrius, stulbinančias emocijas sutinkame M. K. Čiurlionio simfoninėje poemoje „Jūra“ (1907), tapybos kūrinių cikle „Sonata Nr. 5 (Jūros sonata)“ (1908), jūros etiuduose, grafikos darbuose [24–25 il.].

*Galinga jūra. Didi, beribė, neišmatuota. Visas dangus apgaubia savo mėlyne tavo bangas, o tu, didybės pilna, alsuoji tyliai ir ramiai, nes žinai, kad nėra ribų tavo galiai, tavo didybei, tavo būtis begalinė*¹⁰. Įstabių jausmų apimtas ir didingo reginio įkvėptas, M. K. Čiurlionis žodžiais įvaizdino jūrą, kuri tapo neatsieja kūrybos mūza. Visoje menininko kūryboje dažnai sutinkamas jūros motyvas tampa metafora amžinybei, laisvei ir gyvenimui.

Apibendrinant tyrimą galima daryti išvadas, kad 1905 m. vasaros atostogos Juodosios jūros Šiaurės rytų pakrantėje esančiame kurortiniame miestelyje Anapoje M. K. Čiurlionio kūryboje paliko ryškų ir rezultatyvų emocinį ir kūrybinį išgyvenimą. Anapoje M. K. Čiurlionis keliavo, tapė ir fotografavo, o didingos gamtos, kalnų įspūdžiai liko visam gyvenimui, įkvėpę dailininką giliems apmąstymams ir originaliai kūrybai. Čia praleistas atostogas kartu su mecenatų Volmanų šeima ir artimais bičiuliais Čiurlionis užfiksavo fotografijose. Kelionės metu sukurtos 39 fotografijos. Menininko išgyventos emocijos ir kerintys gamtos vaizdai sutinkami tapybos darbuose: „Jūros etiudas“ (1905), „Uola prie jūros“ (1905), „Uola pajūryje“ (1905), „Kalnas“ (1905), „Laiveliai“ ir daugelyje kitų darbų. Simfoninėje poemoje „Jūra“ (1903/7) galimai įamžintas nerimastingas jūros ošimas. Menininko žodžio kūryboje – literatūriniuose kūriniuose ir laiškuose – ypatingais žodžiais nutapyta jūra ir kerintys kalnų peizažai. Tyrinėjant M. K. Čiurlionio kūrybinį palikimą, Anapos vaizdiniais galima pasimėgauti fotografijose, tapyboje, muzikoje ir net žodžio kūryboje.

5 Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Korespondencija 1892–1906*. T.1, sudarė Okulicz-Kozaryn, Radoslaw; Adomavičienė, Nijolė. Kaunas, 2019, p. 493.

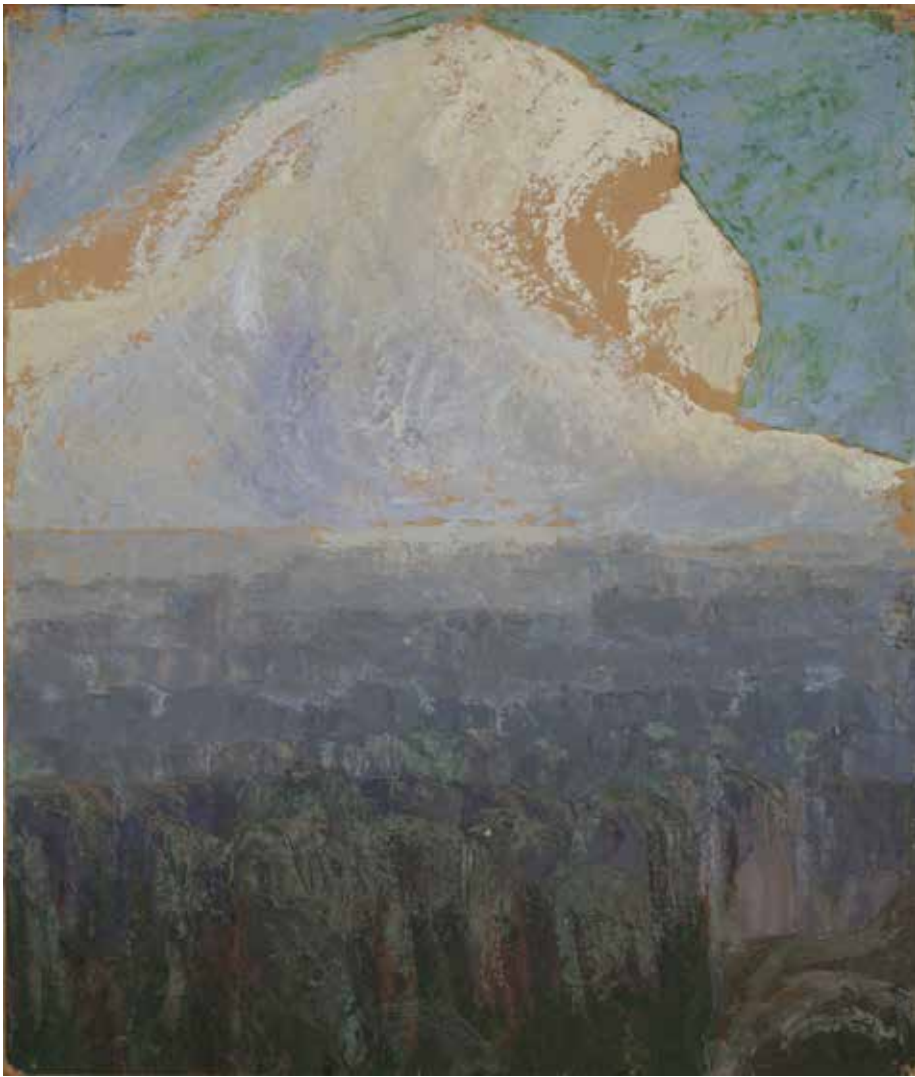
6 Čiurlionis, M. K. *Apie muziką ir dailę*. Vilnius, 1960, p. 186.

7 Ten pat.

8 Ten pat.

9 Čiurlionytė, J. *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*. Vilnius, 1973, p. 175.

10 Čiurlionis, M. K. *Žodžio kūryba*. Vilnius, 1997, p. 83.

23 il. M. K. Čiurlionis
Kalnas, 1906
Popierius, tempera
73,8 x 62,8 cm
ČDM Čt 174

24 il. M. K. Čiurlionis
Jūros etiudas, 1905
Drobė, aliejus, 11 x 13,3 cm
ČDM Čt 177

25 il. M. K. Čiurlionis
Jūros krantas, 1905
Popierius, pastelė
62,6 x 73,4 cm
ČDM Čt 140

Views of Anapa in M. K. Čiurlionis' creation

In 2011, the M. K. Čiurlionis National Museum of Art acquired a unique exhibit – an album of photographs “Anapa 1905”. It is an original and picturesque story of M. K. Čiurlionis in the form of photographs about his time spent on the beautiful coast of the Black Sea. The exhibit is especially important as it is the only authentic legacy of the artist’s photographs, which allow us to get acquainted and explore Čiurlionis’ artistic photography, to discover images of Anapa in other forms of his work. The aim of the article is to present Anapa as it was in the early 20th century, to review the two-month period of time that M. K. Čiurlionis spent there, and to investigate the influence and significance of a new environment on the artist’s creation. The photographs taken in Anapa and unforgettable images of the location which he captured in his paintings, graphic works, musical manuscripts and literary works comprise the object of the research.

In Anapa, Čiurlionis travelled, painted and photographed, and the impressions of the magnificent nature and mountains remained for the rest of his life, inspired deep reflections and original creativity. 39 photographs were taken during the trip. The emotions and enchanting natural images experienced by the artist are visible in his paintings “The Sea Etude” (1905), “A Rock by the Sea” (1905), “A Rock at the Seaside” (1905), “The Mountain” (1905), “Sailing Boats”, and many other works. Most probably, the symphonic poem “The Sea” (1903/7) had embodied anxious sounds of the sea. The artist’s literary creation – writings and letters convey the image of the sea and the beauty of impressive mountainscapes in special words. The views of Anapa, which comprise a part of Čiurlionis’ creative legacy, can be enjoyed in photographs, paintings, music and even literary works.

2, 3, 5, 6, 7, 8, 11, 13, 15, 16, 18, 21 il.
Paimta iš <https://anapacity.com/istoriya-kurorta/istoriya-kurorta-anapa.html>

Adalberto Staneikos biografija: tarp diplomatijos ir kūrybinio pašaukimo

Rūta Valiukaitė

Tyrimo objektas – Adalberto Staneikos kūryba, jo diplomatinė bei pedagoginė veikla. Ši tema pasirinkta neatsitiktinai, norint atskleisti vis dar kitų menininkų šešėlyje likusį dailininką bei diplomatą, pasitelkiant naują, iki šiol netyrinėtą medžiagą. A. Staneika nepasiekė tokio meninio lygio, kaip kiti garsūs lietuvių menininkai. Taip įvyko dėl diplomatinės veiklos, kuri slopino kūrybinę veiklą. Analizuojant šaltinius pastebima, kad tarpukariu (1918–1939 m.) šios problemos nebuvo. A. Staneika tarpukariu buvo gana gerai žinomas, ypač politikų ir diplomatų bendruomenėse. Buvo gerbiamas diplomatas, aktyviai reiškėsi visuomeniniame gyvenime. Bėgant laikui, diplomatinė jo veikla tapo visiškai užmiršta, nes daugelis istorikų neskyrė jam pakankamai dėmesio. Problema atsirado sovietizacijos veikiamos Lietuvos laikotarpiu ir tęsiasi iki dabar. Sovietmečiu dailininkas buvo užmirštas, ignoruojamas, todėl dvitomė XX a. lietuvių dailės istorija tepamini jį fragmentiškai, keliais žodžiais.

1995 m. straipsnyje „Pasaulis – harmoninga visuma“, skirtame A. Staneikos parodai, buvo minima, koks vis dėlto užmirštas yra šis asmuo: *Rodos, tiek nuveikta vieno žmogaus, o dabar, tepraėjus penkiasdešimčiai metų, ar daug kas žino apie Adalbertą Staneiką? Ir j parodos atidarymą teatėjo kelios muziejaininkės ir keli lankytojai*¹. Tikslas – išanalizuoti A. Staneikos kūrybą, įvertinti jo diplomatinės veiklos reikšmę to meto Lietuvos gyvenime, atskleisti jo pedagoginės veiklos ypatumus.

A. Staneika gimė užsispyrusios žemaitės ir kovotojo už laisvę šeimoje. Dailininko tėvo Antano Staneikos kilmės šaknys siejamos su Lietuva, Užnemunės kraštu (dar kitaip vadinamu Suvalkija). Jis buvo stiprus patriotas ir aktyvus kovotojas už tėvynės laisvę. 1863 m. Sausio sukilimas buvo greitai likviduotas, tad persekiojamas rusų valdžios lietuvių patriotas

1 Melinskaitė, R. Pasaulis – harmoninga visuma. *Dienovidis*, 1995, gegužės 19, p. 15.

buvo priverstas bėgti į Lenkiją. Atitolus nuo savo tėvynės, 1885 m. balandžio 23 d. Lekiuose, Austrijos valdomoje Galicijoje (dabartinėje Lenkijoje), gimė A. Staneika.

Nors augo svetimoje šalyje, niekada nenustoję pažinti savo lietuviškų šaknų. Viename iš daugelio laiškų jis prisipažįsta, kad buvo auklėjamas lenkų mokykloje, tad nežinojo nė vieno lietuviško žodžio ir neturėjo jokio supratimo apie Lietuvos tautinį atgimimą. Tačiau kiek vėliau subrendusiam vaikinui tėvo A. Staneikos pasakojimai buvo neišsenkami istorijos lobynai apie tėvynę. Baigęs Šv. Onos vidurinę mokyklą, jis atrado pašaukimą menui. Didelę reikšmę turėjo 1904 m. įstojimas į Krokuvos dailės akademiją. Tais pačiais metais dailininkas kartu su A. Varnu ir P. Rimša leido vasaros atostogas Lietuvoje, tai buvo pirmasis artimas susipažinimas su savo tėvų gimtuoju kraštu. Kartu menininkai keliavo po miestus, miestelius ir kaimus, piešdami eskizus, tapydami paveikslus. Tačiau A. Staneikai tai buvo kur kas prasmingesnė kelionė, formavusi tautiškašias ir žmogiškašias vertybes – *tėvynės grožis, sodiečių sąžinigungas ir gerumas pakerėjo Staneiką*².

1908 m. su pagyrimu baigė Krokuvos meno akademiją. Čia įgijęs akademinio realizmo stilistinius pagrindus, nenustoję tobulėti. 1909 m. A. Staneika įstojo į Miuncheno dailės akademiją. Išvykęs į Vokietiją, menininkas neturėjo jokio finansinio pagrindo, tačiau tai nekludė ambicingos sielos žmogui. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyve rastas Alės Rūtos laiškas nurodo, kokia vis dėlto veržli asmenybė buvo A. Staneika: *Aš džiaugiuosi vienaš Jūsų žodžiais: kad Jūs nebijote vargo ir kovos, kad Jums net patinka, kaip menininkui, tie dramatiški gyvenimo kontrastai...*³ Tačiau čia jis praleido tik metus *dėl pernelyg didelio persidirbimo ir išsekimo, jis atsidūrė kritinėje padėtyje*⁴. Kolegos iš Krokuvos, sužinoję sudėtingą menininko situaciją, pakvietė toliau tęsti studijas Prancūzijoje. 1910 m. A. Staneika pradėjo studijuoti Paryžiuje, kur mokėsi tapybos ir realistinio piešimo. 1912 m. persikraustė į Romą, kur mokslus baigė 1918 metais.

Domėdamasis net tik menu, bet ir politika, būdamas nepalaužiamu patriotu ir poliglotu, pasuko kitu karjeros keliu. 1921 m. A. Staneikai gyvenant Italijoje, pasiūlytas Lietuvos diplomato postas,

kurio jis neatsisakė ir pradėjo dirbti Lietuvos pasiuntinybėje Italijoje. Jo siekis buvo Vilniaus ir Klaipėdos krašto susigrąžinimas: *per vienus metus Italijos spaudoje paskelbė 62 oficialius pareiškimus ir 26 straipsnius dėl Vilniaus ir Klaipėdos grąžinimo Lietuvai*⁵.

1930 m. A. Staneika baigė pareigas Lietuvos pasiuntinybėje Italijoje ir pradėjo dirbti Užsienio reikalų ministerijoje Kaune. Jis mokėjo užmegzti tvirtus ryšius su įvairių šalių diplomatais, ypač Italijos, Vokietijos ir Prancūzijos. Ministras Pranas Dailidė⁶ žavėjosi šiuo diplomato sugebėjimu: *Pamatęs jį ofise, aš pastebėjau jo nuostabų balansą bendraujant su žmonėmis, pasauliu, visata, Dievu*⁷.

Diplomatiniai ryšiai buvo labai svarbūs teikiant pagalbą įvairiems nukentėjusiems asmenims. Kai Kaune, Vilijampolėje, buvo įkurtas žydų getas, A. Staneika, pasinaudodamas ryšiais, padėjo gauti vizas, kad žydai galėtų pabėgti į Jungtines Amerikos Valstijas. Prie žydų gelbėjimo prisidėjo ir diplomato antroji žmona daktarė Marija Staneikienė. Ji žydus slėpė ligoninėje, *užregistruodama juos kaip gydyklos pacientus*⁸.

Gyvendamas Kaune jis buvo aktyvus visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime. Visuomet rėmė menininkus, buvo Knygos mylėtojų draugijos narys. Šioje draugijoje diplomatas kolekcionavo, tyrinėjo ir puoselėjo knygas. Vėliau kolekcija išaugo į biblioteką, pilną retų knygų.

1944 m. dėl Lietuvoje vykstančių neramumų buvo priverstas emigruoti į Vokietiją. Ravensburge A. Staneika buvo išrinktas Baltijos delegacijos pirmininku. Prie šių pareigų prisidėjo kitos – Lietuvos delegatas prie Prancūzijos karo vyriausybės. Šios pareigos leido diplomatui prisidėti gelbstinti karo pabėgėlius.

A. Staneika dar vaikystėje pajuto menininko pašaukimą, tad iš karto baigęs vidurinę mokyklą atsidavė tapybos ir piešimo mokslams. Kultūrinė veikla buvo pagrindinė sritis, kuria A. Staneika norėjo visuomet užsiimti. Dirbdamas diplomatu užsienyje ir Lietuvoje, jis niekada neapleido meninės veiklos. Menas buvo tarsi paguoda ar atsipalaidavimas, tačiau kartais virsdavo ir didžiausia kančia. A. Staneikos meninis kelias pilnas pakilimų ir nuosmukių. Studijuodamas Krokovoje, Vokietijoje, Paryžiuje ir Romoje, jis siekė

2 Melinskaitė, R. Kūrė ir tarnavo Lietuvai. Dailininkui ir diplomatui Adalbertui Staneikai 110. *Kauno laikas*, 1995, Nr. 36, p. 6.

3 Alė Rūta. Įvairių asmenų laišakai, rašyti A. Staneikai. *NČDM archyvas*. F. M-1-10, l. 2.

4 Andriūnas, F. *Adalbertas Staneika, Lithuanian artist, Painter, and Diplomat*. Wyncote Filadelfija, U.S.A., 1987, p. 13.

5 Melinskaite, op. cit., p. 15.

6 Pranas Dailidė – Lietuvių tremtinių draugijos veikėjas, 1947 m. pirmininkas, BALF veikėjas. Plačiau žr.: Tamašauskas, K. Pranas Dailidė. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 405.*

7 Andriūnas, op. cit. p. 17.

8 Ten pat, p. 15.

1 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Skulptoriaus Petro Rimšos portretas, 1939
Kartonas, tempera, 98,7 x 76 cm
ČDM Mt-5730. Fot. Rimantė Ropytė

2 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Petro Rimšos portretas, 1939
Drobė, aliejinė tapyba, 77,5 x 62 cm
LNDM T 964. Fotografijos autorius
nežinomas

3 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Staneikienės portretas, 1937
Fanera, aliejinė tapyba, 76 x 56 cm
ČDM Rm-514. Fot. Rimantė Ropytė

4 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Vilniaus burmistras Karolis Dabulevičius,
1944. Drobė, aliejinė tapyba, 77,5 x 60 cm
LNDM T 965. Fotografijos autorius
nežinomas

5 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)

Kazio Griniaus portretas

Kartonas, aliejus, 27,8 x 33 cm

ČDM Mt-4000. Fot. Rimantė Ropytė

tobulintis, tačiau vis užklupdavo ligos, skurdas ar mūzos praradimas. Pradėjęs kurti akademinio realizmo stiliumi, siekė pereiti prie simbolizmo, tačiau visgi išryškėjo saloniškumo principai.

Sulaukęs aštuonioliktojo gimtadienio, A. Staneika pasirinko studijuoti tapybą Krokuvos dailės akademijoje. Akademizmo ir realizmo stiliaus dailės kryptis buvo studijų pagrindas, kuris suformavo daugelio menininkų kūrybinį kelią, taip pat ir Staneikos. Tačiau XIX a. pab. meno pasaulyje iškilė klausimas dėl šių meno krypčių teigiamų savybių, imta jas kritikuoti (tai vėliau atsispindės ir A. Staneikos kūryboje). Akademizmas ribojė individualią menininko raišką dėl griežtų reikalavimų temų ir žanrų hierarchijoje. Dėl šios krypties perdėto konservatyvumo išryškėjo saloninės dailės bruožai, kurie varžė tolimesnę dailės raidą.

Dailininkas pirmuosiuose portretuose akcentavo žmogaus psichologiškumą pasitelkdamas realizmo stilių, kurį išugdė Krokuvos dailės akademija. Vėliau pereita prie saloniškumo ir eksperimentų su abstrakcijomis.

Baigęs studijas Romos akademijoje Italijoje, jis įkūrė meno studiją, kurioje tapė pirmosios italės žmonos portretus bei kitus asmenis. Studija stovėjo Romos centre, tarp nuostabių architektūrinių

pastatų, meno galerijų ir muziejų. Pradėjęs dirbti diplomatu, savo pašaukimo niekada neišsižadėjo. A. Staneika teigė: ... *menas tai mano pašaukimas, o diplomato darbas tai mano pareiga Lietuvai*⁹.

1930 m. grįžo į Kauną, čia pradėjo tapyti lietuvių menininkus, kultūros atstovus, politikus bei visuomenės veikėjus. 1935 m. įamžino skulptorių P. Rimšą. Portretų būta dviejų, vienas saugomas Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje Kaune [1 il.], antras Nacionaliniame Lietuvos dailės muziejuje Vilniuje [2 il.]. Pastarasis A. Staneikos kūrinys susilaukė didelio pripažinimo ir buvo eksponuojamas Lietuvos dailininkų kūrinių parodoje 1942 m. Ukmergės mieste.

1937 m. dailininkas nutapė savo žmonos dr. Marijos Staneikienės portretą [3 il.]. Aliejiniais dažais ant faneros perteiktas moters portretas švyti gyvybingumu ir grožiu. Pradedama nykti psichologiškumo bruožai, atsiranda ryškus koloritas, apibendrintos, monumentalios formos, kurios yra laikomos saloninio portreto požymiu. A. Staneika paveiksle nieieškojo individualios charakterio išraiškos, jis formas pagražino ir sureikšmino fiziologines savybes. Prieš išvykdamas į Vokietiją,

9 Melinskaitė, op. cit., p. 6.

1944 m. nutapė Vilniaus burmistro Karolio Dabu-
levičiaus portretą [4 il.]. Portrete ryškiai jaučiami
saloninės tapybos bruožai. Paveikslo formos ne-
efektingos, sustabarėjusios raiškos ir pataikauja
konservatyviam miesčioniškam skoniui.

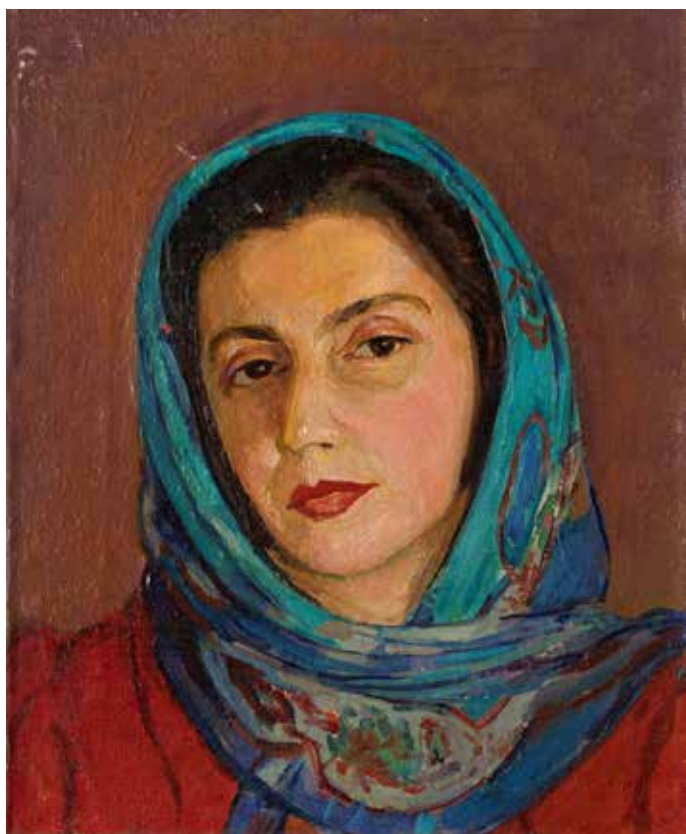
Kauno laikotarpiu A. Staneika galėjo nutapyti
keletą politiko Kazio Griniaus portretų. Paveikslai
nėra datuoti, tačiau analizuojant buvusio Lietuvos
prezidento ir A. Staneikos veiklas pastebima, kad
tuo metu gyveno Kaune. Paveiksle „Kazio Gri-
niaus portretas“ [5 il.] vyrauja neoromantizuoto
realizmo įtaka, kurioje aptinkama saloninės tapy-
bos pavyzdžių.

1946 m. Vokietijoje nutapė vieną geriausių savo
paveikslų. „Dr. M. Staneikienės portretas“ [6 il.] yra
biustinis, frontalus (*en face*), jame dėmesys sutelk-
tas į veidą, apgaubtą skarele. Sodrios niuansinės
spalvos ir smulkiai subalansuota kompozicija. Gy-
vendamas Vokietijoje taip pat nutapė Raymondo
Dardenne, Viktoro Ogayo, dr. A. Schmitto, Frau
Elžbietos Schmitt, Hanso Mezlerio, Frony Drexelio
ir kitų žmonių portretus, kurie liko užsakovams.

1949 m. A. Staneika pasitraukė į JAV, Niujor-
ką. Vėliau persikraustė į Wyncontė'ą, atokesnį ir
ramesnį miestelį, kuriame su žmona Marija pa-
siliko iki gyvenimo pabaigos. Šiame miestelyje

A. Staneika įkūrė studiją, kurioje lankydavosi ir
savo meno kūrinius pristatydavo amerikiečių me-
nininkai. Amerikoje visą savo likusį gyvenimą pa-
skyrė tapybai, ypač figūrinių kompozicijų kūrybai.
1950 m. nutapė vieną išskirtiniausių portretų pa-
vadinimu „Kaukazietė“ [7 il.]. Paveikslas pasižymi
individualia charakteristika, todėl galima būtų pri-
skirti psichologiniam portretui. Kitas įspūdingas
psichologiškumu dvelkiantis paveikslas – „Alės
Rūtos portretas“ [8 il.]. Dailininkas atskleidė poe-
tės meninę išraišką. A. Staneikai puikiai pavyko
perteikti modelio asmenybę pasitelkiant išorės
detalizavimą. Menininkas sugrįžta prie psicholo-
ginių portretų tapymo, tai įrodo jo neapsiribojimą
vyraujančių tendencijų stilistika.

JAV periodo dailininko darbai turi kur kas ryš-
kesnių saloniškumo požymių. 1952 m. nutapė
„Edie Gerhardo portretą“ [9 il.], čia jis pavaizduo-
tas išdailintomis formomis, o paveikslo turinys
banalus. Vėliau sekė kiti sentimentalus turinio
portretai: „Stela Klark“ (1953) [10 il.], „Anna Char-
lotte Olivecrona“ (1954) [11 il.], „Doris B. Orvald“
(1956) [12 il.], „Dr. M. Staneika“ (1958) [13 il.],
„F. Andriūno portretas“ (1958) [14 il.]. Kūriniai este-
tiškai gražūs, spalvos ryškios, formos padailintos,
norima parodyti modelio materialinę padėtį.

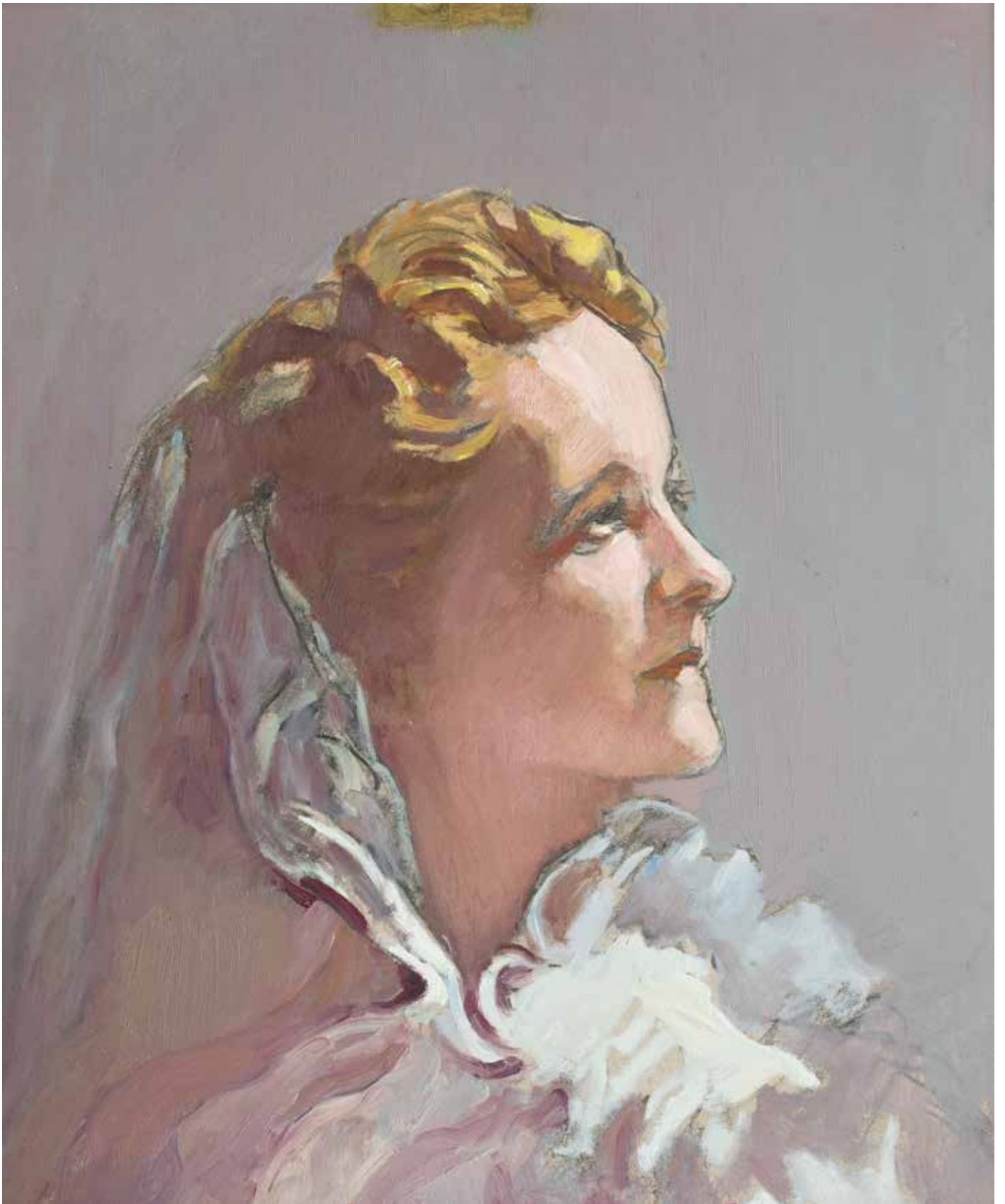

6 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Dr. Marijos Staneikienės portretas, 1946
Drobė, aliejus, 47 x 33,2 cm
ČDM Mt-5719

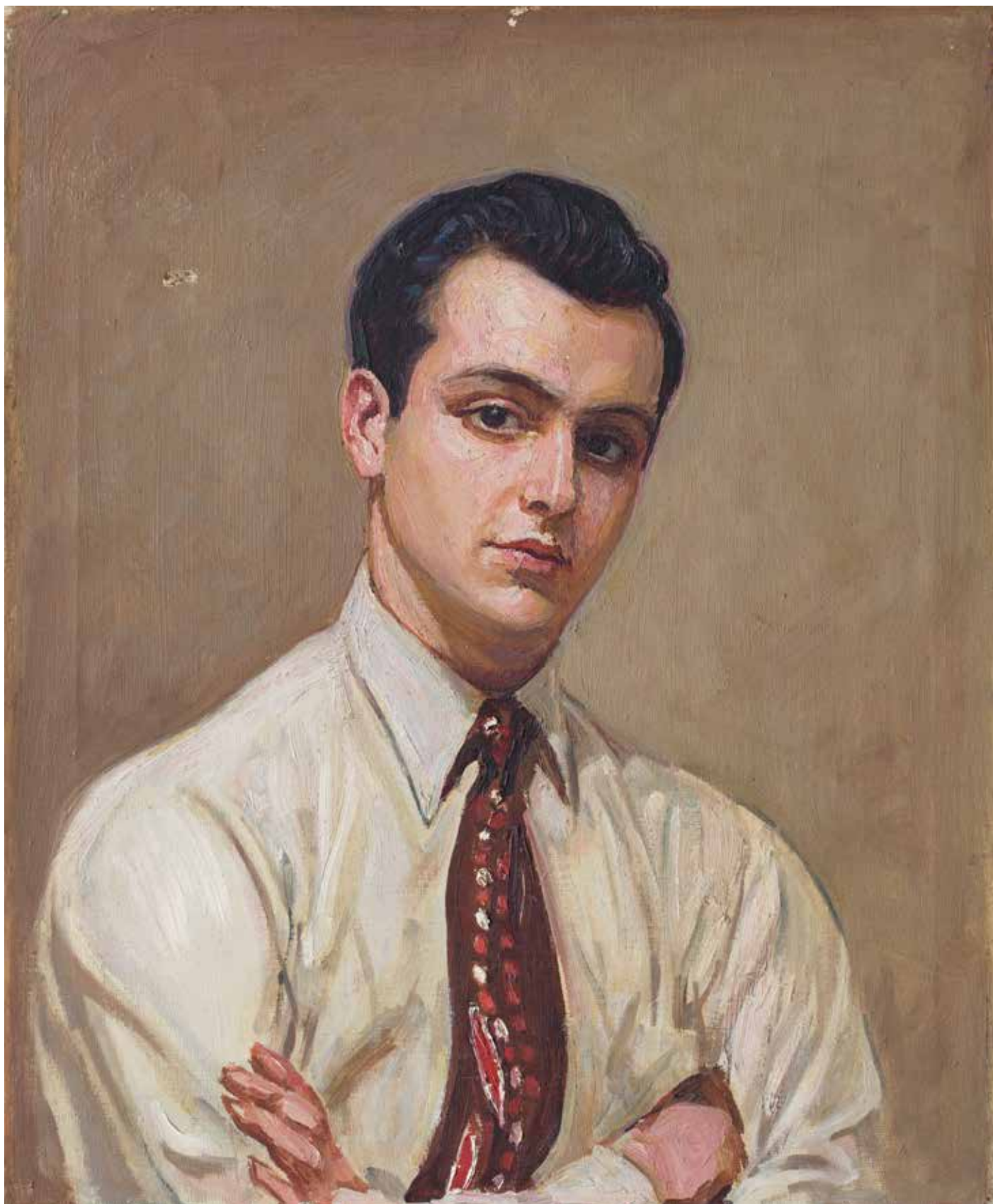

7 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Kaukazietė, 1950
Kartonas, aliejus, 51 x 41 cm
ČDM Mt-5726. Fot. Rimantė Ropytė

8 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Alė Rūta, 1956
Kartonas, aliejus, 49,2 x 41,6 cm
ČDM Mt-5718. Fot. Rimantė Ropytė

9 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Edie Gerhard, 1952
Drobė, aliejus, 60,8 x 51 cm
ČDM Mt-6244. Fot. Rimantė Ropytė

10 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Stela Clark, 1953
Drobė, aliejus, 51 x 40,8 cm
ČDM Mt-6246. Fot. Rimantė Ropytė

11 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Anne Charlotte Olivecrona, 1954
Kartonas, aliejus, 50,6 x 40,2 cm
ČDM Mt-6249. Fot. Rimantė Ropytė

12 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Doris B. Orvald, 1956
Drobė, aliejus, 91 x 71 cm
ČDM Mt-5721. Fot. Rimantė Ropytė

13 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Dr. Marija Staneika, 1958
Kartonas, aliejus, 81 x 59,5 cm
ČDM Mt-5722. Fot. Rimantė Ropytė

14 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Felikso Andriūno portretas, 1958
Kartonas, aliejus, 115 x 76 cm
ČDM Mt-5731. Fot. Rimantė Ropytė

Įkvėptas Mikalojaus Konstantino Čiurlionio abstrakcijų ir simbolinių meno kūrinių, A. Staneika bandė perimti šį stilių ir kurti kompozicijas. Dailininkas savo sapnuose regėjo būsimų paveikslų spalvas, formas, tačiau vos pabudus ir pabandžius tai perkelti ant drobės, viskas tapdavo negyvybinga ir nuobodu: *Mano vizijose matyti dramatiški spalviniai potėpiai, užfiksuoti ant medžiagos, pavirto dažais ir šiurkščiomis, aštrių kampų linijomis*¹⁰. Daugelį paveikslų jis sunaikino pats: *Kartais sunaikintas kūrinys yra geriau nei tas, kuris išsaugotas*¹¹. Tačiau ne visus juos sunaikino. 1957 m. jis nutapė paveikslą pavadinimu „Transition“ [15 il.], išvertus į lietuvių kalbą tai reikštų „perėjimas“ arba „pereinamasis laikotarpis“. Dailininkas šį paveikslą išskiria kaip naują etapą kūryboje. Čia vaizduojama figūra, kuri skrieja ir žiūri į viršų – ji simbolizuoja pasikeitimą bei menininko išgyvenimus. Potėpiai vietomis ekspresyvūs, tačiau vis dėlto menininkas savo rankos iki galo neišlaisvino.

Kadangi daugelį tapybinių kompozicijų A. Staneika sunaikino, daugiausia jų išliko grafikoje. Eskizuose mėgo eksperimentuoti piešdamas

atskiras žmonių figūras, ieškodamas tinkamo kampo, plastikos, proporcijų ir formų. Kai kuriuose eskizuose galima pastebėti graikiškų motyvų užuominų. Moterys rankose arba virš galvos laiko graikiškas amforas, stovi atsirėmusios į jonėnines kolonas, kurios pasirinktos neatsitiktinai, nes simbolizuoja moteriškumą. Eskizai pasižymi akademizmo bruožais, kurie pasireiškia per antikines alegorines kompozicijas. Saloniškumo bruožai atsiranda ypatingai išdailintose formose ir banalių temų raiškoje. Vaizduojant vyrus atsiranda riterių šarvai, ietis, skydas, romėniški šalmai, žirgai. Eskizų fone – architektūriniai motyvai: laiptai ir kolonos. Kodėl A. Staneika vaizdavo karinius-batalinius motyvus, nežinoma. Galima daryti prielaidą, kad tam įtaką galėjo daryti neoromantizmo meninis judėjimas, kuriame siekta iškelti herojiškąjį pradą.

Su pirmąja pedagogine patirtimi A. Staneika susidūrė vykstant Pirmajam pasauliniam karui. Romoje susipažinęs su italų mokytoju, jis gavo pasiūlymą tapti direktoriaus pavaduotoju, nes mokyklą ir studijas Krokuvoje baigė aukščiausiais balais.

10 Melinskaitė, op. cit. p. 15.

11 Andriūnas, op. cit. p. 22.

14 il. Adalbertas Staneika (1885–1962)
Felikso Andriūno portretas, 1958
Kartonas, aliejus, 115 x 76 cm
ČDM Mt-5731. Fot. Rimantė Ropytė

Tai nebuvo tiesioginis pedagogo darbas, tačiau visa tai jis galėjo stebėti iš labai arti. A. Staneikos pedagoginė veikla apima nedidelę jo gyvenimo dalį. 1941 m. jis tapo Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto dėstytoju. Šią veiklą tęsė tik iki 1944 m., nes buvo priverstas emigruoti iš Lietuvos. Dėstyti buvo pakviestas dėl didžiulio pedagogikos specialistų trūkumo Lietuvoje. Pedagoginiam darbui jis atsidavė visavertiškai, kaip ir bet kokiai kitai veiklai. Mokymo metodai pasisavinti ir pritaikyti iš Krokuvos dailės akademijos, Vokietijos, Paryžiaus ir Romos meno centrų. Čia jis dėstė ornamentiką, kurios principai buvo griežti ir nuobodūs. Tačiau buvęs A. Staneikos mokinys prof. Petras Vaškys teigė, kad jo dėstyto stilius buvo kitoks ir išskirtinis, nes šias studijas vedė įdomiai, gebėdamas sudominti visus klausytojus, *kad net studentai iš kitų kursų ateidavo išklausti jo paskaitų*¹².

12 Ten pat, p. 25.

Išvados

Atsižvelgiant į laikotarpių tendencijas, A. Staneikos požiūris į meną ir pati kūryba buvo nepastovi dėl diplomatinės veiklos, kuri ribojė meninę kūrybą. Siekdamas atrasti savo kūrybos meninius ir stilistinius skiriamuosius bruožus, neapsistojo ties vienu stiliumi. Didžiausią įtaką turėjo akademinis realizmas, kurį vėliau meno pasaulyje imtas kritikuoti. XX a. 3 ir 4 deš. pradėta justti modernistinių srovių bruožų įtaka. Modernistinės kryptys A. Staneikos kūryboje pasireiškė išlaisvėjusiu potėpiu ir šviesesnio kolorito pasirinkimu. Tačiau, atsižvelgiant į laikotarpio tendencijas, šių krypčių atgarsiai riboti. Stipriausi tapybos kūriniai visgi išliko portretai. Jų kompozicija aiškiai ir tikslingai sudėliota, konstruktyvių formų. Dėl akademizmo dailės krypties perdėto konservatyvumo išryškėjo saloninės dailės bruožai. Ankstesniuose portretuose išorė vaizduota pasitelkiant realizmą,

norint išreikšti tikrovę. Vėliau pradėjo dominuoti plastinių išorės formų pagražinimas, fiziologinių savybių sureikšminimas, monumentalios ir banalios išraiškos formos.

Eksperimentai grafikoje pasižymėjo akademizmo bruožais, kurie pasireiškė per antikines alegorines kompozicijas. Saloniškumo bruožai atsiranda ypatingai išdailintose formose ir banalių temų raiškoje.

Kaip Lietuvos kultūrinio lauko veikėjas, rengė pirmąsias lietuvių dailės parodas, prisidėjo kuriant menininkų draugijas ir sąjungas. Žadino tautinį atgimimą, skatindamas lenkiškai kalbančius lietuvius sugrįžti prie savo kilmės

šaknų ir jas ugdyti. Puoselėjo lietuvišką žodį kolekcionuodamas knygas, taip susidarė nemaža biblioteka.

Užsiimdamas diplomatine veikla siekė susigrąžinti prarastas kultūrinės vertybės atsikovo- jant lenkų užgrobtą Vilnių ir vokiečių okupuotą Klaipėdą. Garsino lietuvių meną ir lietuvių ren- giamas parodas užsienyje, rėmė kultūros plėtrą finansiškai.

Pedagoginė veikla pasižymėjo kūrybiškais ir studentų dėmesį pritraukiančiais dėstymo me- todais. Dėstė ornamentiką, pasitelkdamas Kro- kuvos dailės akademijos išugdytus akademinio realizmo principus.

Biography of Adalbertas Staneika: between diplomacy and artistic vocation

Adalbertas Staneika was a 20th-century Lithuanian painter, a diplomat and cul- tural figure. His knowledge of nine languages (Lithuanian, Italian, French, English, German, Spanish, Latin, Polish and Russian) let him be known as a polyglot on the arena of Lithuanian culture. Being a member of the Lithuanian Art Society, A. Sta- neika exhibited his sketches in the First Art Exhibition. In 1942–1944, he was declared a chairman of the Lithuanian Artists' Union. His task there was to solve various problems related to the world of art and communicate with different art organisations. In December 1942, he organised an exhibition of Lithuanian art in Ukmergė, where he exhibited his portraits. The following exhibition in Vilnius fea- tured a number of portraits – the main genre of A. Staneika's work. From 1941 to 1944, he taught ornamentation at the Kaunas Institute of Applied and Decorative Arts. Because of the Soviet occupation, the artist left Lithuania in 1944, and con- tinued his artistic activity in Germany and the USA. Staneika's first paintings were characteristic of a psychological rendering, later he was inspired by symbolists, but the principles of Salon painting became dominant. The academic realism, developed by the teachers at the Academy of Fine Arts in Krakow, which later manifested itself in the principles of Salon art, limited the spread of modernist tendencies in A. Staneika's work.

As a diplomat, A. Staneika defended Lithuania's cultural and political interests. Due to close contacts with Italian journalists, he ordered the publication of 62 official state- ments and 26 articles declaring Lithuania's unfavourable situation in its efforts to regain the regions of Vilnius and Klaipėda. While working at the Ministry of Foreign Affairs in Kaunas, he promoted and maintained good relations with Italy, Germany, France and other countries. As a Chairman of the Baltic Delegation, A. Staneika strengthened the unity of Lithuania, Latvia and Estonia, and their relations with foreign countries. While living in the USA, he sent monetary donations for the liberation of Lithuanian culture.

Prezidento Kazio Griniaus įvaizdis JAV lietuvių spaudoje 1926–1927 m.

Marija Navickaitė

XIX a. pabaigos Lietuvos istorija paženklinta gausios emigracijos. Gausiai traukta į Didžiąją Britaniją, šiek tiek Prancūziją, Šveicariją ar Vokietiją, tačiau pati populiariausia kryptis – neretai vos ne Eldoradu vaizduojami Jungtinių Amerikos Valstijų miestai ir didmiesčiai. Karolio Račkausko pateiktais duomenimis, vien nuo 1899 m. iki Pirmojo pasaulinio karo į JAV atvyko daugiau nei 250 tūkstančių lietuvių¹, o kur dar atvykę iki 1899 m. ar ten jau gimę antros kartos lietuviai. Taip aplink Pensilvanijos kasyklas ir didžiuosius miestus – Čikagą, Klivlandą, Bostoną ar Niujorką – susiformavo solidi lietuvių bendruomenė. Ten buvęs „laisvas oras“ ne tik paskatino tautinius procesus tarp išėivijos, bet ir įgalino lietuvius užsiimti aktyvia visuomeneine veikla, leisti lietuvišką spaudą ir sudarė sąlygas laisvai minties raidai, politinei diferenciacijai ir galimybę formuoti skirtingiems požiūriams.

¹ Račkauskas, V. K. *Amerika, arba rinkinys įvairių faktų, žinotinių Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York „Tėvynės spaustuvė“, 1915, p. 123.

JAV lietuviai suvokė savo reikšmę bendrame lietuvių veiklos areale ir palaikė artimus ryšius su Lietuva per spaudą, bendras pasaulio lietuvių iniciatyvas ar asmeninius santykius, susirašinėdami su giminėmis, lankydamiesi gimtinėje ar investuodami į trapią Lietuvos ekonomiką. JAV lietuvių sąveikos su Lietuva, emigrantų lobistinė veikla ir jų indėlis į lietuvių tautinį atgimimą yra sulaukę gausaus istoriografijos dėmesio. Tačiau JAV lietuvių požiūriai ar vertinimai, ypač apie 1918–1940 m. Lietuvoje vykusius įvykius, procesus, taip pat garsių to meto asmenybių, tokių kaip prezidentas Kazys Grinius, atspindžiai dažniausiai vaizduojami fragmentiškai ir kontekstualiai. K. Griniaus vertinimų ir įvaizdžių analizė ne tik dar vienas iš būdų pažvelgti į daugiasluoksnę lietuvių išėivijų bendruomenę JAV, geriau suvokti tarp JAV lietuvių vykusius politinės diferenciacijos procesus ar išsiryškinti išėivijų reakcijas į įvykius Lietuvoje, bet ir naujas būdas pažvelgti į K. Griniaus asmenį ir jo prezidentavimo laikotarpį iš naujos perspektyvos.

Straipsnio objektas – prezidento K. Griniaus įvaizdis JAV lietuvių spaudoje 1926–1927 metais.

Straipsnio tikslas – remiantis JAV lietuvių spauda rekonstruoti ir pristatyti Lietuvos prezidento K. Griniaus įvaizdį JAV lietuvių spaudoje 1926–1927 metais.

Tyrimo sąlyginės chronologinės ribos prasideda 1926 m., prezidentui Aleksandrui Stulginskiui kovo 8 d. aktu paskelbus rinkimus į III Seimą² (rinkimai įvyko 1926 m. gegužės 8–9 d.) ir prasidėjusia politine agitacija ir baigiasi 1927 metais. Baigties tašką lėmė faktas, kad JAV lietuvių spaudoje detalesnės žinios apie gruodžio 17 d. įvykdytą perversmą persikėlė į kitus metus, įvykio ir paties prezidento K. Griniaus įvaizdis šio įvykio kontekste formuojamas per visus 1927 metus.

Rengiant straipsnį pagrindiniu šaltiniu tapo JAV lietuvių periodinės spaudos leidiniai. Spauda remtasi kaip viešąja erdve, kurioje aktyviausiai formuotas K. Griniaus įvaizdis, ir kaip pagrindine medija, kurioje atsiskleidė ir reiškėsi prezidento kaip asmens vertinimai. Atliekant tyrimą peržiūrėtos 8 spaudos pozicijos: katalikiškos krypties „Draugas“³ ir „Darbininkas“⁴; socialistinės krypties leidiniai „Keleivis“⁵ bei „Naujienos“⁶; liberalūs leidiniai „Vienybė“⁷ ir „Tėvynė“⁸; tautinės minties „Dirva“⁹ bei konservatyvi ar tiesiog bulvaru vadinta „Saulė“¹⁰. Daugiausia žinių apie K. Grinių paskelbta kairiosios krypties leidiniuose, šiek tiek mažiau liberalioje spaudoje. Daug mažesnis susidomėjimas pastebimas katalikiškos krypties leidiniuose: juose, be trumpų biografijų, pateiktų vos išrinkus naują prezidentą, K. Griniaus vaiz-

dinys formuojamas naujos, katalikams nepriimtinos valdžios darbų kontekste ir jo santykiyje su Bažnyčia. Mažiausiai naujienų aptikta „Saulėje“, kur apie K. Grinių rašoma tik faktografinėse naujienose, susijusiose su gruodžio 17 d. perversmu ir Antano Smetonos atėjimu į valdžią.

Prezidento K. Griniaus vertinimai JAV lietuvių spaudoje mažai tyrinėti ir dažniausiai atskleidžiami kontekstualiai, aprašant lietuvių išievių reakcijas į įvykius Lietuvoje ar tyrinėjant JAV lietuvių politinės diferenciacijos procesus. Dėl to atliekant tyrimą svarbiausi buvo K. Griniaus biografiniai ir jo aplinką pristatantys veikalai¹¹. Jų svarbą lėmė faktas, kad K. Griniaus įvaizdį pirmiausia formavo Lietuvoje vykę procesai ir išievių reakcija į juos. Taip pat tyrimui vertingi buvo ir JAV lietuvių istorijai skirti tyrinėti leidiniai¹², kurie leido geriau suprasti dalies įvaizdžių susiformavimą ir paplitimą, kurie atspindi jau pačių lietuvių emigrantų politinio ir kultūrinio gyvenimo JAV realijas.

K. Griniaus įvaizdis rinkimų kampanijos į III Seimą metu

Kovo 9 d. „Lietuvos žiniose“ paskelbus rinkimus į III Seimą¹³ ir prasidėjus rinkimų kampanijai, JAV lietuvių spaudoje vis dažniau ima ataidėti politinių partijų rinkimų agitacija, nuožmėti politinė polemika ir vis dažniau minimi garsūs politinio pasaulio vardai, tarp jų ir aktyvaus Seimo nario, buvusio ministro pirmininko K. Griniaus vardas. Pamažu į šią ne visada tolerantišką ir kitoms politinėms pažiūroms pakantumu pasižymintį priešrinkiminę kampaniją¹⁴ įsitraukė ir JAV lietuviai. Kairiųjų ir liberalioje spaudoje buvo raginama domėtis ateinančiais rinkimais ir jau 1926 m. pradžioje šias pažiūras propaguojantys lietuviai raginti rengti viešas paskaitas, kurių metu būtų renkamos lėšos Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungai (toliau LVLS) ir siunčiamos į Kauną, taip prisidedant prie jų priešrinkiminės

2 Akmenytė-Ruzgienė, V. III Seimas (1926–1927 m.). *Lietuvos Respublikos Seimas*, žiūrėta 2023 06 20. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35552&p_k=1.

3 „Draugas“ – lietuvių išievių savaitinis laikraštis, leidžiamas nuo 1909 metų. Redaktoriai: A. Kaupas, F. Kemėšis.

4 „Darbininkas“ – JAV lietuvių katalikų laikraštis, leistas nuo 1915 m. rugsėjo mėn. Redaktoriai – F. Kemėšis, V. Taškūnas, K. Urbanavičius, S. Sužiedėlis ir kt.

5 „Keleivis“ – JAV lietuvių 1905–1979 m. Bostone leistas socialistinės minties savaitraštis.

6 „Naujienos“ – ALS 1914–1986 m. leistas dienraštis. Redagavo – P. Grigaitis, A. Lalis, M. Gudelis.

7 „Vienybė“ – JAV lietuvių, visuomenės, literatūros ir politikos savaitinis leidinys, leistas 1885–1920 metais. Leidinys pirmiausia leistas „Vienybės lietuvininkų“ pavadinimu, 1920 m. pavadinimas pakeista į „Vienybę“. Šiuo pavadinimu laikraštis ėjo iki 1985 metų.

8 „Tėvynė“ – JAV lietuvių liberalios krypties laikraštis, leistas nuo 1896 m. Redagavo J. Žilinskas, A. Kaupas, T. Astramskas ir kt.

9 „Dirva“ – tautinės minties savaitraštis, leistas nuo 1916 m. Klivlande (Cleveland). Redagavo V. K. Jokubynas, J. Gedminas, K. S. Karpus.

10 „Saulė“ – 1888–1959 m. Mahanio Sityje (Mahanoy City) ėjęs leidinys. Iš pradžių leistas ir redaguotas D. T. Bačkausko, šiam mirus, 1909 m. redagavimą perėmė sūnūs Pranas ir Viktoras Bačkauskai.

11 Eidintas, A. *Kazys Grinius*. Vilnius: Mintis, 1993; Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000; Tamošaitis, M. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014.

12 Michelsonas, S. *Lietuvių išievių Amerikoje (1868–1961)*. South Boston, Massachusetts: Keleivis, 1961; Skirius, J. JAV lietuvių ir Lietuvos valdžios santykiai po 1926 m. *Istorija* 3 (2009): 17–24; Navickaitė, M. JAV lietuvių požiūris į kitataučius XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (21) (2016): 63–83.

13 Gegužės 8 ir 9 d. skelbiami Seimo rinkimai. *Lietuvos žinios* 55 (1926), 1.

14 Ilgūnas, op. cit., p. 288.

1 il. VI Lietuvos Ministrų kabineto ministras pirmininkas Kazys Grinius (dešinėje) su Ministrų kabineto kanceliarijos vedėju Stasiu Lozoraičiu. Kaunas, 1920 m. birželio 19 d. – 1922 m. sausio 18 d. Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune

agitacijos Lietuvoje ir sėkmės rinkimuose. Kaip vienas iš šios partijos patikimų ir atsidasusiai tautišką dirbančių asmenų, kuriam būtų galima siūsti pinigus, buvo nurodomas K. Grinius¹⁵. Taip buvo kuriamas atsakingo ir sąžiningo asmens įvaizdis. Spaudoje buvo formuotas ne tik patikimo, bet ir tradicinis garbaus demokrato, kovojančio už demokratines laisves ir savo idealus, vaizdiny. LVLS ne kartą buvo iškėlę klausimą dėl karo padėties panaikinimo, spaudos laisvės, apsisprendimo teisės principo pažeidimų, represinių valdžios struktūrų didinimo ir pan.¹⁶ O K. Grinius tapo pagrindiniu kairiųjų atstovu-oratoriumi¹⁷ ir dėl to buvo pastebimas tiek Lietuvos, tiek JAV lietuvių spaudoje. Tad K. Griniaus kaip kovingo demokrato reputacija šios priešrinkiminės kampanijos metu ypač sustiprėjo.

15 Mikalauskas, J. Susidomėjime Rinkimais į Lietuvos Valstybės Seimą. *Vienybė* 23 (1926), p. 3.

16 Ilgūnas, *op. cit.*, p. 284–286; Eidintas, *op. cit.*, p. 75–81.

17 Eidintas, *op. cit.*, p. 82.

JAV lietuvių spaudoje, paskelbus rinkimų datą, vis dar buvo aktualus ir aptarinėjamas 1926 m. vasario 23 d. Seimo posėdis, kurio metu buvo svarstomas karo padėties ir mirties bausmės panaikinimo klausimas. Šis posėdis, kaip Lietuvoje, taip ir JAV sulaukė didelio rezonanso tarp lietuvių. Plačiai aptarinėjama buvo ir K. Grinius kalba, kurios metu išryškinta šių įstatymų žala, pastebint, kad tiek karinė padėtis, tiek mirties bausmė yra nebeaktualios, žalingos ir ne mažina, o, atvirkščiai – didina chaosą, nepasitikėjimą ir skatina nusikalstamumą¹⁸. JAV lietuvių spaudoje nuvilnijusi K. Griniaus kalba sulaukė didelio liberalios visuomenės palaikymo ir didino jo populiarumą diasporoje.

18 Klerikalai Duksta Lietuvos Seime. *Tėvynė* 11 (1926), 1; Siūlo panaikinti karo padėtį Lietuvoje. *Vienybė* 29 (1926), 1; Karo padėties panaikinimas palaidotas. *Tėvynė* 12 (1926), 1; Karo padėties Lietuvoje panaikinimas palaidotas. *Naujienos* 63 (1926), 1; Karo stovio panaikinimo klausimas palaidotas. *Keleivis* 12 (1926), 2; Provokacija karo stoviui palaikyti. *Keleivis* 15 (1926), 2; Lenkai prisipažįsta patarnavę Lietuvos klerikalams. *Naujienos* 81 (1926), 1.

2 il. II Seimo Valstiečių liaudininkų frakcijos atstovai. Kaunas, 1925 m. vasario 20 d. S. Šimanausko archyvas

K. Griniaus kova už demokratines vertybes, žmogaus laisves ir teises, skambūs pasisakymai Seime ar spaudoje bei aktyvus ir našus darbas tautinėje veikloje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lėmė, kad kairiųjų ir demokratiškosios spaudos, o per spaudą ir tarp šių leidinių skaitytojų K. Grinius buvo numatomas ne tik kaip aktyvus ir geras Seimo narys, bet ir kaip tinkamas kandidatas užimti ir prezidento postą (1920–1926 m. Lietuvos Respublikos prezidentą rinko kiekvienas naujai išrinktas ir sušauktas Seimas).

Sekant JAV tradicija prieš Amerikos prezidento rinkimus surengti „šiaudinius balsavimus“¹⁹, balandžio mėnesio 17 d. „Vienybės“ numeryje

paskelbtas balsavimas „ant Lietuvos Prezidento“, kurio pagrindinis tikslas – *surinkti lietuvių Amerikiečių nuomonę, kurią, be abejonės, ir Lietuvos Seimas pastebės*²⁰, ir atskleisti, kurį prezidentą „Vienybės“ skaitytojai norėtų matyti Lietuvos prezidentu. Kvietime dalyvauti balsavime laikraščio redakcija, kaip pati teigė, neperša nė vieno kandidato, bet *tik atšviežinimui atminties paduoda lakštą senų, patriotingų, sumaningų ir užsitarnavusių tėvynainių. Jai yra šie: dr. J. Basanavičius, dr. J. Šliūpas, A. Smetona, T. Naruševičius, P. Leonas, M. Biržiška, K. Grinius, M. Sleževičius ir kt.*²¹ Iki gegužės 5 d. skaitytojai galėjo siųsti balsus už šiuos kandidatus ar pasiūlyti

19 Lietuvos Prezidento Rinkimai Amerikoje. *Darbininkas* 29 (1926), 1.

20 Balsavimas „ant Lietuvos Prezidento“. *Vienybė* 46 (1926), 1.
21 Ten pat.

savus²². Vėliau redakcija balsavimą pratęsė iki gegužės 20 d.²³, o galutinai suskaičiuotus rezultatus paskelbė gegužės 25 dieną. Šiuose „šiaudiniuose“ rinkimuose surinkta daugiau nei 800 balsų. Daugiausia – 266 balsus gavo Jonas Šliūpas, 243 balsus surinko Jonas Vileišis, trečias liko A. Smetona su 124 balsais, ketvirtas su 88 balsais – K. Grinius, penktoje vietoje Jonas Basanavičius su 49 balsais ir t. t.²⁴

Šiuose rinkimuose daugiausia simpatijų sulaukė tiesiogiai su JAV lietuviais susiję ir lietuvių bendruomenei gerai pažįstami asmenys. Aušrininkas J. Šliūpas, vejamas politinio persekiojimo, į Jungtines Amerikos Valstijas atvyko dar 1884 m. ir iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvo aktyvus JAV lietuvių politinis bei visuomeninis veikėjas, vienas iš pagrindinių tautinio judėjimo tarp JAV lietuvių lyderių. Kaip ir Lietuvoje, taip ir JAV J. Šliūpas buvo aktyvus spaudos darbuotojas, leido ir redagavo JAV lietuvių leidinius: „Unija“, „Lietuwizkasis balsas“, „Apšvieta“, „Nauja gadynė“²⁵. Antroje vietoje likęs Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras J. Vileišis buvo pirmasis neoficialus Lietuvos atstovas JAV, turėjęs užmegzti kontaktus su JAV lietuvių bendruomene ir išplėtoti ekonominius ryšius. Svarbiausias jo darbas buvo siekti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo ir su Lietuvos misija rinkti lėšas Laisvės paskolai (buvo surinkti 2 milijonai JAV dolerių)²⁶. Abu šie asmenys buvo aktyvūs JAV lietuvių bendruomenės nariai, daug nudirbę Lietuvos labui ir gerbiami vidurio ir kairės politinių srovių atstovų. Šiems asmenims atiduoti balsai turėjo daugiau simbolinę reikšmę, išreiškiant simpatijas su išėivija susijusiems asmenims. Realiai svarstant apie tai, kas galėtų užimti prezidento postą, K. Grinius buvo antroje vietoje, ir tai rodo jo populiarumą tarp „Vienybės“ skaitytojų.

Rinkimų rezultatai ir J. Šliūpo lyderiavimas patvirtina nuojautą, kad katalikiškos srovės atstovai balsavime nedalyvavo. Tai liudija ir faktas, kad analogiškus „šiaudinius rinkimus“ buvo paskelbęs ir katalikų „Darbininkas“²⁷. Dėl stiprios politinės diferenciacijos ir ideologinių konfliktų, kaip ir „Vienybės“, taip ir šiuose „rin-

kimuose“ dalyvavo tik katalikiškos srovės atstovai, kas atsispindi ir balsavimo rezultatuose. Čia balai pasiskirstė tarp Krikščionių demokratų bloko (kun. Mykolas Krupavičius ir Antanas Tumėnas sulaukė didžiausio palaikymo) ir lietuvių tautininkų sąjungos. Ir tik skelbiant rezultatus paminėta, kad paskutinėmis dienomis keli balsai atėjo ir už K. Grinių²⁸.

Gegužės 8–9 d. vykusiuose rinkimuose į Seimą, laimėjus LVLS, vis dažniau ir užtikrinčiau JAV lietuvių spaudoje pradėta rašyti, kad į prezidento poziciją yra numatomas K. Grinius. „Vienybėje“ pozityviai išsireikšta: *Jeigu tas nutiktų, Lietuvos valstybinis gyvenimas gautų nemažai plusų. Dr. Grinius yra senas Lietuvos laisvės veteranas, energingas ir sąžiningas*²⁹. „Naujienose“ rašyta: *Logiškas kandidatas į prezidentus bus p. Grinius, kadangi jisai yra stipriausios partijos (v. liaudininkų) narys ir turi gerą vardą demokratinėse partijose ir tautinėse mažumose*³⁰. Katalikiškos krypties leidiniai lygiai taip pat numatė, kad K. Grinius gali būti Seimo išrinktas prezidentu. Jie net numatė, kad prezidento ir ministro pirmininko postai bus pasidalinti tarp K. Griniaus ir Mykolo Sleževičiaus³¹.

Naujai išrinktas III Seimas susirinko birželio 2 d., o jau po kelių dienų paskelbė rinkimų į prezidento postą datą. Ketvirtajame Seimo posėdyje iš keturių kandidatų (K. Grinius, A. Smetona, Felicija Bortkevičienė ir Gabrielė Petkevičaitė) 50 iš 79 atstovų balsais prezidentu išrinktas LVLS kandidatas K. Grinius³².

Prezidento K. Griniaus įvaizdžiai JAV lietuvių spaudoje 1926 m. birželio 7 – gruodžio 17 d.

1926 m. birželio 7 d. Seimui prezidentu išrinkus K. Grinių, niekas nenustebo. Kaip aštriai „Drauge“ skelbta: *Kaip jau buvo senai numatyta, du vyriausieji val. liaudininkų šulai: d-ras K. Grinius ir adv. M. Šleževičius pasidalino vyriausias Lietuvos valdžios vietas*³³. Tačiau, be vienos kitos tokios remarkos, katalikiška spauda ir jos skaitytojai laikėsi santūriai ir naujieną apie naujai išrinktą prezidentą pristatė gana neutraliai, kukliai, be didelio entuziazmo. Pavyzdžiui, „Drauge“ ši

22 Ten pat.

23 „Vienybės“ red. Balsai už kandidatą Lietuvos Prezidentui. *Vienybė* 58 (1926), 1.

24 Balsai už kandidatą Lietuvos Prezidentui. *Vienybė* 62 (1926), 1.

25 Michelsonas, *op. cit.*, p. 398–404.

26 Lietuvos atstovybės pranešimas kovoje už Lietuvos nepriklausomybę. *Darbininkas* 10 (1920), 1; Jonas Vileišis (1872–1942). *Lietuvos Respublikos Seimas*, žiūrėta 2023 06 20. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35532&p_k=1&p_t=168673.

27 Lietuvos Prezidento Rinkimai Amerikoje. *Darbininkas* 29 (1926), 1.

28 Šiaudinio balsavimo pabaiga. *Darbininkas* 37 (1926), 1.

29 Kas bus Lietuvos Prezidentu? *Vienybė* 67 (1926), 2.

30 Grinius peršama į Prezidentus. *Naujienos* 131 (1926), 4.

31 Lietuvos Seimui susirinkus. *Draugas* 132 (1926), 2.

32 Ilgūnas, *op. cit.*, p. 291.

33 Pastabėlės. *Draugas* 135 (1926), 2.

3 il. 1926 m. gegužės 8–9 dienomis išrinkto
III Seimo nariai. Kaunas, 1926 m.
S. Šimanausko archyvas

naujiena pirmiausia buvo paskelbta antrame puslapyje tarp įvairių naujienų ir tik kitos dienos „Draugo“ numeryje apie K. Griniaus išrinkimą pranešta nedideliu straipsniuku ir lakoniška, kelių sakinių prezidento biografija.

Priešinga reakcija buvo kitų politinių pažiūrų atstovų leidiniuose. Ten džiaugtasi, kad prezidentu tapo senosios kartos atstovas, varpininkas, vienas iš tautinio judėjimo lyderių, užsitarnavusių lietuvių pagarbą tiek Lietuvoje, tiek už Atlanto³⁴. Optimistiškai rašyta, kad tauta pagaliau subrendo ir jau geba gerbti savo stambiuosius piliečius ir juos net pagerbti viso pasaulio akyse³⁵. K. Grinius sveikintas tapęs pažangios Lietuvos prezidentu³⁶. Šis naratyvas, nuolat kartotas ir visu prezidentavimo laikotarpiu, ypač suaktyvėjo artėjant K. Griniaus 60-ajam jubiliejui. Šiuo laikotarpiu buvo prisimenamas ir pabrėžiamas jo indėlis į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo darbą. Kartu minėtas ir K. Griniaus 35 metų tautinio darbo jubiliejus³⁷. Įdomu, kad minėti K. Griniaus jubiliejų kvietė, nors ne taip emocionaliai bei intensyviai, ir katalikiški spaudos leidiniai.

JAV lietuvių spaudoje plačiai aprašytas ne tik prezidento išrinkimo faktas ir pateikiama trumpa naujo prezidento biografija, bet ir išsamiai ir plačiai aprašyta prezidento inauguracijos šventė, įvykusi jau kitą dieną po rinkimų.

Aptariant inauguracijos iškilmes buvo prisimintas 1925 m. birželio 20 d. Seimo posėdis, kurio metu buvo svarstytas spaudos įstatymo pakeitimo projektas, įpareigojantis pirmuosius 8 leidinio egzempliorius pristatyti miesto apskrities viršininkams, taip sukuriant sąlygas paprasčiau sulaikyti valdžiai nepriimtinius tekstus³⁸. Iš Seimo tribūnos K. Grinius stipriai kritikavo siūlomus pakeitimus, aptarė cenzūros istoriją ir žalą, akcentavo spaudos laisvės naudą ir principus. Seimo pirmininkas Leonas Bistras aistringą kalbą rėžiančiam K. Griniui pranešė, kad jo kalbai skirtas laikas baigėsi, ir paprašė apleisti tribūną. K. Griniui nesišalinant iš tribūnos, pirmininkas pasiūlė balsuoti už K. Griniaus pašalinimą. Nubalsavus buvo iškviesta policija, turėjusi išvesti K. Grinių iš tribūnos³⁹.

Socialistinės ir demokratinės minties leidiniuose aprašant inauguracijos šventę, šio įvykio kontekste K. Grinius buvo vaizduojamas kaip nepailstantis ir taurus demokratas, didvyriškai ir energingai gynęs žodžio spaudos ir susirinkimų laisvę⁴⁰. Savaitraštyje „Dirva“ rašyta, kad tai žymus mūsų tautos veikėjas ir kovotojas už tautos teises, nors, anot klerikalų, grynas „bedievis“⁴¹. Čikagos lietuvių „Naujienose“ skambiai teigta: *K. Grinius po didžiojo karo pusėtinai sudešinėjo. Bet kai pernai vasarą klerikalai su policijos pagalba išmetė jį iš Seimo posėdžio, tai jo vardas pažangioje visuomenėje vėl žymiai pakilo*⁴². Dalyje straipsnių net kandžiai pašiepiant atkreiptas dėmesys, kad buvęs Seimo pirmininkas L. Bistras, prieš metus išmetęs K. Grinių iš Seimo salės, dabar turėjo jį lydėti užimti aukščiausią prezidento postą⁴³.

Praūžus rinkimams ir prezidento priesaikos renginiams, katalikiškos krypties leidiniuose K. Griniaus įvaizdžio formavimui nebuvo skiriama daug pastangų ar vietos laikraščiuose. Kaip priešingos politinės krypties atstovas jis nebuvo stipriai kritikuojamas ar demonizuojamas, bet *prie šio asmens nepersmarkiausiai linksta katalikų širdys*⁴⁴. Pagrindinis aspektas, kurio pagrindu buvo formuojamas prezidento įvaizdis, – K. Griniaus laisvamanybė ir santykis su bažnyčia bei dvasininkais. Dėl to katalikiškoje spaudoje buvo piešiamas bedievio prezidento įvaizdis, baiminantis neigiamos įtakos Katalikų bažnyčiai. Jų teigimu, K. Griniaus nusistatymas bažnyčios atžvilgiu yra žalingas valstybei ir jis su kitais bedieviais socialistais nori išgriauti bažnyčias ir panaikinti tikėjimą⁴⁵. Atkreipiamas dėmesys, kad vis tik Lietuvoje dauguma gyventojų yra krikščionys, o jis su savo veiklomis ir pozicija *gana daug prisidėjo prie griovimo tikybos žmonių tarpe*⁴⁶. Geranoriškas K. Griniaus nusiteikimas tikinčiųjų atžvilgiu neįtikino net jo oficialaus vizito Šiauliuose metu. K. Grinius, nors ir buvo indiferentiškas religijai, stengėsi neatitrūkti nuo krikščioniškosios civilizacijos ir siekė parodyti, kad prezidentas ir Vyriausybė nesirengia varžyti reli-

40 L.Ž. Teisėtumas ir Teisingumas. *Dirva* 27 (1926), 1.

41 Prezidentu nužiūrima Grinius. *Dirva* 23 (1926), 4.

42 Spėja, kad Leonas Busišas Prezidentas. *Naujienos* 112 (1926), 4.

43 D-ras Grinius Išrinktas Lietuvos Prezidentu. *Keleivis* 23 (1926), 1; L.Ž. Teisėtumas ir Teisingumas, 1; Kas yra D-ras Kazys Grinius? *Keleivis* 27 (1926), 2; Prezidento Griniaus Pasižadėjimo iškilmes. *Keleivis* 28 (1926), 5.

44 Dr. Kazys Griniaus 60 m. sukaktuvės. *Draugas* 288 (1926), 2.

45 Jokūbėlis, Pittston, PA. Kunigo „Strielčiaus“ Dolarių Medžioklė. *Vienybė* 64 (1926), 3.

46 Dr. Kazys Griniaus 60 m. sukaktuvės. *Draugas* 288 (1926), 2.

34 Dr. Grinius – Lietuvos Prezidentas. *Tėvynė* 24 (1926), 1; Grįžimas senų žmonių. *Vienybė* 74 (1926), 2.

35 Lietuva pradeda gerbti savo veteranus. *Vienybė* 70 (1926), 2.

36 Pasveikinimas Lietuvos Prezidentui ir Prezidento atsakymas. *Tėvynė* 28 (1926), 1.

37 D-ras kazys Grinius. *Tėvynė* 28 (1926), 3; Didžių vyrų jubiliejai. *Tėvynė* 51 (1926), 2; Artinantis D-ro Griniaus jubilėjaus. *Vienybė* 144 (1926), 3; 17-ta d. gruodžio. *Naujienos* 288 (1926), 8.

38 Ilgūnas, *op. cit.*, p. 282–283.

39 Ten pat, p. 283.

4 il. „Vienybėje“ skelbtų „šiaudinių“ Lietuvos Respublikos prezidento rinkimų rezultatai. JAV, 1926 m. gegužės 25 d. *Vienybė* 62 (1926), 1

Balsai Už Kandidatą Lietuvos Prezidentui

Dr. Jonas Šliupas — — —	251
Jonas Vileišis — — —	243
Antanas Smetona — — —	124
Dr. Kazys Grinius — — —	88
Dr. Jonas Basanavičius —	49
Martynas Jankus — — —	18
Adv. M. Šleževičius — — —	9
Ernestas Galvanauskas — —	6
Adv. Petras Leonas — — —	2

Newark, N. J. Keturi juodukai buvo užpuolę saliuonką Roth ant Washington St., bet buvo pagauti, kada jų automobilius įvažiavo į Arlington džiutė.

**THE NEW
BALTIC STATES**

Parašė Owen Rutter

5 il. „Darbininko“ redakcijos organizuotų „šiaudinių“ Lietuvos Respublikos prezidento rinkimų rezultatai. JAV, 1926 m. gegužės 7 d. *Darbininkas* 37 (1926), 1

Šiaudinio balsavimo pabaiga

PASKUTINIAI REZULTATAI

Išanksto buvo pranešta skaitytojams, kada „šiaudinis“ balsavimas baigsis. Todėl norėjusis dalyvauti, turėjo progą tą daryti, o pervėlai atėjusieji balsai turi eiti perniek.

Galutini rezultatai šitokie:

Kunigas Krupavičius	408
Advokatas Tumėnas	379
A. Smetona	323
E. Galvanauskas	96
Gen. Žukauskas	92
Kan. Tumas	74
Dr. Basanavičius	65
L. Bistras	65
Dr. K. Pakštas	26

Paskutinėmis dienomis po keletą balsų atėjo ir už adv. Leoną, Martyną Jankų, Adomą Braką ir Dr. Grinių.

KIEK VAIKŲ ŽUVO CHICAGO, Ill. —

Per pėreitus metus per įvairias katastrofas žuvo 21,000 vaikų.

PABĖGO NUO TEISMO ST. LOUIS, Mo. —

John W. Thompson, turtingas kontraktorius, buvo po teismu už vogimą veteranų pinigų. Tai jis nuo teismo gudriai pabėgo — jis mirė.

NUŠOVĖ UŽ KENDES PHILADELPHIA, Pa. —

James Carney pagriebė su sauja kendžių nuo stando ir bėgo. Savininkas Joseph Dennist šovė į jį ir vietoj užmušė.

SUSIMUŠĖ TRYS AUTO MOBILIAI PAWTUCKET, R. I. —

Trys automobiliai susikėlė Pasirodė, kad visų trijų au-

6 il. Karikatūra, vaizduojanti, kaip valstiečiai liaudininkai kartu su socialdemokratais skuba išlaisvinti visuomenę iš krikščionių demokratų pančių, karo stovio ir žodžio suvaržymo. JAV, 1926 m. birželio 28 d. Iš tamsios Praeities į Šviesų Ateitį. *Naujienos* 151 (1926), 1

7 il. Prezidentas Kazys Grinius deda gėlių vainiką prie Nežinomo kareivio kapo. Kaunas, 1926 m. birželio 9 d. Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune

ginės laisvės⁴⁷. Po šio vizito „Drauge“ klausta, ar čia iš vis svarbus įvykis, ir pastebėta: *Ana, rusų bolševikai lankė cerkves ir bažnyčias, Meksikos radikalai taip pat lankė bažnyčias, o ar sulaikėtas lankymas bedievybę nuo bažnyčios griovimo, tikėjimo persekiojimo? Anaiptol!*⁴⁸ Nors reikia atkreipti dėmesį, kad tai greičiau reakcija į kairiųjų spaudoje pasirodžiusias žinias apie šį vizitą, kur buvo kone herojiškai nušviestas šis įvykis, nei reakcija, sukelta pačios kelionės. Galiausiai katalikiškoje spaudoje atkreipiamas dėmesys, kad, išreiškiant K. Griniui kritiką dėl santykio su religija, jis nėra kritikuojamas kaip prezidentas, bet tik kaip laisvamanis asmuo, ir tai neanuliuoja K. Griniaus darbų Lietuvos naudai⁴⁹.

Taip pat įdomu, kad K. Griniaus politinis portretas kartais būdavo vaizduojamas per jo atstovaujamą partiją ir partijos politiką, bet ne per patį asmenį ar jo pasirinkimus. Pavyzdžiui, po prezidento vizito Klaipėdoje kritikuota, kad prezidentas neaplankė Klaipėdos sukilėlių kapų, bet spaudoje rašyta: *Bet kad sukilėlių kapus ir lietuvių atgimimo veteraną paniekina Lietuvos Prezidentas, tai nusiminti yra delko ir tą atsitikimą reikia atsiminti. Čia, žinoma, ne vien apie Lietuvos Prezidentą einasi, o apie tai, kurią jis partiją atstovauja. Jis Klaipėdoj taip elgėsi, kaip liaudininkų vadai jam programą sudarė*⁵⁰. Iš citatos matyti, kad politinėje sferoje neretai buvo kritikuojamas ne pats K. Griniaus asmuo, bet jo politinė priklausomybė, ir tai jo kaip asmens įvaizdžiui kenkė tik tiek, kiek jis priklausė Valstiečių liaudininkų partijai, arba, kaip jie vadino, laisvamanių valdžiai, ir kritikos strėles dažniausiai šaudavo į M. Sleževičiaus asmenį.

Visiškai kitoks prezidento K. Griniaus vaizdinys kurtas kairiųjų, liberalų ir tautininkų spaudoje. Jų leistuose laikraščiuose K. Grinius vaizduojamas kaip demokratas, artimas kaimo ir darbo žmonėms, nesididžiuojantis ir nerodantis savo pranašumo prieš kitus, kad jis savo praktiškumu ir kuklumu išsiskiria iš prieš tai buvusių prezidentų ir kitų aukštas pozicijas užimančių politikų⁵¹. Teigiama, kad, kitaip nei jo pirmtakas, t. y. A. Stulginskis, jis geba pritraukti visų luomų žmones ir „prie K. Griniaus“ Prezidento rūmai skirti ne tik partiniams ar „svetimšaliams“, bet

*tai gero gaspadoriaus namai, kuriuose jis visuomet suranda progos su kiekvienu pasikalbėti*⁵². Spaudoje pabrėžtas ir jo paprastumas: gatvėmis vaikšto pėsčias, paprastu kostiumu ir senu „kepeliusu“, neišsiskirdamas iš paprasčiausių piliečių⁵³, ir net oficialių vizitų metu būdavo be aukšto žibančio „cilindero“, o su paprasta veltime skrybėle⁵⁴. Net į savo inauguraciją atvyko apsirengęs paprastu kostiumu, vėjo kedenamais plaukais⁵⁵. Rašyta ne tik apie jo kuklią išvaizdą, bet ir paprastą, žemišką būdą: *Yra, be abejonės, nemaža garbė žmogui patekti į respublikos prezidento vietą. Bet D-ruį Griniui tos garbės tur-but niekas nepavydi, nes jisai garbės niekuomet neiškojo*⁵⁶. Neieškojo jis ne tik garbės, bet ir turtų. Kaip didelis įvykis, atskleidžiantis K. Griniaus būdą, – prezidento algos sumažinimas. Kartais net padidinant skaičius, teigiant, kad prieš tai A. Stulginskio alga siekė 1 tūkst. dolerių, o Griniaus bus tik 400 šimtai dolerių⁵⁷.

Tapytame K. Griniaus paveiksle visuomet stengtasi pabrėžti, kad tai įgimtas demokratas⁵⁸. Demokratija jam ne politiniai žaidimai, o jo sąžinės ir gyvenimo principas, paremtas giliais demokratijos dėsniais: Konstitucijos gerbimas, įstatymų laikymasis, demokratijos principų saugojimas, tolerancija ir priešingos nuomonės bei asmens gerbimas, darbštumas bei taupumas⁵⁹. Dar vienas jo įvaizdžio aspektas – ištikimybė savo principams ir neapsimetinėjimas ieškant naudos. Atkreiptas dėmesys, kad jis laisvamanis, kuris laikosi griežtos pozicijos ir niekada norėdamas gauti lėšų ar politinės naudos nesinaudojo bažnyčia. Pabrėžta, kad jis pastovus asmuo, nesimėtantis iš vienos kraštutinybės į kitą⁶⁰.

Taip pat buvo bandoma vaizduoti K. Grinių kaip visiems teisingą ir gebantį konsoliduoti skirtingas visuomenės grupes. Buvo tikima, kad šis prezidentas sugebės ne tik suvienyti Lietuvos visuomenę bendram darbui, bet ir užsienio lietuvius sutelks energingam Lietuvos rėmimo darbui⁶¹.

47 Ilgūnas, *op cit.*, p. 311–312.

48 Vai, koks didelis daiktas. *Draugas* 223 (1926), 3.

49 Dr. Kazys Griniaus 60 m. sukaktuvės. *Draugas* 288 (1926), 2.

50 Neaplankė sukilėlių kapų. *Darbininkas* 76 (1926), 4.

51 Įvesdinimas Lietuvos Prezidento Griniaus. *Vienybė* 77 (1926), 2.

52 T. J. Lietuvos gyvenimą besižvalgant. *Naujienos* 267 (1926), 2.

53 Urbonas, J. K. Lietuvos Naujo Prezidento paprastumas. *Vienybė* 94 (1926), 3; Kaunas. *Vienybė* 119 (1926), 4.

54 Lietuvos Prezidentas aplankė Klaipėdą. *Naujienos* 208 (1926), 10.

55 Įvesdinimas Lietuvos Prezidento Griniaus. *Vienybė* 77 (1926), 2.

56 „Pranašystė“ išsipildė. *Naujienos* 135 (1926), 4.

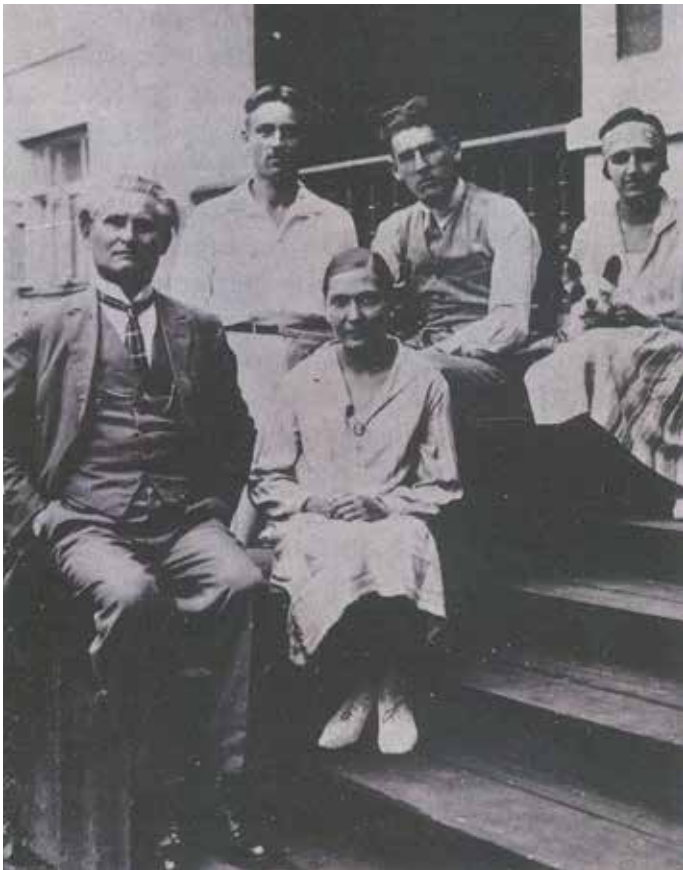
57 Naujas Seimas jau dirba. *Vienybė* 78 (1926), 2.

58 T. J. Lietuvos gyvenimą besižvalgant. *Naujienos* 267 (1926), 2.

59 Advokatas Gruzenberg Apie Lietuvą. *Keleivis* 40 (1926), 5; Nauji Lietuvos valstybės keliai. *Vienybė* 79 (1926), 2.

60 „Pranašystė“ išsipildė. *Naujienos* 135 (1926), 4.

61 Lietuva pradeda gerbti savo veteranus, 2.

8 il. Prezidentas Kazys Grinius su šeima vidiniame Prezidentūros kiemelyje. Pirmoje eilėje sėdi K. Grinius ir Birutė Novickienė. Antroje eilėje sėdi prezidento adjutantas Antanas Novickis, sūnus Kazys Grinius, prezidento marti Gražina Grinienė. Kaunas, 1926 m. Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune

Džiaugtasi, kad *Lietuvos istorija įžengia į džiuginančius harmonijos kelius*⁶². Pirmieji tokį toną davė socialdemokratai, iškart po K. Griniaus išrinkimo deklaravę: *Nors d-ras Grinius šiandien nepriklauso mūsų partijai, mes tačiau džiaugiamės, kad jis tapo išrinktas Lietuvos valstybės galva. Kaip senas revoliucionierius, daug kovojęs už Lietuvos laisvę da tuomet, kai mūsų šalis buvo po caro valdžia, jis geriausia šiandien tai vietai tinka. [...] ir mes tikimės, kad Lietuva sermatos dėl jo neturės*⁶³. Vėliau socialdemokratų spaudoje šia tema perspausdintas ir Lietuvos katalikų laikraščio „Rytas“ pranešimas, kad prieš tai „koliojęs“ ir „šmeižęs“ kairiųjų partijų žmones, išrinkus naująjį prezidentą pasižada sudėti ginklus, nei spaudoje, nei viešam gyvenime nekelti provokacijų ir gerbti savo valstybės vadovą⁶⁴. Nors JAV lietuviai abejojo šios deklaracijos ilgaamžiškumu, bet pritarė ten išdėstytoms mintims, kad

K. Grinius, nors ir laisvamanis, bet pastovus, išmintingas, pagarbus ir niekad tikintiesiems specialiai nekenks, stengsis saugoti tikinčiųjų jausmus⁶⁵.

Vienijimo aspektą stengtasi išryškinti ir jo darbuose. Pavyzdžiui, prezidento kelionių po Lietuvą metu pažymėta, kad iš pagarbos įvairioms religinėms bendruomenėms K. Grinius aplankė lietuvių bendruomenes, katalikų bei liuteronų bažnyčias ir, betarpiškai bendraudamas su įvairiais žmonėmis, rodė tolerancijos ir demokratijos pavyzdį⁶⁶. O kai prezidentas lankėsi Klaipėdoje, rašyta, kad tai pirmasis oficialus vizitas po Klaipėdos prijungimo. Taip pabrėžiant Klaipėdos integravimą ir bandymą suartėti su klaipėdiečių bendruomene, ypač su jos protestantiškąja dalimi⁶⁷: *Dabar Lietuvos prezidentas parodė, kad savo krašto žmonių dėl jų tikiybinio skirtumo, ne tik nereikia bijotis, bet juoba dar juos glamonėti ir prie Lietuvos*

62 Įvesdinimas Lietuvos Prezidento Griniaus. *Vienybė* 77 (1926), 2.

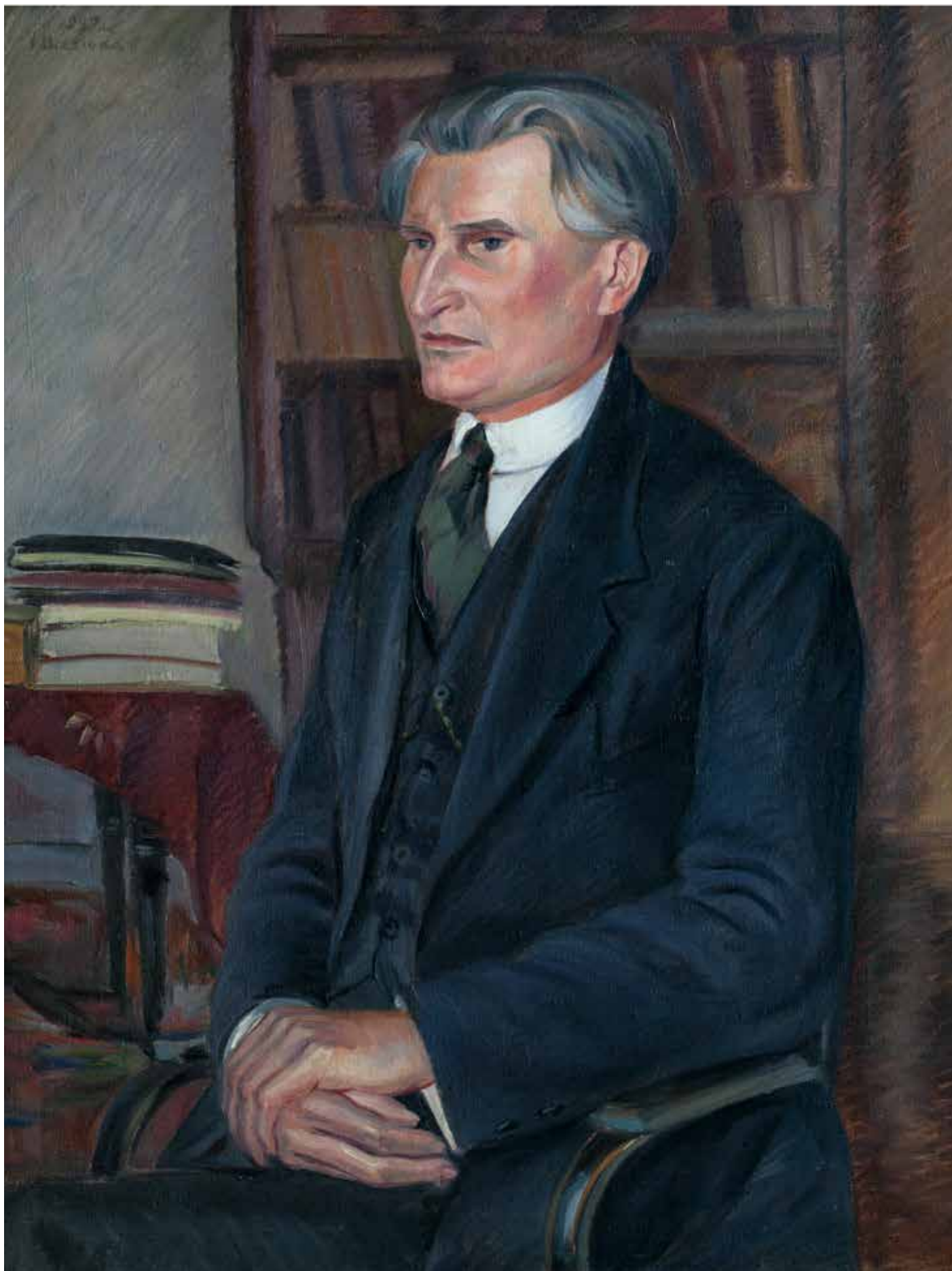
63 D-ras Grinius išrinktas Lietuvos Prezidentu. *Keleivis* 23 (1926), 1.

64 Įvesdinimas Lietuvos Prezidento Griniaus, 2; Sudeda ginklus ir skelbia Paliaubas. *Keleivis* 27 (1926), 2; Dveji laimėjimai demokratybės. *Vienybė* 79 (1926), 2.

65 Lietuva turi „Bedievį“ Prezidentą. *Keleivis* 24 (1926), 2; „Pranašystė“ išsipildė. *Naujienos* 135 (1926), 4.

66 Šiauliai. *Vienybė* 108 (1926), 1.

67 Kaunas. (Elt). *Dirva* 37 (1926), 4; Lietuvos Prezidentas aplankė Klaipėdą. *Naujienos* 208 (1926), 10.

9 il. 1926 m. Kazimiero Buivydo nutapytas
K. Griniaus portretas, iki 1941 m. kabojęs
Prezidento rūmuose. Kaunas
ČDM

*didžiumos širdies patraukti*⁶⁸. Šios K. Griniaus kelionės JAV lietuviams dar turėjo ir papildomai žavesio, nes tokias keliones praktikavo ir JAV prezidentai, pavyzdžiui, Roozveltas ar Wilsonas, ir tai tik įrodo K. Griniaus progresyvumą ir šiuolaikišką mąstymą, kuris buvo priimtinas JAV lietuviams⁶⁹.

Ir iš tiesų vienu klausimu K. Griniui pavyksta konsoliduoti Amerikos lietuvių visuomenę – tai reakcija į K. Griniui mestus prolenkiškumo kaltinimus. Šis klausimas JAV lietuviams buvo labai jautrus. Pirmiausia, kaip ir Lietuvoje, JAV okupuoto Vilniaus klausimas buvo aktualus, jie rėmė Lietuvos politiką šiuo klausimu, rinko aukas, kasmet minėdavo spalio 9-ąją. Antra, vykstant tautinio atgimimo procesams, tarp JAV lietuvių XIX a. pabaigoje dažnai lietuviškumas ugdytas per atskirtį nuo lenkų, skatinant atskirti nuo mišrių su lenkais draugijų, parapijų ir pan.⁷⁰ Tai lėmė komplikuotus santykius su lenkų išeivių bendruomene, neigiamą požiūrį į mišrias lietuvių lenkų šeimas ir galėjo turėti papildomo neigiamo svorio vertinant lietuvių ir lenkų santykius įvairiose sferose. Tačiau nė vieno tyrinėto leidinio redakcijos nepasidavė provokacijoms, ir net katalikiškos krypties leidiniuose rašyta, kad turi būti ribos ir prezidentas nėra nusiteikęs anti-valstybiškai⁷¹.

Šiame skyriuje pristatytas K. Griniaus vaizdinys buvo kuriamas iki 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdyto valstybės perversmo, po kurio K. Griniui teko atsistatydinti iš prezidento posto, o šias pareigas užimti buvo pakviestas A. Smetona.

K. Griniaus vaizdinio virsmas po 1926 m. gruodžio 17 d. Valstybės perversmo

Įvykdytas gruodžio 17-osios perversmas sulaukė nemažai atgarsių JAV lietuvių spaudoje ir neigiamai paveikė JAV lietuvių visuomenę. Priklausomai nuo ideologinių srovių, vieni vertino nuosaikiau ir laikėsi neutraliteto, kiti vertino kritiškai, o dalis vertino neigiamai ir net pikta. Kad ir kaip būtų, demokratinėje aplinkoje gyvensiems JAV lietuviams diktatūros faktas nebuvo

suprantamas, ypač kai prieš tai Lietuva vadavosi iš Imperinės Rusijos diktato. Šis įvykis ne tik sukėlė dalies išeivių nepasitenkinimą ir pablogėjusį žvilgsnį į Lietuvos valdžią⁷², bet ir turėjo įtakos K. Griniaus įvaizdžiui.

Valstiečiams liaudininkams priešingos ideologinės stovyklos katalikiška spauda pritarė K. Griniaus ir M. Šleževičiaus atsistatydinimui, gana palankiai vertino įvykdytą valstybinį perversmą, priijautė A. Smetonos išrinkimui ir perversmininkų veiksmuose neįžvelgė didelės prievartos⁷³. Gruodžio 31 d. „Darbininke“ rašyta: *Tiesa, tokios priemonės, kurių griebėsi mūsų tėvynės gelbėtojai, negalėtų būti pateisintos tik tuomet, kai jie žadėtų Lietuvą įstumti į svetimų vergovę, bet kada Lietuva vaduojama nuo polonizacijos ir bolševizacijos, tai tuomet nėra kalbos apie žygio pasmerkimą*⁷⁴. „Drauge“ antrinta: *Socialistai ir liaudininkai neįeina į naują valdžią, – jų galybė griuvo. Tas įvykis dar kartą įrodo, kad tai šaliai buna didelė nelaimė, kur prie valdžios vairo atsistoja soc. demokratai, arba ištautėję laisvamaniai*⁷⁵. Šis įvykių vertinimas laikėsi iki 1927 m. vasaros, kol dar tikėtasi, kad bus sušauktas naujas Seimas ir Vyriausybė sudaryta koalicijoje su tautininkais. Situacijai pakrypus kita linkme, pradėjo augti nepasitenkinimas nauja Lietuvos valdžia, ir situacijos vertinimas taip pat pakito⁷⁶.

Socialistai ir vidurio srovės visuomenės sluoksniai iškart pasmerkė įvykdytą valstybės perversmą ir neteisėtą „krikščioniškai-fašistiškos“ valdžios su A. Smetona priešakyje atėjimą į valdžią, iškart perkrikštydami A. Smetoną Mussolinskiu⁷⁷. Taip pat socialistinės organizacijos ėmėsi protestų prieš neteisėtus veiksmus Lietuvoje: *JAV Lietuviai visose kolonijose buvo pakviesti rengti protestus prieš valdžios uzurpatorius ir reikalauti demokratinės santvarkos atkūrimo*⁷⁸.

1926 m. gruodžio 17-osios valstybės perversmas ir po jo sekę įvykiai sudavė skaudų smūgį K. Griniaus įvaizdžiui ir net privertė trumpam suabejoti jo autoritetu. Kairiųjų spaudoje iš pradžių kelta hipotezė, kad galbūt prieš prezidentą buvo

72 Skirius, *op. cit.*, p. 17–18.

73 Dienos klausimai. „Poor ignorant“. *Draugas* 233 (1926), 2; Chicagos ir apielinkės Lietuvių katalikų nepaprasto susirinkimo rezoliucija. *Draugas* 14 (1927), 2.

74 Karo valdžia Lietuvoje. *Darbininkas* 101 (1926), 1.

75 Nežinia Dar Kas Įvyks Su paleistu Seimu. *Draugas* 296 (1926), 1.

76 Skirius, *op. cit.*, p. 20.

77 Krikščioniškai-fašistiška Revoliucija Lietuvoje. *Keleivis* 51 (1926), 1. Chicago, ILL. *Dirva* 1 (1927), 1;

78 Amerikos Lietuviai Smerkia Fašistų-Klerikalų smurtą. *Keleivis* 52 (1926), 1.

68 Lietuvos apsilankymas Klaipėdoje. *Vienybė* 109 (1926), 1.

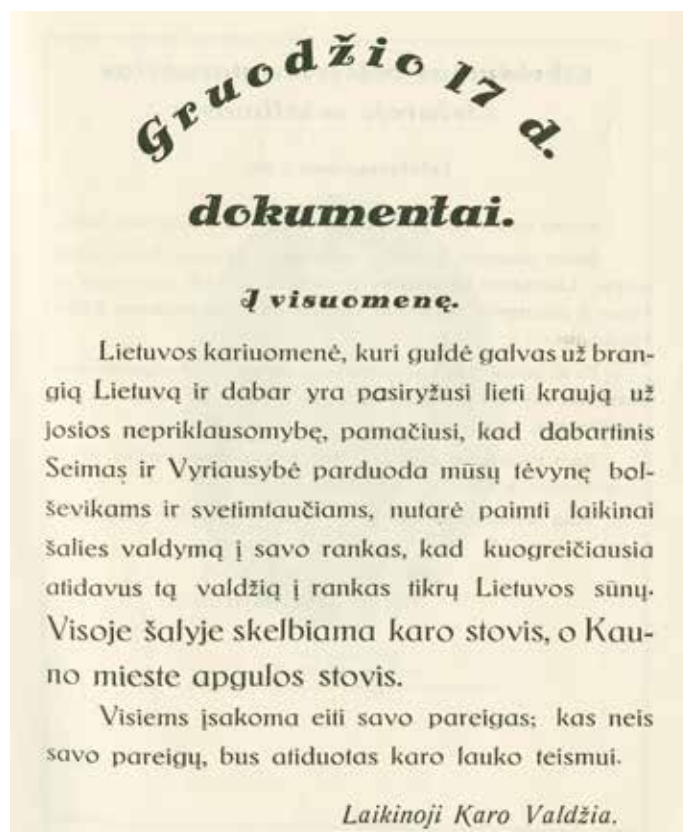
69 Ten pat.

70 Navickaitė, *op. cit.*, p. 65–66.

71 Pastabėlės. *Draugas* 148 (1926), 2; Pastabėlės. *Draugas* 164 (1926), 2. Begėdžiai lenkberniai. *Keleivis* 32 (1926), 4; Jonas, „Begėdžių melai“. *Tėvynė* 33 (1926), 6.

10 il. Laikinosios karo valdžios kreipimasis į visuomenę 1926 m. gruodžio 17 dieną. Kaunas. „1926–1929 gruodžio 17 diena“, red. Alfonsas Kernius-Kernauskas. Kaunas, 1929, p. 63

11 il. Antano Smetonos kreipimasis į visuomenę. Kaunas, 1926 m. gruodžio 17 d. „1926–1929 gruodžio 17 diena“, red. Alfonsas Kernius-Kernauskas. Kaunas, 1929, 71

International Newsreel Photo

LIEUVOS "DIKTATORIUS" — Antanas Smetona, kurį, fašistikiškai smurtininkams nuvertus demokratinę Prezidento Dno Griniaus valdžią, susirinkę Seime 28 klerikalų faktistų atstovai "išrinko" Lietuvos prezidentu. Šalia Smetonos atovinti moteriškė yra jo žmona.

u Mjejan-

panaudota prievarta (būta net žinių, kad jis nužudytas⁷⁹). Tačiau išsiaiškinus, kad vis dėlto perversmo būta taikaus ir niekas nenukentėjo, JAV lietuvių leidiniuose keltas klausimas, kodėl K. Grinius taip lengvai sutiko atsisakyti valdžios⁸⁰. „Drauge“ pasirodė pirmasis atsakymas į šį klausimą: *Socialistai turėtų būti dėkingi p. Žadeikiui, kad jis Amerikos visuomenei neparodė Griniaus ir Šleževičiaus išžižimo pilnoje šviesoje*⁸¹. Tiesa, reikia atkreipti dėmesį, kad tai aštrus, net kiek pikdžiugiškas komentaras vos sužinojus apie įvykdytą perversmą ir džiaugiantis A. Stulginskio tapimu Seimo pirmininku. Antra, tai tik dalies krikščionių demokratų šalininkų stovyklos nuomonė, būta ir daug nuosaiquesnio ir K. Griniaus įvaizdžiui palankesnio turinio.

Tačiau palaipsniui socialistinės ir demokratinės srovių spaudoje K. Griniaus įvaizdis buvo greitai reabilituotas. Spaudoje pateikti paaiškinimai, kodėl K. Grinius sutiko atsistatydinti, taip dar labiau

79 Grinius nužudytas? *Naujienos* 298 (1926), 1.
 80 Amerikos Lietuvių visuomenei. *Naujienos* 298 (1926), 1; Dienos klausimai. Galėjo nerezignuoti. *Draugas* 233 (1926), 2; Smurtininkų „Valdžia“ neteisėta. *Naujienos* 302 (1926), 4; Smurtininkų valdžios sudarymas. *Tėvynė* 52 (1926), 1; Lietuvos smurtininkų demagogija. *Tėvynė* 53 (1926), 2.
 81 Dienos klausimai. Galėjo nerezignuoti. *Draugas* 233 (1926), 2.

12 il. Laikraštyje *Naujienose* pranešama apie Antano Smetonos išrinkimą Lietuvos Respublikos prezidentu. JAV, 1926 m. gruodžio 28 d. *Naujienos* 304 (1926), 1

sustiprinant jo teigiamą įvaizdį ir autoritetą. „Tėvynėje“ rašyta: *Kurie žmonės artimai pažįsta D-rą Grinių tikrina, kad turėjo būti rimtas pavojus valstybei, jei prezidentas Grinius sutiko su visais smurtininkų reikalavimais. Kitaip jokių būdu jis nebūtų sutikęs ir legalizavęs smurto, nes D-ras Grinius yra drąsus žmogus ir mirtimi, nei kankinimais jo neišgąsdin- si*⁸². Vėliau net ir katalikiškoje spaudoje, pavyzdžiui, „Darbininke“, atsirado pranešimų, kad K. Grinius herojiškai priėmė šį sprendimą dėl Lietuvos gervės⁸³. Teigta, kad liaudininkai, vedami K. Griniaus, pasiaukėjo aukščiausiems krašto reikalams, supratę, kad kilęs pilietinis karas pražudytų valstybę⁸⁴. O „Drauge“ rašyta: *Prezidentas Grinius pripažino naująją valdžią ir jis ir jo buvusis ministeris pirmininkas rezignavo. Tai garbingesnė išeitis, negu pasijusti kruvinųjų bolševikų naguose patiems ir matyti skęstančią kraujuose visą šalį*⁸⁵.

Antras dalykas, sustiprinęs K. Griniaus įvaizdį, – žinia, kad K. Grinius atsisakė 600 litų Augustino Voldemaro pasiūlytos pensijos. Ši žinia konsolidavo visą lietuvių bendruomenę, ir visuose anali-

82 Lietuvos smurtininkų demagogija. *Tėvynė* 53 (1926), 2.
 83 Romanas, J. J. Perversmo aidai. *Darbininkas* 9 (1926), 4.
 84 Kaip Jaučiasi Valst. Liaudininkai. *Dirva* 3 (1927), 4.
 85 Didelė atmaina Lietuvoje. *Draugas* 298 (1926), 2.

zuojamuose leidiniuose ši naujiena buvo nušviečiama itin teigiamai, ir tai dar labiau sustiprino jau prezidentiniu laikotarpiu įsitvirtinusią nuomonę, kad K. Grinius neieško nei garbės, nei turtų ir dirba Lietuvos labai neieškodamas asmeninės naudos. Taip ne tik pagerintas K. Griniaus įvaizdis, įgytos JAV lietuvių simpatijos, bet dar kartą įtvirtintas K. Griniaus vaizdinys kaip nesvyruojančio, ištikimo savo idealams ir vertybėms asmens, kuriam asmeniniai įsitikinimai ir demokratijos principai buvo daug svarbiau nei materialinės gėrybės. Formuojamas stabilaus ir doro žmogaus naratyvas. Nurimus aistroms po perversmo, K. Grinius ir toliau vaizduotas kaip varpininkas, aktyvus tautinio judėjimo veikėjas, V. Kudirkos ir J. Basanavičiaus bendradarbis, pagarbos vertas žmogus.

Išvados

Prezidentui A. Stulginskiui 1926 m. kovo 8 d. paskelbus rinkimus į III Seimą, JAV lietuvių spaudoje pastebimas pagausėjimas naujienų, susijusių su K. Griniumi. Daugiausia jų buvo aptinkama socialistų ir liberalios bei demokratinės srovių spaudoje. Jų leidiniuose formuotas daugiausia teigiamas K. Griniaus įvaizdis, remiantis jo kaip Seimo nario, kovojančio už demokratines vertybes ir žmogaus laisves, naratyvu. Šiuose leidiniuose K. Grinius buvo matomas kaip geras Seimo narys ir tinkamas kandidatas užimti prezidento postą.

1926 m. birželio 7 d. K. Griniui tapus prezidentu, JAV lietuvių spaudoje išryškėja dvejopas K. Griniaus vaizdinys. Katalikiškos spaudoje K. Grinius vertintas kritiškai dėl jo santykio su religija ir Katalikų bažnyčia. Dėl šios priežasties K. Grinius jų spaudoje vaizduotas kaip bedievis, pavojingas bažnyčios struktūrai ir tikintiesiems, su remarka, kad čia kritikuojamas labiau kaip laisvamanis, o ne kaip prezidentas. Priešingas portretas pieštas socialistų, liberalų bei tautininkų spaudoje. Kurtas įgimto demokrato, artimo visiems gyventojų sluoksniams, pavyzdingo prezidento bei piliečio įvaizdis. Jis vaizduotas kaip kuklus, romus ir stabilus žmogus, tikintis ir pasitikintis savo idealais. Buvo pabrėžiamas jo tolerantiškumas ir pagarba kitų žmonių įsitikinimams, darant išvadą, kad dėl šio bruožo prezidentas turi galios suvienyti lietuvius Lietuvoje ir užsienyje. Džiaugtasi, kad prezidentu buvo išrinktas senosios kartos atstovas, varpininkas, iligus metus dirbęs tautinį darbą.

1926 m. gruodžio 17 d. įvykus valstybės perversmui, K. Griniaus įvaizdis susvyravo. Dalies JAV lietuvių visuomenės buvo nusivilta, kad K. Grinius nepasipriešino ir taip lengvai atidavė valdžią perversmininkams. Vis dėlto, sulaukus daugiau žinių ir nuslūgus emocijoms, K. Griniaus įvaizdis buvo reabilituotas teigiant, kad prezidentas šį sprendimą priėmė siekdamas išsaugoti Lietuvos nepriklausomybę ir krašto stabilumą, o šį įvaizdį dar labiau sustiprino pasirodžiusi žinia, kad K. Grinius atsisakė jam pasiūlytos pensijos, taip toliau vystant ir stiprinant nuomonę, formuotą K. Griniaus prezidentavimo laikotarpiu.

President Kazys Grinius' image in the US Lithuanian press in 1926–1927

In the late 19th and early 20th century, a large Lithuanian community, seeking for a better life or refuge, emerged in the USA. This active centre of emigrants, joined together with organisations, parties and press, maintained relations with Lithuania, supported the Lithuanian national movement and tried in every possible way to help Lithuania to regain Statehood and, later, achieve international recognition. Lithuanians in the USA had close ties with Lithuania through the press, organisations and personal contacts, were attentive to political, economic and cultural events, and reacted to the processes taking place in Lithuania. They shared news from Lithuania, expressed their comments and assessments in numerous newspapers they published. The press also declared their views on President Kazys Grinius, especially during his President's career in 1926. The image of the President was twofold due to the political differentiation among Lithuanians in the USA and was influenced by political processes in Lithuania. The aim of this article is to reconstruct and present the image of President K. Grinius in the Lithuanian–American press in 1926–1927, based on the Lithuanian press in the United States.

Slėpiningas pakabukas: dar vienas potėpis Antano Smetonos biografijos paveiksle

Eduardas Brusokas

Pirmojo Lietuvos prezidento Antano Smetonos gyvenimas ir veikla susilaukė gan didelio tyrinėtojų ir istorikų susidomėjimo¹. Labiausiai, žinoma, įsigilinta į A. Smetonos politinę veiklą, kuri yra svarbiausia ir gausi nesunkiai pasiekiamų šaltinių. Mažiau nušviečiama A. Smetonos visuomeninė veikla, į kurią jis įsitraukė daug anksčiau, dar besimokydamas Mintaujos gimnazijoje ir Sankt Peterburge. Kad ir kaip keista, daugiau yra žinoma apie jo buvimą Mintaujoje, o Peterburgo laikotarpis labiau miglotas. Todėl net nedidelis A. Smetonos veiklos pėdsakas Peterburge yra svarbus ir gali paryškinti ar įnešti naujų spalvų į jo biografijos paveikslą.

¹ Merkelis, A. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York, 1964; Augustaitis, J. *Antanas Smetona ir jo veikla*. Chicago, 1966; Šliogeris, V. *Antanas Smetona: žmogus ir valstybininkas*. Michigan, 1966; Eidintas, A. *Antanas Smetona: politinės biografijos bruožai*. Vilnius, 1990; Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996; Eidintas, A. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius, 2012.

Tokiu pėdsaku tapo eilinį kartą peržiūrint rinkinius dėmesį patraukęs nedidelis pakabukas, kuris anksčiau nepateko į tyrinėtojų ir muziejininkų akiratį, o kartu ir į parodas. Pakabukas sidabrinis, stačiakampio formos, su užlenktu į išorę apatiniu dešiniuoju kampu. Su pakabinimo ąsele aukštis – 25 mm, plotis – 16 mm, svoris – 3,68 g. Įstrižai viršutiniame kairiajame pakabuko kampe pavaizduota raudona lyra su auksinėmis stygomis. Po ja, taip pat įstrižai, užrašas baltomis raidėmis: „LUTNIA“, dar žemiau mėlynos spalvos penklinė su smuiko raktu ir natomis. Kitoje pusėje išgraviuota: „Antoniemu / Smetano / 19^{8/}/_{XII} 00 r“.

Inventorinėje knygoje šis pakabukas niekaip nepriskirtas Antanui Smetonai, bet ir aprašytas gana netiksliai. Pirmiausiai įvardintas ne kaip pakabukas, o kaip „ženklas-medalis“. Taip pat truputį klaidingai perskaitytas averse išgraviuotas užrašas – „Antoniemu Smetanio“. Neteisingą pavardės perskaitymą galėjo nulemti tai, kad graveris nevysiškai nušlifavo prieš tai buvusį įrašą,

kurio likučiai vis dar pastebimi. Galbūt pakabukas pirmiau turėjo būti įteiktas kitam asmeniui, tačiau dėl kažkokių priežasčių to nebuvo padaryta. Kaip netrukus pavyko išsiaiškinti, inventorinėje knygoje neteisingai nurodyta ir pakabuko kilmės vieta – Lenkija ir užrašyti netikslūs eksponato matmenys. Žinoma, perskaičius išgraviruotą užrašą, iš karto kilo mintis, kad šis pakabukas galėjo priklausyti būsimam pirmajam Lietuvos prezidentui Antanui Smetonai, nors jo pavardė užrašyta, atrodytų, ne visai teisingai. Tačiau istorinių šaltinių skaitymo patirtis rodo, kad pavardės, ir ne tik lietuviškos, buvo iškraipomos ir įvairiai užrašomos ne tik anksčiau, bet ir šiais laikais. Antano Smetonos pavardę teko matyti užrašytą lenkiškuose šaltiniuose ir literatūroje ne tik Smetano, bet ir Smietano², Smetana³, Śmietana⁴. O dar svarbiau, kad ne taip seniai, 2019 m., surastose Rusijoje Sankt Peterburgo Vedenskaja gimnazijos (rus. Введенская гимназия) mokinio ir Imperatoriškojo universiteto studento A. Smetonos bylose⁵ jo vardas ir pavardė rusiškai užrašyti: Анто́н Сметано⁶. Beje, Viktoro Biloto, radusio bylas, nuomone, ankstesniems archyvų tyrinėtojams nepavyko jos aptikti kaip tik dėl neįprastos A. Smetonos pavardės užrašymo formos⁷.

Mintį, kad pakabukas galėjo priklausyti būsimam pirmajam Lietuvos prezidentui, dar labiau sustiprino prie eksponato pritvirtinta nedidelė popierinė kortelė su antspaudu, kuris nurodo, kad eksponatas pateko į muziejų pagal 1941 m. balandžio 3 d. aktą. Ilgiau mūsų muziejuje dirbantiems (bent jau Taikomosios dailės ir numizmatikos skyriaus) rinkinių saugotojams šio akto data yra gerai žinoma. Būtent 1941 m. balandžio 3 d. pagal LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko Justo Paleckio „pa-

rėdymą“ iš buvusių Prezidentūros Rūmų Kauno valstybiniam kultūros muziejui perduoti „daiktai“, turintys „tokios ar kitokios meninės bei istorinės vertės“⁸. Tarp kitų daiktų buvo perduotas ir šis sidabrinis pakabukas.

Pakabuke išgraviruota data – 1900 metų gruodžio 8 d. – labai padėjo atrasti, kur ir kas galėjo pakabuką pagaminti. Padarius gan tvirtą prielaidą, kad pakabukas priklausė A. Smetonai, liko išsiaiškinti, ką jis veikė 1900 metais. Paaiškėjo, kad tuo metu jis mokėsi Imperatoriškajame Sankt Peterburgo universitete, todėl nusprendė pradėti gamintojo paieškas Rusijoje, o ne Lenkijoje, kaip nurodyta inventorinėje knygoje, ir neapsirikome. Prie ašselės matomas iškaltas juvelyro žymuo kirilica „ИК“. Minėtu laiku tokiu žymeniu savo dirbinius ženklino (1882–1908) juvelyras Ilja Katorskis (Илья Иванович Каторский)⁹. Greta iškalta tuo metu įprasta dirbinio sidabro praba „84“ ir prabuotojo inicialai, taip pat kirilica: „ЯЛ“, kurie, labai tikėtina¹⁰, priklausė prabavimo inspektoriui (1899–1903) Jakovui Liapunovui (Яков Ляпунов). Abu dirbo Sankt Peterburge XX a. pradžioje. Taigi išgraviruota data, prabuotojo ir juvelyro naudoti žymenys ir A. Smetonos buvimo laikas Sankt Peterburge patvirtina pakabuko autentiškumą.

Pakabuko averse pavaizduota penklinė, natos, smuiko raktas aiškiai rodė, kad pakabuko savininkas kažkaip susijęs su muzika. Nedidelė intriga slypi užrašė „LUTNIA“ su virš jos nupieštu pasagos formos muzikos instrumentu – lyra. Liutnia ir lyra yra kažkiek giminingi, tačiau du skirtingi instrumentai. Šiuolaikinėje lenkų kalboje, kaip ir lietuvių, liutnia (lenk. *lutnia*) vadinamas gnaibomas perpjautos kriaušės formos su trumpu kakleliu muzikos instrumentas, tačiau seniau jis reiškė lyrą¹¹. Kad ir kaip būtų, lyra, penklinė, natos, užrašas „Lutnia“ – viskas susiję su muzika, beliko sužinoti, kaip.

2 Kurjer Litewski, Nr. 266, 1906 12 06, 2.

3 Dziennik Bydgoski, Nr. 292, 1926 12 19, 1.

4 Jackiewicz, K. *Pozostać Polakiem czy pozostać Litwinem? Dylemat u progu dwóch niepodległości*. <https://kurierhistoryczny.pl/artukul/pozostac-polakiem-czy-pozostac-litwinem-dylemat-u-progu-dwoch-niepodleglosci,389>, [žiūrėta 2023 01 21].

5 https://www.vdu.lt/lt/vdu-mokslininku-projektas-at-skleidzia-nepazintus-istorijos-puslapius/?fbclid=IwAR25YRG8-gzMPsh7EREwpHenMu6YcX1dtMXhf_QSwh9_fNND5yRNZZgRctY, [žiūrėta 2023 01 21].

6 Gimnazisto A. Smetonos byla. Центральный государственный архив Санкт-Петербурга (toliau, *CGIA SPb*), 303-2-1327; Studento A. Smetonos byla. *CGIA SPb*, 14-3-33969; Skaitmeninės bylos, saugomos Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto archyve.

7 https://www.vdu.lt/lt/vdu-mokslininku-projektas-at-skleidzia-nepazintus-istorijos-puslapius/?fbclid=IwAR25YRG8-gzMPsh7EREwpHenMu6YcX1dtMXhf_QSwh9_fNND5yRNZZgRctY, [žiūrėta 2023 01 21].

8 1941 m. balandžio 3 d. vertybių iš Prezidentūros Rūmų į Kauno valstybinį kultūros muziejų perdavimo aktas. *Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyvas*.

9 <https://nummi.ru/kleimo/mastera/kleymo-mastera-katorskiy-ilya-ivanov-leningrad-inicialy-ik-1882-1908-gg./>, [žiūrėta 2023 01 21].

10 Dažniausiai jis naudojo kitaip atrodantį prabavimo ženklą, tačiau ir esantis ant pakabuko priskiriamas jam. <https://www.artantique.ru/item/21420/>, [žiūrėta 2023 01 21]; <https://phalera.net/ru/marks/view?id=509>, [žiūrėta 2023 01 21].

11 Senoji žodžio reikšmė liko žvaigždyno pavadinime, kurį daugelis, bent jau Europos tautų vadina lyra, o lenkai – lutnia.

1 ir 2 il. Muzikos draugijos
„Lutnia“ pakabukas, 1900
ČDM Nn 79304

3 il. Antanas Smetona, 1897
CGIA SPb 14-3-33969, I. 3

Labai greitai pavyko išsiaiškinti, kad „Lutnia“ – viena pirmųjų pasaulietiško muzikos mylėtojų draugijų Lenkijoje. Ji įkurta 1886 m. spalio 7 d. Varšuvoje¹². Jau po kelių metų jos nuostatų pavyzdžiu ir pavadinimu draugijos kūrėsi ir kituose Lenkijos karalystės miestuose¹³. Draugija susikūrė ir Rusijoje, Sankt Peterburge. Jos ištakomis laikoma 1884 m. Sankt Peterburge prie Šv. Kotrynos bažnyčios įkurta labdaringa organizacija Romos katalikų labdarystės draugija, kurios tikslas – remti Sankt Peterburgo katalikus. Tam reikalingos lėšos buvo kaupiamos renkant aukas, draugijos mokesčius, rengiant mokamus koncertus, vaidinimus, proginius vakarus, kuriuose grojo, vaidino profesionalai ir mėgėjai muzikantai bei aktoriai¹⁴. Ši organizacija davė pradžią ne vienai katalikų organizacijai Sankt Peterburge. Viena iš jų tapo draugija „Lutnia“. Pirmosios žinios apie šią organizaciją žinomos nuo 1888 m., tačiau oficialiai ji užregistruota 1890 metais. Ir užregistruota ji buvo Muzikos mylėtojų būrelio (rus. Кружок Любителей Музыки) prašymu Rusijos vidaus reikalų ministerijos Bendrųjų reikalų skyriuje pavadinimu Muzikos draugija „Lyra“ (rus. „Лира“), o ne „Lutnia“.¹⁵ Nes rusų kalba pasagos formos styginis instrumentas taip pat vadinamas lyra, o ne liutnia.

Lieka atsakyti į klausimą – ar galėjo „tautiškasis“ A. Smetona būti „lenkų“ organizacijos narys ir kokios buvo to prielaidos?

Pirmiausia dėl lenkų kalbos. A. Smetona mokėjo ne vieną kalbą, tarp jų, žinoma, ir lenkų, kurią gerai išmoko, kai metus gyveno Ukmergėje, kur privačiai ruošėsi stoti į gimnaziją, nes gyvendamas bendrabutyje su šeimininke ir kitais mokiniais kalbėdavo lenkiškai¹⁶.

Dar ankstyvoje jaunystėje A. Smetona buvo aktyvus visuomenininkas. 1893 m. rudenį jis pradėjo mokslus Mintaujos gimnazijoje ir tuoj pat įsitraukė į 1891–1892 m. mokslo metais Petro Avižonio ir Povilo Gaidelionio pastangomis įkurtą slaptą vyresnių klasių, tautiškai susipratusių lietuvių gimnazistų Kūdikio draugiją, kurios tikslas – žadinti ir ugdyti mokinių tautinį susipratimą, raginti juos skaityti ir rašyti lietuviškai, pažinti Lietuvos istoriją¹⁷.

Po keleto metų A. Smetona pateko į Sankt Peterburgą neeilinėmis aplinkybėmis. 1896 m. rudenį Mintaujos gimnazijoje buvo pakeista maldos prieš ir po pamokų tvarka – katalikams nurodyta melstis rusų kalba. Tai sukėlė šių pasipiktinimą ir pasipriešinimą. Dėl to kelios dešimtys aktyviausių mokinių, tarp jų ir A. Smetona, buvo pašalinti iš gimnazijos. Tačiau mokiniai ėmė kovoti dėl grąžinimo į gimnaziją ir parašė laiškus tuo klausimu ne tik Rusijos imperijos švietimo ministrui, bet ir Romos Popiežiui¹⁸. Buvo net pasiekta, kad gimnazistų atstovus Sankt Peterburge priimtų pats švietimo ministras. Vienas iš trijų atstovų buvo A. Smetona. Gimnazistai sugebėjo įtikinti ministrą, ir netrukus buvo nurodyta, kad katalikams galima melstis lotyniškai, o pašalintiesiems gimnazistams leista tęsti mokslus jų pasirinktose gimnazijose. Smetona, matyt, jau suplanavęs savo tolimesnes studijas universitete, pasirinko vieną iš Sankt Peterburgo gimnazijų, kurią sėkmingai baigė 1897 m. pavasarį. Netrukus įstojo į Imperatoriškojo Sankt Peterburgo universiteto Teisės fakultetą, kurį baigė 1902 metais. Gaila, bet A. Smetonos Sankt Peterburgo laikotarpis yra bene mažiausiai tyrinėtas ir daugiausia žinomas iš kitų asmenų atsiminimų, o dauguma jų buvo parašyti po 30 ir daugiau metų, kai formavosi A. Smetonos kaip Tautos vado kultas, todėl turėtų būti vertinami su tam tikru atsargumu.

A. Smetonos studijų metu Sankt Peterburge buvo apie 1500 lietuvių, veikė dvi didelės lietuvių draugijos: Labdaringoji Petrapilio lietuvių ir žemaičių draugija bei Petrapilio lietuvių savitarpinės pagalbos draugija ir mažesnės draugijos. Anot A. Smetonos biografo Aleksandro Merkelio, būsimasis prezidentas buvo veiklus lietuvių kultūriname gyvenime, priklausė kelioms draugijoms, giedojo Česlovo Sasnausko (prie Šv. Kotrynos bažnyčios) ir Petro Juozo Pranaičio (Sankt Peterburgo katalikų dvasinės akademijos) vadovaujamoose choruose, buvo slaptos Lietuvių studentų draugijos pirmininku¹⁹. Apie kokį nors A. Smetonos priklausymą lenkų kultūrinėms organizacijoms A. Merkelis nemini, tik, pasiremdamas ano meto „Aušros“ korespondentu, pastebi, kad lenkai Sankt Peterburge buvo kategoriškai priešiški atskirai nuo lenkų lietuvių kultūrinei veiklai²⁰.

12 Jaworski, W. „Towarzystwa śpiewacze w Królestwie Polskim (1859–1914)“. In *Studia historyczne*, R. LVII, 2014, Z. 1 (225). Kraków, 2014, p. 58.

13 Ten pat, p. 59–60.

14 Antonczyk, W. „Środowisko muzyczno-artystyczne w organizacjach Polonii petersburskiej (1884–1917)“. In *Wschodnie i zachodnie szlaki migracji Polaków. Ślady działalności kulturalnej*. Poznań, 2017, p. 99.

15 Ten pat, p. 105.

16 Merkeli, *op. cit.*, p. 19.

17 Ten pat, p. 30.

18 Ten pat, p. 36–38.

19 Ten pat, p. 42.

20 Ten pat.

Jam antrino ir inžinierius Kleopas Gaigalis. Prisimindamas mokslo metus Sankt Peterburge jis pastebėjo, kad Lietuvių studentų draugijos *uždavinys buvo grynai tautiškas: palaikyti ir žadinti lietuvių emigravusių Petrapilin tautiečių tarpe. Priemonės, kuriomis operavome: literatūra, spektakliai, choras ir koncertai*. Jis pabrėžė (o kaipgi kitaip, nes straipsnis buvo skirtas A. Smetonos 60-mečiui), kad būtent būsimasis prezidentas buvo lietuvių tautinio susipratimo *aktingiausiu žadintoju*. Taip pat prisiminė, kad lenkų ir „lenkuojančių“ lietuvių tautinio susipratimo žadinimas buvo laikomas *separatizmu ir tatai šiek tiek trukdė atgimimo darbą*²¹. Taigi, nors tam tikras priešiškus tarp lenkų ir lietuvių organizacijų egzistavo, tačiau formaliai asmuo buvo laisvas veikti bet kurioje iš jų.

Daugelyje atsiminimų akcentuojama, kad A. Smetona mėgo dainuoti, turėjo gerą klausą ir malonų tembrą. Kaip rašė A. Merkelis: *Kur jau daina, ten A. Smetona visuomet prisijungdavo su savo švelnaus tembro baritonu. Neatsilikdavo ir Smetonienė su savo gražiu mezzo soprano*²². Kad tėvas mėgdavo dainuoti, prisiminė ir dukra Marija Smetonaitė-Valušienė: *Mano tėvas turėjo gražų baritoną ir mėgdavo su savo seseria, mano teta Julija, dainuoti senas lietuviškas daineles, kurias dainuodavo studentavimo laikais per atostogas, kai išjodavo naktigonės*²³.

Choruose A. Smetona pradėjo dainuoti dar Mintaujoje Antano Kriščiukaičio organizuojamuose vakaruose²⁴. Vėliau Peterburge, jau minėtuose Č. Sasnausko ir P. J. Pranaičio choruose, o dar vėliau, 1902 m., persikėlus gyventi į Vilnių, anot Liudo Giros, *studento papratimu, uoliai keletą metų dalyvauja lietuvių vakaruose, chore, spektaklių vaidinimuose (drauge su jaunąja žmona)*²⁵. Tą patvirtina ir A. Merkelis, tik sukonkretina, kad A. Smetona prisijungė prie 1902–1903 m. veikusio slapto teatro mėgėjų būrelio, kuriam vadovavo Povilas Matulionis²⁶. Šio būrelio iniciatyva 1904 m. buvo įkurta oficiali Vilniaus lietuvių šelpimosi draugija, kurios pagrindinis tikslas – savo nariams teikti materialinę ir moralinę pagalbą. Tačiau jau labai greitai svarbiausia šios draugijos užduotimi tapo Vilniaus lietuvių kultūrinės veiklos plėtra. Greta teatro mėgėjų veikė ir choras, kuriam pirmiausia vadovavo Mikas Petrauskas. Jo veikla vien choru nepasiribo-

jo – žinoma, kad jis pastatė operetę „Kaminkrėtys ir malūnininkas“, o joje vaidino ne tik A. Smetona, bet ir jo žmona Sofija²⁷.

Lenkų tyrinėtojai pabrėžia, kad „Lutnia“ buvo lenkų draugija, nors formaliai tai nebuvo ir negalėjo būti nurodoma draugijos nuostatuose. Pagrindinis tyrinėtojų motyvas – tarp pirmųjų 199 draugijos narių nėra nė vienos rusiškai skambančios pavardės, tačiau nepastebima, kad, be lenkų ir rusų, buvo ir kitų tautybių. Neturint viso narių sąrašo, negalima daryti svarbesnių išvadų, tačiau mums rūpimu klausimu galima pastebėti, kad bent keletas lietuvių šioje draugijoje buvo, todėl vertinti ją kaip grynai lenkišką nebūtų visiškai teisinga, greičiau tai buvo muzikinė draugija su vyraujančia lenkiška dauguma. Draugijos „Lutnia“ tyrinėtojos straipsnyje pavyko identifikuoti bent du lietuvių kilmės asmenis – vargonininką, kompozitorių, choro dirigentą Č. Sasnauską ir kompozitorių, dirigentą Mykolą Bukšą. Abu jie buvo labai svarbūs draugijos nariai. Pirmasis 1897–1901 m. vadovavo draugijos „Lutnia“ chorui²⁸, o antrasis netgi buvo draugijos pirmininku²⁹. Jau anksčiau pastebėta A. Smetonos biografus minint, kad jis giedojo „žymiajame“ Č. Sasnausko chore. Ar tik nebus taip, kad turimas galvoje būtent „Lutnios“ choras, tik to neakcentuojant, nes kaipgi minėsi, kad tautos vadas, lietuvių lietuvis, dainavo „lenkų“ chore? Kad A. Smetona ir Č. Sasnauskas buvo gan artimai pažįstami, leidžia teigti būsimojo Lietuvos prezidento laiškas-rekomendacija 1910 m. Č. Sasnauskui dėl pagalbos neturtingam Aleksandriui Vodzianskiui (Aleksander Wodziancki), siekiančiam studijuoti Sankt Peterburgo konservatorijoje³⁰. Neturint patikimų dokumentų galima daryti tik prielaidą, kad šiame prestižiniame chore, o kartu ir „Lutnios“ draugijoje, A. Smetona atsirado Šv. Kotrynos bažnyčios vargonininko, Sankt Peterburgo „Lutnios“ choro vadovo, kompozitoriaus Č. Sasnausko dėka. Dainuoti „lenkų“ chore dar nebuvo kliūtis, didžioji lenkų ir lietuvių tautų takoskyra dar buvo priešaky.

Kai po 1905 m. caro valdžia atleido vadeles Lietuvoje ir leido daug lengviau kurtis tautinėms, kultūrinėms organizacijoms, 1905 m. rugsėjo 24 d. susikūrė „Vilniaus Lutnia“ (Lutnia Wilenska), kuri jau aiškiai deklaravo savo tikslą – plėtoti lenkų muzikinę ir teatrinę kultūrą. Lietuviams, žinoma, tai nebuvo priimtina, ir po pusantro mėnesio

21 Gaigalis, K. A. Smetona gimnazistas ir studentas. *Tėvų Žemė*, nr. 14 (1934 09 09), p. 2.

22 Merkelis, *op.cit.*, p. 55.

23 Ten pat.

24 Ten pat, p. 31.

25 Gira, L. Antano Smetonos studentavimo dienos. *Akademi-kas*, nr. 13 (30) (1934 09 15), p. 283.

26 Merkelis, *op.cit.*, p. 79.

27 Ten pat, p. 80.

28 Česlovas Sasnauskas. *Tekstai: gyvenimas ir kūryba*, parengė Vytautas Landsbergis. Vilnius, 2002, p. 84.

29 Antonczyk, *op. cit.*, p. 107.

30 Česlovas Sasnauskas. *Tekstai: gyvenimas ir kūryba*, p. 135.

(lapkričio 10 d.) Lietuvos istorinėje sostinėje įkurta kita muzikinė draugija savo pavadinime turinti ir Vilniaus, ir giminingo lyrai instrumento pavadinimą – „Vilniaus kanklės“. Ir aišku, kad A. Smetona jau prisijungė prie draugijos³¹, kurios pavadinime buvo lietuvių tautinis instrumentas.

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomas pakabukas yra autentiškas, tačiau, neturint patikimų rašytinių šaltinių, neleidžia visiškai užtikrintai teigti, kad A. Smetona buvo Sankt Peterburgo muzikinės draugijos „Lutnia“ narys. Pakabukas galėjo būti gautas iš draugijos kokia nors proga, bet vis dėlto labiausiai tikėtina, kad tokie pakabukai buvo išduodami draugijos nariams. Narystės tikimybę įgalina kitos svarbios aplinkybės: A. Smetona mokėjo lenkų kalbą, buvo aktyvus visuomenininkas,

Peterburge giedojo Česlovo Sasnausko chore. Atsiminimuose ir istoriografijoje nepatikslinkama, koks tai buvo choras, tačiau žinant, kad būtent Č. Sasnauskas 1897–1901 m. vadovavo muzikos draugijos „Lutnia“ chorui, galima daryti prielaidą, kad A. Smetona giedojo būtent šiame chore ir buvo draugijos narys.

Jeigu A. Smetona priklausė Sankt Peterburgo muzikos draugijai „Lutnia“, tai galėjo būti bent jau nuo 1900 m. pabaigos iki 1902 m. vidurio, kai jis sugrįžo į Lietuvą. Tikėtina, kad šis faktas nebuvo žinomas ne tik dėl to, kad A. Smetonos gyvenimo etapas Sankt Peterburge yra mažiausiai nušviestas istoriografijoje dėl šaltinių trūkumo, bet ir dėl politinių aplinkybių kaip ne visai palankus faktas „tautos vado“, kuris buvo pateikiamas kaip viena svarbiausių tautinio atgimimo asmenybių, biografijoje.

A mysterious pendant: one more touch in the biographical portrait of Antanas Smetona

A small silver pendant – an object of this article – is stored in the collections of the M. K. Čiurlionis National Museum of Art and has not yet received the attention of researchers. A written and visual information on the pendant made it possible to assume that it belonged to the first President of Lithuania Antanas Smetona. After analyzing this information, examining the scientific literature and sources, one can certainly say that the pendant is authentic, was made in St Petersburg at the turn of the XIX and XX centuries and belonged to A. Smetona, a student of the Imperial University, who studied in St Petersburg in 1897–1902. Of course, it may be possible that the pendant was obtained from the Society “Lutnia” on a certain occasion, but most likely such pendants could have been issued to members of the Society.

So far, available sources do not allow to state with complete certainty that during his studies in St. Petersburg, A. Smetona belonged to the music society “Lutnia”, which was unofficially considered the Polish Music Society. However, the likelihood of the membership is enabled by other important circumstances: A. Smetona knew Polish, was an active public figure, and sang in the choir of Česlovas Sasnauskas in St Petersburg. The memoirs and historiography do not specify what kind of chorus it was, but having in mind that in 1897–1901 Č. Sasnauskas was leading the choir of the music society “Lutnia”, it can be assumed that A. Smetona sang in this particular choir.

The period of A. Smetona’s life in St Petersburg is the least illuminated in historiography due to the lack of sources and is mainly known from memoirs written in the interwar period, when relations between Lithuania and Poland were very tense, and anti-Polish sentiments prevailed in Lithuanian society. Therefore, the fact that A. Smetona, once having belonged to the “Polish” cultural organization, may have been deliberately silenced, as a not entirely favourable circumstance in the biography of the “leader of the nation”, which was presented as one of the most important personalities of the national revival.

31 Kaminskas, R. Prezidentui Antanui Smetonai – 145: Faktai ir žmonės, *Mokslo Lietuva* (2019 10 14), <http://mokslolietuva.lt/2019/10/prezidentui-antanui-smetonai-145-faktai-ir-zmones/>, [žiūrėta 2023 01 21].

T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ 100-mečio kelias

Silvija Burokaitė

Tarpukario Lietuvoje pradėjus veikti Aukštiešiams kursams (aukštojo mokslo studijoms), o vėliau įsikūrus ir Lietuvos universitetui, studentai pradėjo burtis į įvairias organizacijas. 1922 m. lapkričio 11 d. įsikūrė pirmoji Lietuvoje tautinė lietuvių studentų korporacija¹ „Neo-Lithuania“. Patyrusi daug įvairių sunkių laikotarpių, organizacija sugebėjo vystyti savo veiklą įvairiomis sąlygomis, o 2022 m. šventė savo 100-to metų veiklos sukaktį.

Tarpukariu korporacija vadinosi Lietuvių studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania“. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atsikūrusi organizacija pavadinimą koregavo ir dabar yra Tautinė lietuvių studentų korporacija „Neo-Lithuania“ (*aut. pastaba*).

Organizacijai minit šimtmetį, buvo ieškoma įvairios informacijos nuo jos ištakų iki šių dienų. Tyrinėjimų apie korporaciją yra, tačiau dažniausiai aptariami tik pavieniai jos aspektai. Vienas

iš svarbesnių tyrimų yra S. Burokaitės darbas „Tarpukario tautinės lietuvių studentų korporacijos „Neo-Lithuania“ kultūrinės tradicijos ir tautinio tapatumo iniciatyvos“. Įdomus R. Statulevičiūtės darbas apie korporantų pastatytus rūmus „Tautinės lietuvių studentų korporacijos „Neo-Lithuania“ namai“².

Pagrindinę informaciją apie korporacijos atsiradimą ir gyvavimą tarpukario Lietuvoje galima rasti monografijoje apie korporaciją „Neo-Lithuania“ 1922–1932 metais³. Ji buvo sudaryta iš įvairių straipsnių ir išleista korporacijos dešimties metų jubiliejaus proga.

Knyga „Lietuvių studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania“ ir „Jaunoji Lietuva“, „Filiae Lithuaniae“, „Lietuva“, „Herkus Montė“, „Geležinis Vilkas“, „Viltis“, Lietuvių tautinis akademinis

¹ Korporacija – tai akademinė organizacija, turinti savo principus, struktūrą, tradicijas ir simboliką. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, T. XXII, Vilnius, 2012 m. p. 618.

² Statulevičiūtė, R. *Tautinės lietuvių studentų korporacijos „Neo-Lithuania“ namai*. Kaunas: Rodiklio spaustuvė, 2006.

³ *Lietuvių studentų tautininkų Korp! Neo-Lithuania 1922–1932*, Kaunas, 1932.

sambūris (1922–1992)“, 1993 m. išleista Jungtinėse Amerikos Valstijose⁴, skirta tautinės krypties korporacijoms aptarti. Naujausias leidinys apie įvairių korporacijų veiklą ir svarbą yra „Lietuvių studentų korporacijos tarpukariu“⁵.

Pranešimo tikslas – apžvelgti Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomus eksponatus, susijusius su korporacija ir per juos pristatyti T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“.

Priešistorė

Įsikūrus Lietuvos universitetui, bestudijuojantis jaunimas turėjo tik dvi alternatyvas: jungtis prie ateitininkų arba socialistų. Korporacija savo tikslais išsiskyrė iš kitų studentų organizacijų. Ji savo pagrindiniu keliu pasirinko lietuvių tautos kelią. T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ buvo pirmoji studentų organizacija Lietuvos universitete, nustačiusi savo vidinį gyvenimą ir tarpusavio santykius pagal korporacijos formas. Taigi ji pateikė jaunimui naują alternatyvą⁶.

Pagrindiniai T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ ideologai buvo du – Heidelbergo universiteto studentas Valentinas Gustainis [1 il.] ir Darmštato universiteto studentas Bronius Banaitis. Bendraudami jiedu išgrynino korporacijos steigimo idėją, parengė steigimo deklaraciją ir parašė įstatų projektą⁷. 1922 m. lapkričio 11 d. įvyko pirmasis 13 narių susirinkimas.

Naujai susikūrusiai organizacijai įsitvirtinti lietuvių visuomenėje labai padėjo faktas, kad ją rėmė ir viešai spaudoje palaikė Antanas Smetona. Tuo laikotarpiu jis buvo vienas didžiausių tautinės idėjos plėtotojų autoritetų. Korporaciją palaikė ir daugelis kitų įtakingų visuomenės veikėjų, tokių kaip kan. Juozas Tumas-Vaižgantas, prof. Izidorius Tamošaitis ir kiti.

Korporacijos struktūra

Korporacijos deklaracijoje buvo pabrėžta, kad ji sukurta ne griauti, o kurti. Vadovaudamasi šūkiu „Tėvynei“, korporacija laikosi solidarumo, lie-

tuviškų tradicijų ir bendrų krikščioniškos dorovės dėsnių. Rūpinasi savo narių doroviniu ir moksliniu auklėjimu. Ugdo tautinę ir valstybinę sąmonę, atsparumą ir drausmingumą⁸.

Lietuvių studentų tautininkų korporacijos „Neo-Lithuania“ tikslas – *Lietuvių tautos laisvė, didybė, garbė bei gerovė ir Lietuvos nepriklausomybė*; korporacijos narių tikslas – *valinga, kilni ir tauri asmenybė*. Šūkis – *P r o P a t r i a!* (Tėvynei). Devizas – *Salus Patriae suprema lex est!* (Tėvynės gerovė – aukščiausias įstatymas)⁹.

Korporacijos nariai išsiskyrė iš kitų studentišκών organizacijų tuo, kad jie pirmieji pradėjo nešioti spalvotas kepuraites ir perpetines juosteles, pagal kurias lengvai buvo atskiriama, kad studentas yra šios organizacijos narys [2 il.].

T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ viduje vyravo hierarchija. Jos nariai buvo skirstomi į juniorus (tik įstoję į korporaciją, beteisiai), seniorus (visateisius narius, turinčius spalvas (kepurėlę, perpetinę juostelę, ženkliuką)), *extra loci* (kurie studijuoja užsienyje) ir filisterius (kurie jau pabaigė mokslus). Didelę reikšmę turėjo heraldika. Korporacijos atributika yra įvairi: vėliava, herbas, uniforma (spalvos), ženklelis, antspaudas, cirkulis. Visi jie turi savo simbolines reikšmes, susijusias su meile tėvynei, akademinio gyvenimu ar nuoroda į priklausančią organizaciją.

1924 m. gegužės 14 d. Kaune kan. J. Tumas-Vaižgantas pašventino korporacijos vėliavą Vytauto Didžiojo bažnyčioje. Jis buvo išrinktas pirmuoju korporacijos garbės nariu ir tų pačių metų gegužės 20 d. jam iškilmingai buvo suteiktos korporacijos spalvos. Gruodžio 7 d. korporacijos garbės nariais buvo išrinkti dr. Jonas Basanavičius, inž. Petras Vileišis ir Bronius Kazys Balutis. Vėliau garbės nariais dar išrinkti prof. Jonas Jablonskis, o 1927 m. Antanas Smetona [3 il.] ir Jonas Maironis-Mačiulis¹⁰.

Korporacijos steigėjai buvo 13 vyrų, tačiau organizacijai augant kartu į ją būrėsi tiek vaikinai, tiek merginos. Pastarosios iš pat pradžių dirbo kartu su vaikiniais, siekė tų pačių tikslų. Tačiau merginų skaičius augo, kartu daugėjo naujų reikalų, sumanymų. 1925 m. įsteigtas studentų neolituanių ratelis, kuris veikė autonomiškai pagal korporacijos įstatus ir statutą. Nuspręsta įkurti atskirą merginų korporaciją. 1929 m. birželio 2 d. įvyko iškilminga Korp! „Filiae Lithuaniae“

4 *Lietuvių studentų tautininkų korporacija Neo-Lithuania ir Jaunoji Lietuva, Filiae Lithuaniae, Lietuva, Herkus Montė, Geležinis Vilkas, Viltis, Lietuvių tautinis akademinis sambūris (1922–1992)*. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1993.

5 Noreikaitė, L.; Švedkauskas, Ž. *Lietuvių studentų korporacijos tarpukariu*. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2013.

6 Staniūnas, R. *L.S.T. Korp! Neo-Lithuania*. Lietuvos studentų sąjungos metraštis. Čikaga, JAV, 1966, p. 62

7 <https://lt.wikipedia.org/wiki/Neo-Lithuania>.

8 Neo-Lithuania. *Pasaulio lietuvių jaunimas*. Čikaga, JAV, 1973, Nr. 1, p. 15.

9 Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių studentų tautininkų korporacijos „Neo-Lithuania“ įstatai. LCVA F-580, A.-1, B-1, L-1

10 Nemickis, B. *Korp! „Neo-Lithuania“ istoriniai bruožai*. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1993, p. 42.

1 il. Vyrų grupė su
Magdalena Avietėnaite.
V. Gustainis – sėdi pirmas
iš dešinės. Autorius:
M. Smečchauskas
ČDM Ta 9405

2 il. Studentų korporacijos
„Neo Lithuania“ kepurė su dėžute,
XX a. I treč. Medžiagos: aksomas,
gelumbė, dirbtinė oda, metalas
ČDM Tt 5600

3 il. Korporantų tradicinė gegužinė. Stovi Prezidentas A. Smetona, šalia S. Smetonienė. Lietuva, XX a. 4 deš. ČDM IP 362

4 il. Šešios VDU studentės, korporacijos „Neo-Lithuania“ narės. Pirma iš kairės stovi Kazakaitytė-Nakienė, antroje eilėje antra iš kairės stovi Magdalena Matulaitytė, šalia trečia iš kairės stovi Bronė Akelytė-Čiutienė. Autorius: Fotoateljė „Modern“ ČDM Ta 5974

5 il. Studentai šalia korporacijos „Neo-Lithuania“ rūmų, 1934 m. birželio 2 d. Autorius: nežinomas ČDM Ta 6014

inauguracijos šventė¹¹ [4 il.]. Ši data laikoma tikrąja korporacijos įkūrimo data. Vėliavą pašventino kan. J. Tumas-Vaižgantas. Kaip garbės nariai buvo pakviesti Antanas Smetona, rašytoja Sofija Čiurlionienė, kan. J. Tumas-Vaižgantas¹².

Rūmai

1923 m. lapkričio 11 d. minint T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ vienerių metų sukaktį, kunigas J. Tumas-Vaižgantas pašventino korporacijos rūmų kertinį akmenį. Ceremonijoje dalyvavo korporantai, Kauno burmistras, buvęs krašto apsaugos ministras pulkininkas A. Merkys, agr. J. Tūbelis, profesorius J. Yčas ir kt.¹³ Taip buvo pradėti sunkūs darbai – korporacijos rūmų statyba, kuriai buvo renkamos lėšos, organizuojamos įvairios loterijos.

Korporacijos rūmai pabaigti statyti 1928 m. pradžioje [5 il.]. Pastatyti namai tapo korporacijos veiklos židiniu, kuriame telkėsi kone visas

korporacijos gyvenimas: įsikūrė bendrabutis, kuriame apsigyveno kelios dešimtys korporantų, buvo įrengta gana gausi biblioteka-skaitykla, valdybos ir filisterių kambariai, ištaiginga salė. Tuo laikotarpiu salė atitiko ne tik korporacijos, bet ir iškiliosios Kauno visuomenės reikalavimus. Ji buvo meniškai papuošta korporacijos herbu, spalvomis ir Lietuvos miestų herbais, pieštais dailininko A. Aleksandravičiaus¹⁴.

Veiklos Lietuvoje ir užsienyje

Neolitanai nuo pirmųjų dienų aktyviai dalyvavo akademiniam ir visuomeniniam gyvenime. Didelis dėmesys skirtas korporanto ugdymui, auklėjimui, identiteto formavimui. Išaugus narių skaičiui, buvo įkurti įvairūs būreliai. Jie buvo skirti pagal studijas ar norimą užsiimti veiklą. Dauguma narių turėjo savo pareigų.

Korporacija vos ne nuo pirmųjų savo gyvavimo akimirų leido savo periodiką („Jaunoji Lietuva“, „Studentų balsas“), kuri nuolat kito, tačiau mintis ir idėja išliko ta pati. Neolitanai pradėjo

11 Vytauto Didžiojo universitetas, Antrųjų penkerių veikimo metų (1927.II.16 – 1932.IX.1) apyskaita. Kaunas, 1933, p. 475.

12 Krulikas, K. Neolitanams ir filijoms susirenkant. Dirva. Kivlandas, JAV, 1955, Nr. 26, p. 3.

13 Statulevičiūtė, op. cit., p. 4.

14 Jakštas, J. Kitos tautinės minties organizacijos. Tautinės minties keliu. Čikaga, JAV, 1979, p. 164.

7 il. Šešių studentų korporacijų „alutis“ korporacijos „Neo-Lithuania“ rūmuose. Korporacijų konvento užuomazga. Autorius nežinomas
ČDM Ta 5816

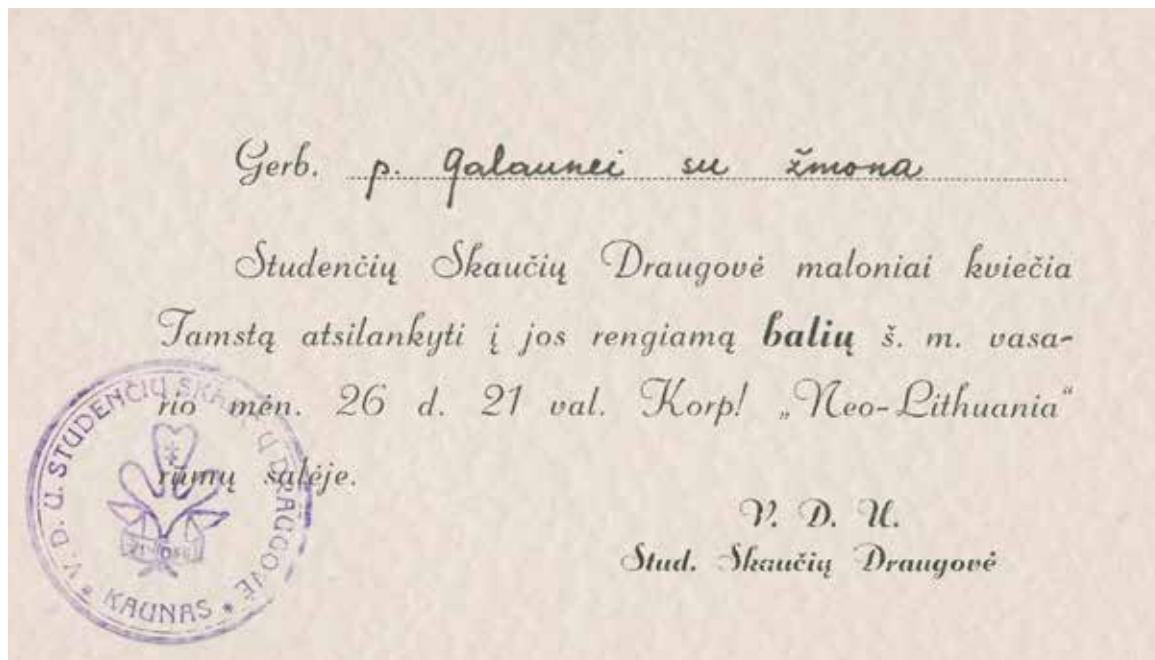
8 il. Šventinė korporacijos „Neo-Lithuania“ eiseną nuo Jgulos bažnyčios pas Garbės narį prezidentą Antaną Smetoną. Autorius: M. Smečchauskas
ČDM Ta-5814

9 il. Korporacijos „Neo-Lithuania“ „fukselių“
gegužinė prie korporacijos rūmų, 1934-05-13
ČDM Ta 582

10 il. Korporacijos „Neo-Lithuania“
gegužinė, XX a. 4 deš.
ČDM Ta 5829

11 il. Kvietimas P. Galaunei ir A. Galaunienei
nuo studenciu skauciu draugovės,
XX a. 3 deš. – XX a. 4 deš. Medžiagos: puskartonis
ČDM M 1-3-4/25

leisti kultūrinį žurnalą „Akademikas“ [6 il.], kuris buvo stipriausias, geriausias ir ilgiausiai išsilaikęs korporacijos leidinys, ejęs 1933–1939 metais. Čia buvo publikuojama daugybė straipsnių literatūros ir kultūros temomis. Nors žurnalas skirtas kultūrai puoselėti, tačiau jame galime rasti daug informacijos apie pačių korporantų gyvenimą.

Būta ir linksmybių. Viena jų – tai korporacijos gimtadienis „Alutis“ [7 il.], išlikęs iki šių dienų. Ši šventė turi daug įvairių taisyklių, kurių privaloma laikytis, nes kitaip laukia „bausmės“. Korporantai turėjo ir savo muzikantus, ir chorą. Būdavo švenčiamos ne tik studentiškos, bet ir valstybinės šventės, vyko Vasario 16-osios balius ir kt. Linksmos buvo gegužinės [9–10 il.], iškilmingos vakarienės.

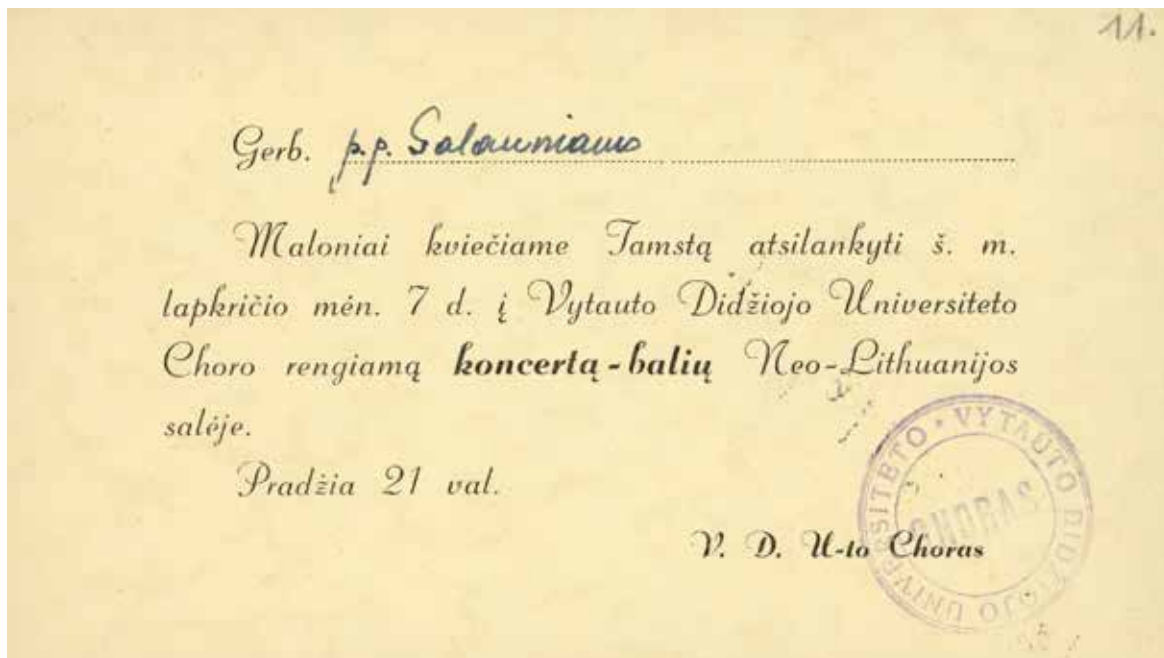
Korporacijai pasistačius rūmus, juose vykdavo daug ne tik neolituonų, bet ir kitų organizacijų rengiamų švenčių. Tarpukariu labai trūko didelių salių, todėl korporacijos salė buvo nuomojama. Taip korporacija gaudavo pajamų. Pavyzdžiui, ponams Galaunėms siunčiamuose kvietimuose matyti, kad šventės vyksta korporacijos rūmuose, tačiau pačios šventės organizatoriai ne korporantai [11–12 il.].

Vyko ir asmeninės šventės, pavyzdžiui, vestuvės [13 il.]. Vienoje nuotraukoje matyti, kad visos merginos su tautiniais drabužiais [14 il.]. Korporacijos „Filiae Lithuaniae“ narės į oficialius renginius turėdavo ateiti vilkėdamos tautinius rūbus, nes kitaip negalėdavo dėvėti korporacijos spalvų: juostelės su kepurėle.

Sovietų okupacija ir T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ buvo tragedija, sugriovusi jos veiklą Lietuvoje ir labai prarėtusi korporacijos gretas. Dalis korporacijos narių buvo nužudyta, dalis ištremta į Rusiją, tačiau daugelis pasitraukė ir į Vakarų. Apie 400 tų pačių ideologinių pažiūrų įvairių organizacijų narių (T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“, „Filiae Lithuaniae“, „Jaunoji Lietuva“, „Herkus Montė“, „Geležinis Vilkas“) apsisusto Vokietijoje¹⁵. Atsiradus galimybei, daugelis patraukė į Jungtines Amerikos Valstijas.

Išvykusieji korporantai po truputį spietėsi į būrelius, tačiau tik 1955 m. liepos 2–3 d. Toronte (Kanadoje) įvyko pirmasis korporacijos suvažiavimas emigracijoje, kurio svarbiausias tikslas – apsvastyti T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ ir „Filiae Lithuaniae“ veiklą. Šiame suvažiavime

15 Nemickas, *op.cit.*, p. 120.

12 il. Vytauto Didžiojo universiteto choro kvietimas P. Galaunei ir A. Galaunienei, XX a. 3 deš. – XX a. 4 deš.
Medžiagos: puskartonis
ČDM M 1-3-8/11

13 il. Magdutės ir Kosto Karpų vestuvės korporacijos „Neo-Lithuania“ salėj, 1938 m. Foto-studija K. Baulas
ČDM Ta-5849

14 il. Vestuvių šventė
Korp! Neo-Lithuania rūmuose,
XX a. 4 deš. Kaunas
ČDM IP

15 il. *Korp! Neo-Lithuania* Klivlendo
skyriaus sueiga. Stalo gale
sėdi sen! Antanas Smetona,
1959 m. gegužė
ČDM IP

16 il. Korporacijos „Neo-Lithuania“
dovana prezidentui vardo dienos
proga. Kaunas, 1928 m. Vėliau
Panevėžio vyskupijos Upytės
šv. Karolio Baromėjaus bažnyčios
kelbono mons. Juozapo
Antanavičiaus dovana prezidentui
Valdui Adamkui
LR Prezidento kanceliarija

buvo atkurta T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ ir nu-
statytos jos veiklos formos emigracijoje. Suva-
žiavime priimta tokia rezoliucija:

*Korp. Neo-Lithuania veikla tremtyje, iki šiol
reiškusi savaimingai, formaliai atgaivinama
visomis Lietuvoje nusistovėjusiomis tradici-
jomis ir papročiais, ypatingą dėmesį skiriant
priaugančiam akademiniam jaunimui, kaip
būsimos Lietuvos kuriamajai jėgai.*

*Korp. Filiae Lithuaniae susijungia su korp.
Neo-Lithuania ir vieningai veikia korp. Neo-Li-
thuania vardu¹⁶.*

Filijos, prisijungdamos prie korporacijos
„Neo-Lithuania“, pasiliko teisę dėvėti korporaci-
jos „Filiae Lithuaniae“ spalvas ir ženklus¹⁷ [15 il.].

Muziejuje saugomi eksponatai

Tyrimo metu Nacionaliniame M. K. Čiurlionio
dailės muziejuje rasta daugiau nei šešiasdešimt
eksponatų, susijusių su korporacija, jie saugomi:
Fototekos, dokumentacijos ir leidinių skyriuje,
Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje
Kaune, Taikomosios dailės ir numizmatikos sky-
riuje, Vaizduojamosios dailės skyriuje.

Daugiausia muziejuje yra fotografijų. Jose at-
sispindi T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ struktūra,
pagrindinės veiklos, pramogos, renginiai. Fotote-
kos, dokumentacijos ir leidinių skyriuje gausu ne
tik nuotraukų, bet saugomi kvietimai, spauda. Čia
labai įdomūs ir svarbūs eksponatai – raštai, skir-
ti prezidentui Antanai Smetonai, kai korporantai
1927 m. prašo tapti jų garbės nariu ir įteikia jam
korporacijos spalvas (kepurėlę ir perpetinę juos-
telę). Filijos tokį patį raštą įteikia 1934 metais.

Vytauto Didžiojo fondo rėmėjų knygoje ma-
tome korporacijos paaukotą sumą. Dar vienas
įdomus eksponatas – Prezidentūros svečių au-
tografų knyga, kurioje randame ir korporacijos
narių įrašus, datuojamus dažniausiai kiekvienų
metų sausio 1 d.

Muziejuje saugomi ir keli korporacijos žurna-
lo „Akademikas“ numeriai. (Maloniai nustebimo
Osvaldo Daugelio bibliotekoje atrastas ir šio pra-
nešimo autorės S. Burokaitės magistrinis dar-
bas, skirtas korporacijai.)

16 Nemickas, B.; Gulbinienė, A.; Mažeika, V. L.S.T. Korp! Neo-Li-
thuania suvažiavimai. *Korporacija Neo-Lithuania*. Čikaga, JAV,
1993, p. 226.

17 Ten pat, p. 226.

Istorinė Prezidentūra Kaune saugo fotogra-
fijas, susijusias su korporantais, ne tik iš tarpu-
kario, bet ir vėlesnio laikotarpio, kai T.L.S. Korp!
„Neo-Lithuania“ tęsė savo veiklą Jungtinėse
Amerikos Valstijose. Čia yra išlikusi ir taurė –
korporacijos dovana prezidentui Antanui Smeto-
nai vardo dienos proga 1928 metais [16 il.].

Taikomosios dailės ir numizmatikos skyriuje
saugomas labai gražus eksponatas – korporan-
tų kepurėlė su perpetine juostele ir joms skirta
dėžute, kuri buvo prezidento Antano Smetonos
[17 il.]. Prezidentas labai rėmė ir palaikė korp-
racijos idėją bei jos siekius. Numizmatikoje gau-
su eksponatų, skirtų T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“
80-ečiui paminėti. Filatelijos rinkinyje yra suve-
nyrinis pašto vokas ir suvenyriniai pašto ženklai,
sukurti dailininko Gedimino Karpavičiaus [18 il.].
Pašto ženklų rinkinyje yra ir kvietimas į parodą
„Jaunimas atgimstančiai Lietuvai“, skirtą Lietu-
vos Nepriklausomybės atkūrimo 80-čiui.

Vaizduojamosios dailės skyriuje randame kelis
skulptoriaus Antano Aleksandravičiaus darbus.
Jis, nors ir nebuvo tikrasis korporacijos narys,
glaudžiai su korporacija susijęs ir daug jai padėjo
puošdamas korporacijos rūmus. Numizmatikos
Popierinių pinigų rinkinyje yra saugomi Lietu-
vos pinigų monetų: litų ir centų projektų eskizai.
Viename lape 22 monetų piešiniai. Litų ir centų
aversai ir reversai. Su autoriaus įrašu: „Antanas
Aleksandravičius, Kaunas 1923 m.“

Menininkas Antanas Aleksandravičius

Antanas Aleksandravičius buvo vienas iš tar-
pukario Lietuvoje kūrusių skulptorių. Studijavęs
skulptūrą Varšuvoje, Čikagoje ir Sankt Peter-
burge jis šiek tiek išsiskyrė iš mums žinomiau-
sių to meto Kauno meno mokyklos ir stažuočių
Paryžiuje išugdytų skulptorių rato. Daugiausia
A. Aleksandravičius kūrė garsių to meto visuo-
menės, politikos, kultūros veikėjų ir kitų šviesuo-
lių biustus.

Menininko bendradarbiavimas su korporacija
prasidėjo jam apsigyvenus Kaune. Jis palaikė
puikius santykius su korporacija. Jos rūmuose
apsigyveno 1931 m. pavasarį, čia gyveno ir kūrė
iki Lietuvos okupacijos. Pasirinkęs nemažą kam-
barį prie laiptų, dailininkas su valdyba sutarė, kad
už kambario nuomą jis atsilygins savo darbais¹⁸.
Beveik dešimtmetį trukęs skulptoriaus gyvenimo
etapas buvo jam labai svarbus. Jį nuolatos supo

18 Korsakienė, R. *Ars longa vita brevis*. Kaunas, 2005, p. 46.

17 il. Studentų korporacijos „Neo Lithuania“ kepurės dėžutė, XX a. I treč.
Medžiagos: aksomas, gelumbė, dirbtinė oda, metalas
ČDM Tt 5600a

tautinės krypties studentija, nes čia koncentravosi visas korporacijos gyvenimas. Netgi nebūdamas korporantu A. Aleksandravičius aktyviai dalyvavo korporacijos veikloje.

Pirmasis skulptoriaus darbas, sukurtas korporacijai, tai įspūdingas T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ korporacijos herbas naujų 1931–1932 m. mokslo metų pradžiai paminėti¹⁹. Herbo dydis 1,5 x 1,5 m. Jis buvo pašventintas didžiojoje rūmų salėje ir pakabintas salės priekyje, taip patalpai suteikiant daugiau iškilmingumo [19 il.]. Žemiau herbo buvo pastatytas A. Aleksandravičiaus sukurtas Vytauto Didžiojo biustas. Šį ansamblį papildė dar du biustai, puošę salės kampus. Tai buvo karaliaus Mindaugo ir didžiojo kunigaikščio Kęstučio atvaizdai (visi biustai buvo didesni už natūralų dydį)²⁰.

T.L.S. Korp! „Neo-Lithuania“ korporacijos valdyba 1934 m. užsakė A. Aleksandravičiui sukurti Lietuvos miestų ir miestelių herbus. Dailininkas pradėjo juos kurti pasitelkęs medžio drožybos įgūdžius. Pirmiausia sukūrė Vilniaus miesto herbą, vėliau Kauno, Klaipėdos,

Alytaus ir kitų miestų. Iki metų pabaigos trylika herbų buvo užbaigti. Juos, nudažęs pagal heraldikos taisykles, pakabino rūmų salėje. Neolitanams tokia salės puošyba labai patiko, todėl buvo paprašyta dailininko pratęsti Lietuvos miestelių herbų kūrimą [20 il.].

Per 1935 m. A. Aleksandravičius įvykdė korporantų prašymą ir sukūrė dar apie 40 įvairiausių Lietuvos miestų ir miestelių herbų. Jie visi vieno dydžio (33 x 45 cm), aprėminti iš to paties medžio išdrožtais neobaroko (kaip žinoma, tuo metu laikyto tautos didybę primenančiu stiliumi, tautiškumo ženklų) stiliaus rėmais, nudažytai auksu spalva. Dar vėliau salė papuošta „Šv. Kazimiero“, „Šv. Jono“, „Šv. Jurgio“, „Senovės karžygio“, „Eilinio kario“, „Širdies, perversos kardo“, „Liūto su kardu“ bareljefais. Menininkas taip pat sukūrė Turizmo ir Filijų emblemas²¹.

Didžiausias smūgis skulptoriui buvo tuomet, kai, 1940 m. okupavus Lietuvą, korporantams buvo liepta palikti rūmus, išsikraustyti. A. Aleksandravičiaus kambarys neolitanų rūmuose buvo ypatingas – lyg tam tikras meno muziejus.

19 Ten pat, p. 52.

20 Korsakienė, *op. cit.*, p. 52.

21 Ten pat, p. 56.

18 il. Filatelijos suvenyras
Gediminas Karpavičius, 2002 m.
Popierius
ČDM Npž 10882

Filatelijos suvenyras „KORPORACIJA NEO LITHUANIA 1922–2002“. Skirtas veiklos 80 metų sukakčiai. Stilizuotas piešinys: saulės spindulių fone knygos, uniforminė kepurė, raudonos auksinės spalvos juostos ir vėliavos, papuoštos ąžuolo lapais. Ant vėliavos centre „PRO PATRIA“. Ant piešinio apačioje „VIVAT. CRESCAT. FLOREAT!“ . Po piešiniu užrašas: „PATRIOTINEI STUDENTŲ ORGANIZACIJAI AŠTUONIASDEŠIMT“. Keturi neatskirti vienodi ženklai. Spalvoti, perforuoti. Baltas popierius su vandens ženklais. Antspaudas apvalus, mėlynos spalvos: „Tautinė Lietuvių studentų Korporacija Neo Lithuania“.

19 il. Nežinomas autorius.
Grupinė fotografija. Organizacija
Neo-Lithuania švenčia 17-ąsias veiklos
metines, 1939 m. Fotografinis popierius
Kauno IX forto muziejus, KDFM F 13124

Pastatą palikti buvo duotas trumpas terminas, reikėjo skubiai viską pervežti, todėl buvo gautas sunkvežimis²², į kurį tilpo vos keli skulptoriaus darbai. Dauguma darbų buvo sunaikinta ir sudaužyta.

Išvados

Tautinės Lietuvių studentų korporacijos „Neo-Lithuania“ struktūra buvo nauja organizacijos forma, perimta iš Vokietijoje gyvuojančių korporacijų. Viena iš pagrindinių korporacijos „Neo-Lithuania“ veiklų buvo savosios periodikos leidimas. Peržvelgus korporacijos periodiką, puikiai atsiskleidžia neolituonų vidaus gyvenimas.

Korporacijos išsikelti tikslai atspindėjo tautinę ideologiją, ragino rūpintis tautine savimone ir kultūra. Visuomenę skatino ugdyti valingas ir kilnias asmenybes. Korporacijai augti padėjo iškilūs tarpukario asmenys – prezidentas A. Smetona, kunigas J. Tumas-Vaižgantas ir kiti.

Neolituonai puoselėjo senąsias tradicijas, folklorą, kartu naujai kurdami studentiškas tarpusavio bendravimo tradicijas. Akademiniis jauniems iškilmingai švęsdavo valstybines šventes. Korporacijos rūmų salėje švenčių netrūko, nes ja naudodavosi ir nuomodavo visi miestelėnai.

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje eksponatai, susiję su korporacija, yra saugomi keturiuose skyriuose. Daugiausia tai fotografijos, per kurias geriausiai atsiskleidžia korporacijos tikslai, veiklos, dalyvavimas akademiniam ir visuomeniniam gyvenime.

Skulptoriaus Antano Aleksandravičiaus sukurtas herbas buvo didžiausia puošmena korporacijos rūmų salėje. Menininko padaryti Lietuvos miestų ir miestelių herbai buvo pakabinti salėje, kurios interjerą puošė ir autoriaus sukurti garsių Lietuvos veikėjų biustai. Sovietams okupavus Lietuvą, nukentėjo korporacija, jos nariai ir menininkas A. Aleksandravičius. Nespėjus iškraustyti rūmų, juose esanti puošyba ir meno kūriniai buvo tiesiog sunaikinti ir sudaužyti vietoje.

20 il. Nežinomas autorius.
Grupinė fotografija. Organizacijos Neo-Lithuania veiklos 17-ųjų metinių minėjimas. Fotografijoje antroje eilėje iš kairės sėdi Vincas Plėštys, 1939 m. Fotografinis popierius
Kauno IX forto muziejus, KDFM F 13125

²² Lietuvių studentų tautininkų korporacija Neo-Lithuania: Kamieno žodis. Pasaulėžiūra. Istoriniai bruožai. Atžalos (1922–1964). Bostonas: Lietuvių enciklopedijos spaustuvė, 1965, p. 150.

T.L.S. Corp! The 100th-anniversary road of “Neo-Lithuania”

The National Lithuanian Student Corporation “Neo-Lithuania” (N.L.S. Corp! “Neo-Lithuania”) was founded on 11 November 1922 and has already celebrated its centenary. The history of the first corporation founded in Lithuania is indeed interesting.

Four separate departments of the M. K. Čiurlionis National Museum of Art store exhibits related to the Corporation. Most of them are photographs, which best reveal its aims and activities, acquaint with the members’ participation in academic and public life of interwar Lithuania.

The Lithuanians studying abroad proposed a new form of gathering for Lithuanian students – a Corporation taken over from Germany. N.L.S. Corp! Neo-Lithuania’s goals reflected the national ideology and called for a concern for national consciousness and culture. The society was encouraged to train virtuous and noble personalities. The growth of the Corporation was supported by prominent inter-war personalities such as President A. Smetona, Priest J. Tumas-Vaižgantas and others.

The Neo-Lithuanians cherished old traditions, but at the same time they created new ways of communication among students. They published a variety of periodicals, which provided a complete picture of the activities of the Corporation. The academic youth celebrated public holidays with great solemnity. When the corporators built their own house, the hall served the needs of all townspeople.

The most solemn decoration in the Corporation Hall was the coat of arms created by sculptor Antanas Aleksandravičius. Besides, coats of arms of Lithuanian towns and cities, busts of famous Lithuanian figures created by the artist decorate the whole interior.

Great damage and losses befell the Corporation, its members and artist A. Aleksandravičius when the Soviets occupied Lithuania.

Juozo Zikaro XX a. 2 deš. grafika: įtakos, temos ir priežastys

Dr. Iveta Dabašinskienė

Juozas Zikaras – vienas žymiausių Lietuvos tarpukario laikotarpio skulptorių, kuriam teko išskirtinė užduotis – sukurti Lietuvos nepriklausomybės simbolius, įprasminančius valstybingumą. Patys svarbiausieji buvo pastatyti Kaune naujai suformuotame valstybingumo memoriale – Karo muziejaus sodelyje. Skulptorius taip pat sukūrė lietuviškų monetų modelius, daugelio valstybės ir visuomenės veikėjų biustų ir portretinių reljefų, antkapinių, pasaulietinių ir religinių skulptūrų.

Menininkas kūrybinio keliu ėjo labai užtikrintai ir nuosekliai, tačiau pradžia buvusi sunki ir duobėta. Kūrybinio tobulėjimo ir asmeninio gyvenimo sunkumus, kurie lydėjo skulptorių, galime pažinti studijuodami jo piešinius. Tai kita J. Zikaro kūrybos dalis, kuri retai matoma ir beveik netyrinėta, tačiau atidus žvilgsnis į juos atskleidžia asmeninius išgyvenimus, kasdieninę kūrėjo rutiną, kūrybinius atradimus bei inspiracijas.

J. Zikaro kūrybiniame palikime yra per šimtą piešinių, kurie saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (toliau – ČDM) bei Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje (toliau – LNDM). Piešiniai atspindi visus menininko kūrybinius etapus, glaudžiai susijusius su skirtingais miestais: trumpą studijų laikotarpį Vilniuje, studijas ir gyvenimą Sankt Peterburge, kūrybą ir pedagoginį darbą Panevėžyje bei Kaune.

Šiame straipsnyje pristatoma dalis skulptoriaus Juozo Zikaro piešinių kolekcijos, sukurtos XX a. 2 deš. jam gyvenant Sankt Peterburge. Tikslas – aptarti jų atsiradimo aplinkybes, patikslinti sukūrimo datas, išryškinti įtakas meniniam procesui, taip pat siekiama atskleisti piešinių sąsajas su skulptoriaus gyvenimu.

Nepaisant Juozo Zikaro asmenybės žinomumo, knygų apie jo kūrybą ir biografiją parašyta nedaug. Pirmoji Juozo Zikaro biografiją ir kūrybinį palikimą pristatanti knyga – S. Budrio monografija

„Juozas Zikaras 1884–1944“, išleista 1960 m.¹, kurioje ryškiai jaučiama sovietinė propaganda, tačiau monografijoje aptariama ne tik skulptūra, bet ir dalis piešinių. Rimčiausias leidinys – albumas, leistas Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje², kuriame pristatoma išsami skulptoriaus biografija, kūryba, kataloginėje dalyje atsirado beveik visi skulptoriaus piešiniai, tačiau jų tyrimai buvo palikti nuošalyje. Piešinių tema buvo paliesta knygoje „XX a. Lietuvos dailės istorija 1900–1940“ (1 d.)³. Trumpo Vilniaus laikotarpio kontekstą atskleidė Jolantos Širkaitės katalogas „Académie de Vilna. Vilniaus piešimo mokykla 1866–1915“⁴.

Vienais svarbiausių šaltinių tapo muziejininko Pauliaus Galaunės⁵ ir skulptoriaus Petro Rimšos⁶ atsiminimai, skulptoriaus dukros Alytės Zikaraitės prisiminimai bei skulptoriaus bylos, saugomos Lietuvos literatūros ir meno archyve⁷ (toliau – LLMA) ir Lietuvos centriniame valstybės archyve⁸ (toliau – LCVA). Dalies piešinių datavimui (ypač XX a. 2 deš.) itin svarbūs tuometiniai atvirukai, kuriems piešinius kūrė ir J. Zikaras.

Svarbia medžiaga rengiant straipsnį tapo straipsnių rinkinys „Iš Panevėžio praeities: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka“⁹. Jame ypač aktualūs straipsniai: „Panevėžio gimnazija 1919–1928 metais. Juozas Zikaras ir jo mokiniai“¹⁰, „Juozo Zikaro kūryba: nuo paminklo laisvei iki futurizmo“¹¹ bei „Juozo Zikaro gyvenimas iki 1918 m.: artimųjų akimis“¹².

1 Budrys, S. *Juozas Zikaras 1884–1944*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

2 *Juozas Zikaras*, sud. Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2009.

3 *XX a. Lietuvos dailės istorija 1900–1940*, 1 d. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos istorijos institutas, 1982.

4 Širkaitė, J. *Vilniaus piešimo mokykla. 1866–1915*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.

5 Žemaitytė, Z. *Paulius Galaunė*. Vilnius: Vaga, 1988.

6 Rimantas, J. *Petras Rimša pasakoja*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964.

7 Juozo Zikaro kūrybos ir veiklos byla. LLMA, f. 377, ap. 1, b. 1 – 42; Kauno taikomiosios dailės mokyklos atleistų darbuotojų asmens bylos. LLMA, f. 61, ap. 5, b. 59.

8 Panevėžio valstybinės berniukų gimnazijos 1919–1944 m. darbuotojų asmens bylos. LCVA, f. 849, ap. 3, b. 148.

9 *Iš Panevėžio praeities: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka*. Panevėžio kraštotyros muziejus, 2021.

10 Pikelytė, Z. „Panevėžio gimnazija 1919–1928 metais. Juozas Zikaras ir jo mokiniai“. In: *Iš Panevėžio praeities: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka*. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2021, p. 45–64.

11 Mikelionytė, V. „Juozo Zikaro kūryba: nuo paminklo laisvei iki futurizmo“. In: *Iš Panevėžio praeities: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka*. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2021, p. 29–44.

12 Ruibienė, R. J. „Juozo Zikaro gyvenimas iki 1918 m. artimųjų akimis“. In: *Iš Panevėžio praeities: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka*. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2021., p. 9–28.

Šiame tekste į skulptoriaus Juozo Zikaro biografiją bus gilinamasi nuo 1906 m. iki 1918 m., kai jis gyveno ir mokėsi Sankt Peterburge, tačiau būtina atskleisti ir būsimojo skulptoriaus gyvenimo pradžią, kuri buvusi kupina vargo. Jis gimė 1881 m. lapkričio 18 d. Paliukuose, Pumpėnų valsčiuje, netoli Panevėžio, mažažemių ūkininkų šeimoje, kurioje iš septynių vaikų jis vienas liko gyvas. Vaikystę būsimoji menininkas praleido piemenaudamas, padėdamas nudirbti ūkio darbus ir staliaudamas kartu su tėvu. Tik sulaukęs šešiolikos metų, pradėjo mokytis Pumpėnų pradinėje mokykloje¹³.

Būsimoji skulptorius išsiprašė tėvų išleisti jį toliau mokytis Panevėžio gimnazijoje, tačiau stojantieji nepavyko. Jis liko dirbti sargu Panevėžio mokytojų seminarijoje, kad galėtų paklaustyti pasikaitų, o vėliau pasuko daraktoriavimo keliu Berželių dvare, pas dvarininkę Antanavičienę [1 il.]. Berželių dvare jis galėjo bendrauti su to meto Lietuvos inteligentais – Felicija Bortkevičiene (1873–1945), Gabriele Petkevičaitė-Bite (1861–1943), taip pat sutikti knygnešių. Būtent minėtos ryškios to meto asmenybės nusiuntė kelis Zikaro darbus į Vilnių Jonui Jablonskiui (1860–1930), o šis pakvietė jį mokytis piešimo mokykloje¹⁴.

Į sostinę būsimoji skulptorius atvyko 1904 m. remiamas Gabrielės Petkevičaitės-Bitės ir Jono Jablonskio, pas kurį ir apsistojo. Būsimąjį skulptorių Vilniuje rėmė Smetonų, Bortkevičių, Višinskių ir kitos to meto inteligentų šeimos¹⁵. Tais pačiais metais J. Zikaras pradėjo lankyti I. P. Trutnevo (1827–1912) vadovojamą Vilniaus piešimo mokyklą, kurioje po 1892 m. pertvarkos buvo ruošiami jaunuoliai tapti menininkais ir stoti į aukštąsias dailės mokyklas¹⁶.

Juozas Zikaras taip pat lankė Techninio piešimo ir braižybos klases, čia susipažino su skulptūrą dėščiusiu Boleslovu Balzukevičiumi (1879–1935), tapusiu jo pirmuoju skulptūros mokytoju¹⁷. Šias klases mecenavo Vilniaus miesto tarybos narys bankininkas Juozapas Montvila (1850–1911)¹⁸. Būsimoji dailininkas studijavo Vilniuje neilgai – nuo 1904 iki 1906 m., nebaigęs šios mokyklos, jau 1906 m. vasaros

13 Ten pat, p. 11–12.

14 Ruibienė, *op. cit.*, p. 14–15.

15 *Juozas Zikaras*, sud. Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, p. 16.

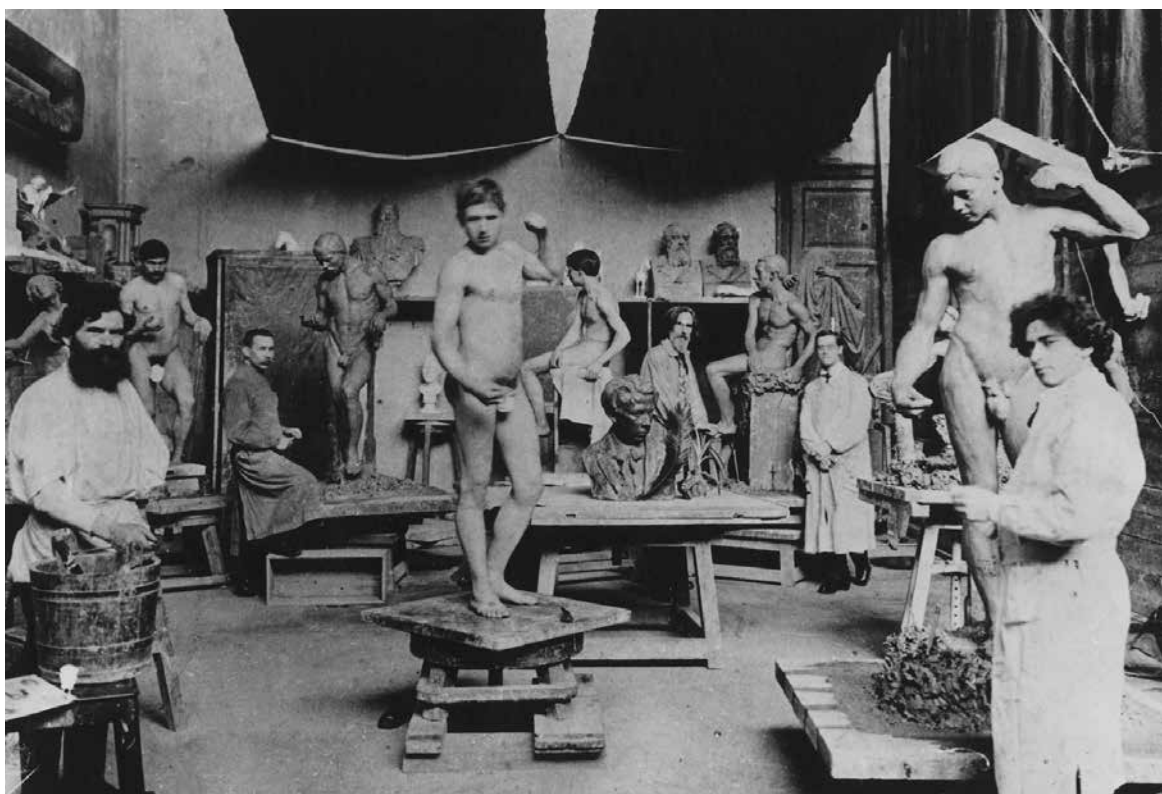
16 Širkaitė, J. *Vilniaus piešimo mokykla (1866–1915)*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017, p. 12.

17 *Juozas Zikaras*, sud. Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, p. 16.

18 Širkaitė, *op. cit.*, p. 12.

1 il. J. Zikaras su daraktoriais
Berželių dvare, 1903
ČDM ZA-24

2 il. Prof. V. A. Beklemiševo
skulptūros studijoje, 1913
ČDM ZA-28

3 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Stovinčio vyro aktas, 1910–1914
Popierius, pieštukas, 101 x 60,5 cm
ČDM ZK-165

4 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Žmonos portretas, 1914
Popierius, anglis, pastelė, 39 x 28,4 cm
LNDM DEP-397

pabaigoje išskubėjo į Sankt Peterburgą. Tokios skubos priežastys nėra aiškios, tikriausiai Zikarą vedė didelis noras įgyvendinti savo svajonę.

Norėdamas užsidirbti kelionei į Sankt Peterburgą, jis nulipdė dvarininko Kazakevičiaus biustą, kaip jam buvo patarusi dvarininkė Antanavičienė, ir nunešė jam. Šis davė jam už skulptūrą 15 rublių, už juos Zikaras nusipirko kelionės bilietą, įsigijo padoresnius drabužius ir su keliais likusiais rubliais išvyko pradėti naują gyvenimo etapą¹⁹.

Sankt Peterburgas (1906–1918)

Juozas Zikaras į Sankt Peterburgą atvyko 1906 m. rugpjūtį [2 il.]. Pasinaudojęs Jono Jablonskio rekomendacijomis, apsistojo pas advokatą Stanislovą Bytautą (apie 1877–1951), vėliau globojusį J. Zikarą ištisus trejus metus. Keletą kartų būsimasis skulptorius advokato namuose susitiko su į Petrapilį²⁰ atvykusiu M. K. Čiurlioniu (1875–1911)²¹.

Studijos Sankt Peterburgo dailės akademijoje buvo neįmanomos, nes Zikaras neturėjo gimnazijos baigimo diplomo, todėl 1906–1910 m. būsimasis skulptorius ruošėsi studijoms akademijoje, Dailei skatinti draugijos mokykloje. Peterburge jis susipažino su kitais čia gyvenusiais jauniaisiais lietuvių dailininkais: Adomu Galdiku (1893–1969), Vladu Didžioku (1889–1942), Leonardu Palavinsku (?), Viliumi Jomantu (1891–1960), Pauliumi Galaune (1890–1988), Petru Rimša (1891–1961)²².

Besimokydamas Peterburge J. Zikaras ne tik dalyvavo pirmosiose lietuvių dailės parodose, bet ir siuntė darbus į kitas parodas. Žemaitė apie jo darbus Panevėžio parodoje rašė: *Bežiūrint, bevaikščiojant užėjome dailininko Zikaro darbus: iš gipso nulipdyti, anglimi nupiešti paveikslai – vis portretai Antonavičiaus šeimos. Patsai ponas be galo panašus, kaip tik gyvas – labiausiai gi anglimi paišytas. Čia tai nepaprastas darbas. Ne kiekvienas taip gali padaryti*²³.

Studijų Sankt Peterburgo dailės akademijoje (1910–1916) eskizai – vieni iš ankstyviausių piešinių, išlikusių šeimos archyve. Piešiniai

piešti 1910–1914 metais. Juose akademine maniera užfiksuoti vyrų visafigūriai aktai [3 il.]. Eskizuose pastebima išlavinta būsimąjo skulptoriaus ranka, puikiai išpieštas žmogaus kūno raumenynas. Nepaisant akademinio piešinio pobūdžio, juose jaučiama kūnų vibracija, raumenų dinamiškumas. Reikia pažymėti, kad tuometinės Sankt Peterburgo dailės akademijos skulptūros studentams pozuodavo tik vyrai. Juozas Zikaras studijavo profesoriaus G. P. Zalemano ir V. A. Beklemiševo klasėse, kuriems buvo itin svarbus anatominis kūno išmanymas, akademiškumas.

Studijos lavino ir jo kaip portretisto įgūdžius, kurie atsiskleidžia negausiame skaičiuje šeimos narių portretų. Šioje žanrinėje grupėje išsiskiria žmonos Anelės portretai. (Pora susituokė 1914 m. gruodžio 25 d. Petrapilyje.) Žmonos portretuose atsispindi susimąstymas. Ypač jautrus, elegantiškas, atskleidžiantis vyro susižavėjimą – portretas profiliu [4 il.]. Vienas pirmųjų autoportretų [5 il.], pieštas sangvinu 1911 m., jau studijuojant Sankt Peterburgo dailės akademijoje, išsiskiria žiūros tašku iš apačios, atskleidžia paslaptinai linksmą menininko nuotaiką. Taip pat yra išlikę keletas vaikų portretinių piešinių, vienas jų – „Jurgiukas“ [6 il.]. Sūnelio portretas atskleidžia linksmą, smagų mažylį, kurio šeima neteko dar visai mažučio jau grįžus į Lietuvą.

Skulptorius Sankt Peterburgo dailės akademiją baigė 1916 m. diplominiu darbu „Motina“, apdovanotu Dailės akademijos sidabro ženklu. *Netrukus J. Tumas-Vaižgantas aukštąjį mokslą baigusį dailininką pašlovino su dideliu straipsniu*²⁴. Skulptorius Petras Rimša savo atsiminimuose pabrėžia, kad J. Zikaras – žymi jėga. *Jau tuomet buvo priskaityta daugiau kaip penkiasdešimt jo skulptūros darbų, dešimt tapybos ir keliolika grafikos. J. Tumas turėjo pagrindo anų dienų nykumoje Zikarą didžiuliuoti*²⁵.

Šiuo laikotarpiu, XX a. 2 deš., J. Zikaras gana intensyviai pradėjo kurti grafikos darbus. Kyla klausimas, kodėl. Vienos priežasties nėra. Tikriausiai pagrindinė – finansinis nepriteklus. Tuometinę situaciją labai tiksliai savo atsiminimuose apibūdina Petras Rimša: *Antroji aplinkybė, kuri skatino imtis grafikos, buvo noras greičiau užsidirbti kokį grašį, kurio mums labai trūko. Sakysim, skelbiamas konkursas. Na ir neiškentęs jame dalyvauji, tikėdamasis nors šiek tiek alkį numalšinti, nes jo*

19 Ten pat, p. 13.

20 Petrapilį lietuvių inteligentai XX a. pr. vadino Sankt Peterburgą.

21 Juozas Zikaras, sud. Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, p. 19.

22 Žemaitytė, *op. cit.*, p. 39.

23 Žemaitė. Paroda Panevėžyje. *Lietuvos ūkininkas*, nr. 24 (1908 birželio 11 d.): 277.

24 Rimantas, *op. cit.*, p. 243.

25 Ten pat.

5 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Autoportretas, 1911 12 02
Popierius, sangvinas, 34,1 x 23,7 cm
ČDM ZK-173

6 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Jurgiukas, 1916–1917
Popierius, tušas, 18 x 13,7 cm
ČDM ZK-104

7 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Miške, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 16,5 x 12,6 cm
ČDM ZK-112

*nutildyti anuomet mes neturėjome jokių vilčių*²⁶. Juozo Zikaro situacija studijų metais nebuvo pavydėtina, be to, 1914 m. vedus Anelę Tūbelytę, reikėjo galvoti apie šeimą ir jos pagausėjimą.

XX a. 1–2 deš. grafika menininkus domino dėl praktinių sumetimų, taikomosios grafikos poreikis buvo jaučiamas knygos viršelių, plakatų, leidinių iliustracijų srityje. *Prieš Pirmąjį pasaulinį karą neturėjome dailininkų, kurių pagrindinė veiklos sritis būtų buvusi grafika. O grafikos darbų šiek tiek buvo, ir kas nors juos turėjo padaryti. Todėl ne vieną taikomosios grafikos darbą teko atlikti ir Čiurlioniui, ir Zikarui, ir Žmuidzinavičiui, ir kitiems dailininkams, kurie grafikos nelaikė pagrindiniu užsiėmimu*²⁷.

Petro Rimšos atsiminimuose užfiksuota: *Grafika anuo laikotarpiu buvo vos gimstanti, silpnutė. Pirmojoje parodoje jos tepateikė tik A. Jaroševičius, antrojoje ir ketvirtojoje visai nebuvo, trečiojoje ir penktojoje tik Čiurlionis, šeštojoje prisidėjau aš. Taigi buvome jau trys. Septintojoje rodėsi vėl tik vienas Jaroševičius. Užtat aštuntoji galėjo pasigirti keturių dailininkų (Galaunės, Jomanto, Vie-*

*nožinskio ir Žmuidzinavičiaus) grafikos darbais*²⁸.

Juozui Zikarui grafika taip pat nebuvo pagrindinis užsiėmimas, tačiau finansinė situacija ir kūrybinis smalsumas leido skulptoriui prisidėti ir prie grafikos meno puoselėjimo. XX a. 2 deš. sukurtų darbų ir temų gausa išsiskiria iš kitų jo kūrybos laikotarpių. Temų įvairovę galima suskirstyti į šias kategorijas: gamtos tema, mitologiniai siužetai, kaimo gyvenimo scenos, socialinės neteisybės fiksacija. Atskira dalis – menininko kurtos vinjetės (1914–1915 m. leistam žurnalui „Vairas“) bei vadovėlių iliustravimas (Klemenso Skabeikos (1884–1951) elementorius „Pirmieji žingsniai“, „Mano akiniai“, Jono Murkos (1889–1945) „Lietuvių kalbos vadovėlis“ I, II, III d.). Piešinių temų gausą šiuo dešimtmečiu papildė ir kūrybiniai ieškojimai – aplankytojų parodų inspiracijos ir bendrų meno tendencijų pajautimas.

Lietuvos gamtos tema buvo aktuali praktiškai visiems XX a. pr. menininkams, Juozas Zikaras nebuvo išimtis. Jo tušu pieštus peizažus galima suskirstyti į dvi grupes – realistinius ir dekoratyvius. Pirmajai realistinių peizažų grupei atstovauja tokie piešiniai, kaip „Miške“ [7 il.],

26 Ten pat, p. 224.

27 Ten pat, p. 224.

28 Ten pat, p. 152.

8 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Prie upės, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 26,1 x 16,6 cm
ČDM ZK-125

„Prie upės“ [8 il.], „Peizažas“, „Saulėtekis“. Juose įamžintas Lietuvos gamtos grožis, kuriuo buvo didžiuotasi jau anuomet. Ypač išsiskiria piešinys „Peizažas“, jame atsiveria sodybos vaizdas, užfiksuotas žvelgiant nuo toliau esančio kalnelio. Galime jausti reminiscencijas su skulptoriaus gimtine Paliukuose, netoli Panevėžio.

Antrą peizažų – gamtos vaizdų grupę sudaro dekoratyvūs, simbolizmo „prisetinti“ piešiniai: „Adomas“ [9 il.], „Medis“, „Rytą“, „Gėlė“, „Lietus“, „Naujasis pasaulis“ [10 il.], kuriuose sukurtas skaidri ir skaidri nuotaika, ryškus džiugesys, akcentuojamas šviečiančios saulės motyvas. Jie piešti itin lengva, elegantiška linija. Piešinius galime sieti su Lietuvos ateities vizija, džiugesiu dėl vykstančių pokyčių, viltimi grįžti į tėvynę. Šios grupės kontekste ryškėja piešinys „Naujasis pasaulis“ su nediduko vaikučio figūra, simbolizuojantis pokyčių metą. Dekoratyvumo, monumentalumo ir simbolių kalbos nestokoja tamsaus kolorito triptikas: „Derlius“ [11 il.], „Vaikinas miške“ ir „Dievų puota“. Šiuose piešiniuose įamžintas derliaus ir puotos motyvas, susipinantis su lietuviškos ir antikinės mitologijos bruožais. Triptikas kurtas plačiomis linijomis, sukuriant slegiančią nuotaiką.

Lietuviškų pasakų ir mitologijos temos siejamos su lietuviškojo identiteto paieškomis, kuriose atgimsta liaudies kultūra, imamas domėtis pagonybe. Šią temą skulptorius įprasmino bareljefuose „Lietuvių dievų olimpas“, kuriuos buvo sukomponeavęs frize panašiai, kaip graikų menininkas Fidijus juos sukomponeavo Panteono frize²⁹. Dalis darbų rėmėsi Juozo Tumo-Vaižganto literatūriniu veikalu „Aukštaičių vaizdeliai“. Piešiniuose tušu pastaroji tema atskleidžiama per ypatingą lietuvių tautosakos personažą – velnią: „Velnius medyje“ [12 il.], „Velnius ropėse“, „Velnius ilsisi“. Lietuviškosios mitologijos tema buvo sukurtas ir deivės Mildos piešinys. Piešinys „Milda“ – tiesiogiai susijęs su lietuvių pagoniška mitologija. Galima daryti prielaidą, kad jis buvo skirtas skulptoriaus reljefui „Lietuvių dievų olimpas“. Šiame piešinyje tušu meilės deivės Mildos įvaizdis itin priartintas prie Veneros ar Afroditės vaizdinio. Juozas Zikaras pavaizdavo nuogos deivės, sėdinčios ant debesies, figūrą su gėlių vainiku plaukuose, gėlių puokšte rankoje, klubais, pridengtais audiniu. Piešinys – idiliškas, romantizuotas, iliustracinio pobūdžio.

29 Budrys, *op. cit.*, p. 33.

9 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Adomas, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 21,5 x 16,4 cm
ČDM ZK-87

10 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Naujas pasaulis, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 25 x 14,5 cm
ČDM ZK-117

11 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Derlius, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 15,6 x 8,5 cm
ČDM ZK-93

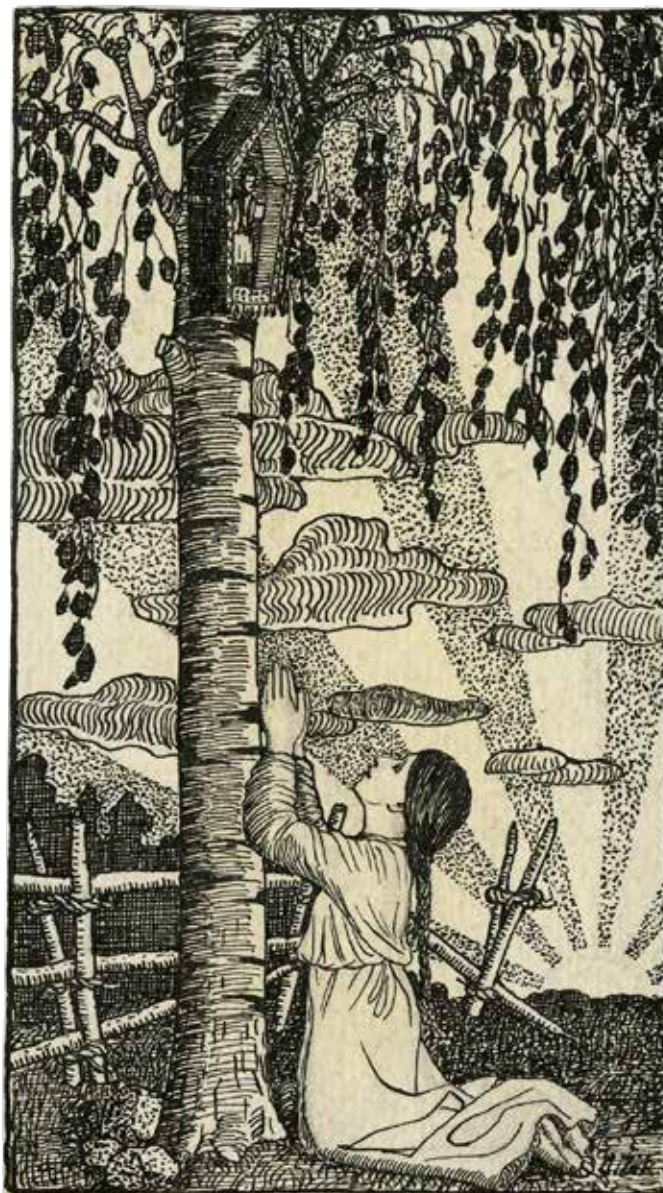

12 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Velnius medyje, 1916–1917
Popierius, tušas, 10,5 x 9,5 cm
ČDM ZK-139

13 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Velykos, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 10,2 x 12,3 cm
ČDM ZK-136

14 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Našlaitė, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 14,3 x 8 cm
ČDM ZK-116

15 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Audra, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas 8,8 x 13,8 cm
LNDM DEP-366

16 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Gyvenimas II, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 26,4 x 20,3 cm
ČDM ZK-102

Kasdieninis kaimo gyvenimas iliustruotas pasitelkiant švenčių ir religines temas. Švenčių tema atskleista piešiniuose „Žolinė“, „Velykos“ [13 il.], „Šis tvirčiausias“³⁰, kuriuose įamžintos žmogaus gyvenimo akimirkos, susijusios su religinėmis šventėmis. Kasdieninio gyvenimo vaizduose įsiterpia žmogaus akistata su mirtimi. Ji jautriai užfiksuota „Testamente“. Piešiniai „Našlaitė“ [14 il.] ir „Girtuoklio malda“ susiję su pamaldumu, tačiau mergaitė nuoširdžiai meldžiasi prie koplytėlės medyje, o vyras – šalia medžio su šalimais stovinčiu ožiu ir buteliu kišenėje. Šios iliustracijos sugretina dvi kaimo realybes. Kaimo gyvenimo vaizdai išsiskiria itin jautria atmosfera ir nuotaika, menininkas atskleidžia trapias kaimo žmogaus emocijas, patirtą skurdą, tačiau tvirtą ryšį su religija.

Socialinės neteisybės ir vargo tema atsiskleidžia piešiniuose „Audra“ [15 il.] ir „Kas sėja, kas pjauna“. Pastarojo piešinio yra du variantai. Antrasis perpieštas jau gyvenant Panevėžyje 1921–1925 m. XX a. pr. menininkai jautriai fiksavo socialinės nelygybės pavyzdžius, pvz.: klasių skirtumus, vargo ir nepritekliaus temas, nedarbą ir t. t. Šiuo aspektu J. Zikaras nebuvo išimtis. Pauliaus Galaunės atsiminimuose užfiksuoti bičiulių pasivaikščiojimai Vasilijaus salos linijomis (taip buvo vadinamos kvartalo gatvės), jie dalydavosi matytų parodų įspūdžiais, kalbėdavo apie savo sunkias gyvenimo sąlygas. *J. Zikarą tuomet slėgė du dalykai. Pirmiausia tai, kad neturėjo bendro išsilavinimo ir Akademiją galėjo lankyti tik kaip laisvas klausytojas, o antra – jo skaudžiai jaučiama socialinė nelygybė [...]*³¹

Dalis Juozo Zikaro sukurtų piešinių buvo išleisti kaip atvirukai ar atvirlaiškiai. Sankt Peterburgo lietuvių bendruomenė kvietė tenyškčius menininkus šiam tikslui kurti piešinius. Jų leidimu rūpinosi Lietuvių draugijos centrinio komiteto Kultūros ir švietimo sekcijos³² vedėjas Klemensas Skabeika. Atvirukai ir kiti leidiniai dažniausiai buvo spausdinti „Lietuvių spaustuvėje“. To meto spaudoje buvo džiaugtasi, kad žinomų lietuvių menininkų atvirukai užkerta kelią beverčiams paveikslėliams³³. Teksto autorei šie atvirukai pagelbėjo datuojant nemenką dalį skulptoriaus piešinių.

XX a. 2 deš. Sankt Peterburgo lietuvių bendruomenė ėmėsi lietuviškos spaudos ir žurnalų leidybos. 1914–1915 m. pradėtas leisti naujas kultūros žurnalas „Vairas“. Žurnalo iliustracijų skyriui vadovavo skulptorius Petras Rimša, jis pritraukė ir Juozą Zikarą. Iliustracijų ir vinječių nebuvo daug, vos keletas. Jose dominuoja augaliniai motyvai su detaliu bičių piešiniu, dvelkiantys lengvumu, paprastumu ir elegancija. Lietuviškos sodybos iliustracija su berželiais primena piešinį „Peizažas“, kuriame vaizduojama vieniša pirkia, kelianti aliuzijas su skulptoriaus vaikystės namais. Reikėtų pabrėžti, kad to meto spaudoje užsklandos, vinjetės, iliustracijos dažnai būdavo atitrūkusios nuo teksto, ta pati užsklanda naudojama daug kartų, iliustruojant skirtingus straipsnius³⁴. Išlikusios autoriaus vinjetės pasižymi augalinių motyvų dominavimu, ypač išryškėja vinjetė su apynių vaizdu.

1916 m. Juozas Zikaras kartu su P. Galaune, P. Rimša, A. Varnu ir V. Bičiūnu buvo pakviesti iliustruoti K. Skabeikos leistą elementorių „Pirmieji žingsniai“³⁵. Dailininkų kolektyvinis darbas buvo gana unifikuotas, autorių braižas skiriasi nedaug. Minėto vadovėlio vaizdai buvo panaudoti dar vienam Klemenso Skabeikos vadovėliui „Mano akiniai“, išleistam jau Nepriklausomoje Lietuvoje 1920 metais³⁶. Minėto autorių kolektyvo iliustracijos buvo panaudotos iliustruojant Petrapilyje „Lietuvių kalbos vadovėlį“ I, II d.³⁷ Šio vadovėlio trečioji dalis patikėta išskirtinai Juozo Zikaro kūrybinėms idėjoms³⁸, kurios buvo orientuotos į realistinį vaizdavimo būdą. Iš vadovėliui skirtų piešinių yra išlikęs vienas – „Prie upės“ [8 il.]. Tikėtina, kad likusios iliustracijos pasiliko spaustuvėje, tikintis jas panaudoti kituose leidiniuose.

Aptartąją Sankt Peterburgo laikotarpio skulptoriaus piešinių dalį galima priskirti praktiškai asmenybės pusei, kuria buvo siekiama finansinio stabilumo ir prisidėti prie lietuvių kultūros puoselėjimo. Tačiau yra ir kitokia menininko kūrybos pusė. Šie piešiniai – tai meninių inspiracijų, ieškojimų ir vaizdinių žemėlapis, atspindintis anuometinio Petrapilio spalvingą, margą bei intensyvią dailės gyvenimą, kurį patyrė ir J. Zikaras.

30 1917 m. *Lietuvių kalendorius*. Sankt Peterburgas: Lietuvių spaustuvė, 1916.

31 Žemaitytė, *op. cit.*, 41.

32 Sankt Peterburgo Lietuvių draugijos centro komiteto Kultūros ir švietimo sekcija buvo įsikūrusi Petrapilyje, Baskovo gatvelė 29, butas 10.

33 Mūsų dailininkų darbų atvirukai. Kl. Skabeikos leidiniai. *Lietuvių balsas*, nr. 47, (1916 birž. 23): 76.

34 Žemaitytė, *op. cit.*, 49.

35 Skabeika, K. *Pirmieji žingsniai*. Sankt Peterburgas: Lietuvių spaustuvė, 1916.

36 Skabeika, K. *Mano akiniai, Skaitymo ir rašymo mokslas*. Tilžė, 1920.

37 Murka, J. *Lietuvių kalbos vadovėlis* 1, 2 d. Sankt Peterburgas: Lietuvių spaustuvė, 1917.

38 Murka, J. *Lietuvių kalbos vadovėlis* 3 d. Sankt Peterburgas: Lietuvių spaustuvė, 1917.

17 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Mirties angelas, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 29,5 x 19,1 cm
ČDM ZK-153

Čia reiktų pabrėžti, kad tenykščių lietuvių meno troškimą turėjo patenkinti su kaupu vykę tuometiniai meno pasaulio pokyčiai. Už Akademijos sienų kunkuliavo priešrevoliucinė rusų meno gyvenimo karštinė, grindžiama novatoriškomis, o neretai ir radikaliomis meninėmis kryptimis³⁹: 1910 m. savo veiklą atnaujino simbolizmo pamatus turintis „Meno pasaulio“ („Mir iskusstvo“) dailininkų sąjūdis, kuriam priklausė ir Mstislavas Dobužinskis (1875–1957). Taip pat reiškėsi postimpresionizmas, modernas, kubofuturizmas, konstruktyvizmas ir kt.⁴⁰ Na ir, žinoma, M. K. Čiurlionio kūryba, kuri mirgėjo lietuvių meno pasaulyje ir bandė įsiveržti į rusų meno gyvenimą. Be to, Čiurlionis buvo ne tik genialus tapytojas, bet ir pirmas subrendęs lietuvių grafikas. Jo įkvėpti grafikos darbų ėmėsi beveik visi Peterburge besimokę lietuvių menininkai, tarp jų ir Juozas Zikaras⁴¹. Paulius Galaunė savo atsiminimuose prisimena, jog jį ir jo draugus ypač žavėjo, kad Čiurlionis savo grafikos

darbuose – knygų viršeliuose, vinjetėse, initialuose – naudojo stilizuotus liaudies ornamento motyvus⁴².

Būtent šios meno aplinkos veikiamas jaunas skulptorius ėmėsi eksperimentuoti savo piešiniuose. Simbolizmo srovės atspindžiai matomi skulptoriaus piešiniuose tušu, kuriuose išsiskiria keletas pagrindinių kryptų: žmogaus gyvenimo trapumas, kalnai, naktis, žmogaus kelionė. Gyvenimo ir mirties tema analizuojama piešiniuose su kaukole „Gyvenimas I“ ir „Gyvenimas II“ [16 il.]. (Simboliška, kad, Zikarų šeimai statantis namą Žaliakalnyje, žmogaus kaukolė buvo rasta sklype ir liko menininko namuose.) Ryškiausias simbolizmo pavyzdys – „Mirties angelas“ [17 il.], kai kalnų ir besileidžiančios saulės fone angelas apglėbęs į dangų neša merginą. Simbolizmo objektų akiratyje buvo ir paslaptingi kalnų vaizdai, kurie neprasprūdo J. Zikarui pro akis: „Tvirtovė kalnuose“, „Dvi figūros“, „Kalnai“ [18 il.], kuriuose jaučiama daug paslaptingumo, dominuoja aukšti, tamsūs ir paslaptingi kalnų siluetai. Nakties temą iliustruoja du ypač išsiskiriantys – „Nakties“ vaizdai [19 il.] ir „Ežeras naktį“.

39 Juozas Zikaras, sud. Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, p. 21.

40 Ten pat.

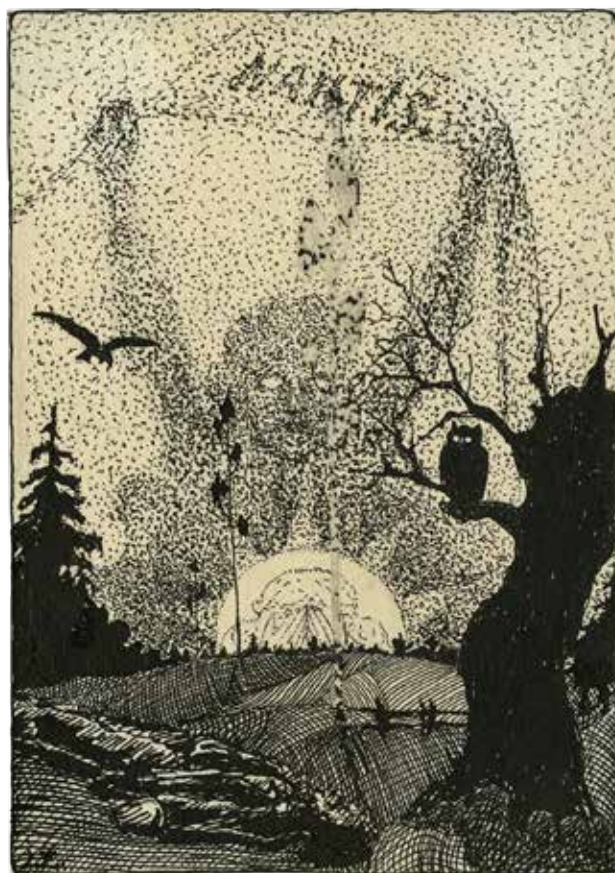
41 Žemaitytė, *op. cit.*, p. 43.

42 Ten pat, p. 44.

18 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Kalnai, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 11,5 x 8,4 cm
ČDM ZK-105

19 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Naktis, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 16,8 x 11,8 cm
ČDM ZK-115

20 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Amžinas keleivis, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 15,8 x 10,6 cm
LNDM DEP-376

21 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Mergelė, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 16,5 x 11,2 cm
LNDM DEP-394

Viename jų matyti virš kritusio kario išnyranti paslaptiinga nakties personifikacija, laikanti rankose vėliavą su užrašu „NAKTIS“, užgožianti saulę, užsidengusią veidą delnais. Simbolizmo įtaka atsispindi ir figūrinėje kompozicijoje „Amžinas keleivis“ [20 il.], vaizduojančioje tamsią vyro su nešuliu figūrą ir baltą liūdinčios moters siluetą. Piešinyje išskirtiniu akcentu galime laikyti beržų lapiją, kuri piešta analogiškai kaip saulės spindulių motyvas anksčiau aptartuose piešiniuose.

Sankt Peterburgo meninis gyvenimas tiesiogiai veikė skulptoriaus piešinių stilistinę įvairovę, kurioje dominavo simbolizmas, tačiau būta ir kitų stilių įtakų. Secesijos patirtis užfiksuota piešinyje „Mergelė“ [21 il.]. Nors Juozas Zikaras tiesiogiai nekopijavo žinomų menininkų, tačiau galime įžvelgti bendrumų su Gustavo Klimto moterimis. Tikėtina, kad bendri secesijos meno bruožai, tokie kaip dekoratyvumas, grakštus linijinis piešinys ar vaizdo simbolinė prasmė, buvo žinomi ir Sankt Peterburgo meno visuomenei.

Ryškiausios kūrybinės inspiracijos atsiskleidžia piešiniuose, kuriuose susipina simbolizmo vaizdai su trupinėliu futurizmo. Darbuose ateities miesto tema „Miestas“, „Ateities miestas“ I, II [22 il.] aktualizuojamas XX a. pr. suklestėjęs

gyvenimas miestuose, juose kūrėsi vis daugiau pramonės objektų, inžinerinių statinių, kuriuos menininkai pamėgo fiksuoti. Ateities temai priešprieša – „Praeitis“ („Sugriautas miestas“) [23 il.]. Šių dviejų temų supriešinimo centre atsiduria kelionės motyvas piešiniuose „Einantis“, „Nueinantis“ [24 il.], kurie atskleidžia naujo laikotarpio pradžią, itin propaguotą futuristų. Gryniausius futurizmo bruožus galima matyti eskize „Fantazija“ [25 il.], kur jaučiama aktyvaus judėjimo fiksacija.

Teksto autorės tikslas nebuvo įsprausti menininko kūrybos į skirtingų meno srovių rėmus, greičiau vizualiais akcentais perteikti XX a. pr. Sankt Peterburgo meninio gyvenimo impulsus ir jų įtakas kasdieniniame Juozo Zikaro gyvenime. Juk pastarieji aptarti piešiniai ypač mažo formato, panašūs į bloknoto lapus, saugomus skulptoriaus švarko kišenėje. Galima tik nuogaštauti, kiek tokių eskizų neišliko, buvo sunaikinti, juk jie atveria visai kitokią kūrybinę asmenybę nei „oficialusis“ Juozas Zikaras.

Juozo Zikaro gana skurdus gyvenimas Petrapilyje tęsėsi beveik 12 metų. Baigęs Dailės akademiją jis buvo mobilizuotas į carinę armiją, kurioje tarnavo iki 1917 m. vasario revoliucijos.

Po armijos menininkas negalėjo grįžti į tėvynę, nes joje siautė karas. 1917–1918 m. jis dėstė piešimą, skulptūrą ir braižybą T. K. Štembergo gimnazijoje ir realinėje mokykloje, taip pat lietuvių pabėgėlių stovyklose⁴³.

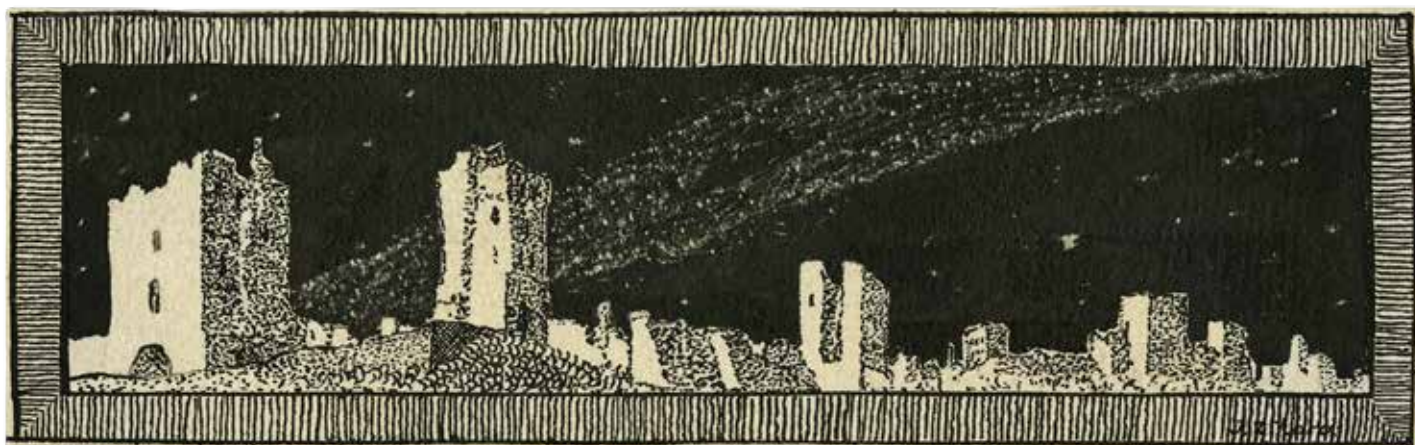
1918 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, į Lietuvą ėmė grįžti vis daugiau karo pabėgėlių, Juozas Zikaras su žmona ir dviem vaikais kartu su P. Galaune, S. Šilingu, O. Jablonskyte, A. Grauroku gegužės mėnesį keliavo traukiniu į Lietuvą, jų kelionė truko apie mėnesį⁴⁴. Skulptorius su šeima apsigyveno jo gimtuosiuose Paliukuose, vertėsi itin skurdžiai. 1918 m. rudenį J. Zikaras vyko ieškoti darbo į Vilnių, deja, rasti nepavyko, tad jis grįžo į Paliukus pas šeimą. Finansinis nepriteklis ir vaikų mirtys buvo sunkiai išgyventi Zikarų šeimoje. Taigi, Panevėžio laikotarpis menininko gyvenime taip pat buvo pilnas iššūkių, tačiau daug stabilesnis, pasižymėjo užsakymų gausa, o sukurti piešiniai jį atspindėjo.

Juozas Zikaras buvo išskirtinė meno asmenybė, jo gyvenimas primena pačios Lietuvos sunkų valstybingumo kelią – nuo priespaudos carinės Rusijos sudėtyje, pakilaus, bet pilno iššūkių nepriklausomybės dvidešimtmečio iki skaudžių karo metų ir okupacijų. Šių įvykių kontekste išsiskleidžia ir skulptoriaus kūrybinis potencialas. Kiekvienas paminėtas miestas J. Zikaro gyvenime puikiai iliustruotas vis kitokiais, besikeičiančiais piešiniais, kurių sukūrimo aplinkybės atspindi kasdieninį menininko gyvenimą.

Galima teigti, kad Sankt Peterburgo laikotarpis labai skyrėsi piešinių ir jų temų, kurios tiesiogiai susijusios su Juozo Zikaro gyvenimo aplinkybėmis, gausa. Bene svarbiausia aplinkybė – finansiniai sunkumai, kurie slėgė būsimąjį skulptorių. Tai paskatino jį imtis grafikos meno, kurio poreikis anuomet labai išryškėjo, ypač lietuviškos spaudos reikmėms. Knygų ir žurnalų iliustracijų kūrimas buvo mažai teapmokamas, tačiau padėjo išgyventi.

43 Budrys, *op. cit.*, p. 34.

44 Žemaitytė, *op. cit.*, p. 62.

23 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Praeitis (Sugriautas miestas), XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 5,4 x 17,2 cm
ČDM ZK-124

24 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Nueinantis, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 10,4 x 9,5 cm
ČDM ZK-144

25 il. Juozas Zikaras (1881–1944)
Fantazija, XX a. 2 deš.
Popierius, tušas, 8,2 x 7,5 cm
ČDM ZK-99

Kita priežastis – profesinis smalsumas, vedęs skulptorių link piešinių, ypač tušu, kūrybos. Būtent jie atskleidžia esmines temas, kurios rūpėjo Juozui Zikarui: Lietuvos gamtos ir kasdieninio gyvenimo motyvai, dekoratyvūs gamtos motyvai su simboline prasme, socialinė nelygė, mitologija ir, žinoma, šeimos portretai.

Trečiasis aspektas, išskiriantis Sankt Peterburgo laikotarpį iš kitų skulptoriaus gyvenimo etapų, tai kūrybinės inspiracijos. Šis miestas buvo kunkuliuojantis meno pasaulio katilas, kuriame J. Zikaras galėjo semtis kūrybinės pa-

tirties. Studijų metais būsimajam menininkui buvo dviprasmiški – akademistinės studijos Dailės akademijoje ir už sienų verdantis besikeičiantis meninis gyvenimas su vis dar ryškia simbolizmo įtaka.

Reikia pabrėžti, kad piešiniai atskleidžia vis įdomesnių detalių apie skulptoriaus asmenybę, kasdieninį gyvenimą. Tai daug intymesnis meninės raiškos būdas ir gali būti prilygintas dienoraščiui. Taigi šie kasdienybės vaizdiniai užrašai leidžia artimiau pažinti išskirtinę asmenybę – skulptorių Juozą Zikarą.

Juozas Zikaras' graphics of the 1910s: influences, topics and causes

Sculptor Juozas Zikaras (1881–1944) is one of the most outstanding artistic figures in interwar Lithuania, whose creative life can be divided into four stages according to the cities where he worked: Vilnius (1904–1906), Saint Petersburg (1906–1918), Panevėžys (1918–1929), and Kaunas (1929–1944). The creative legacy of J. Zikaras includes over a hundred drawings, which are stored at the M. K. Čiurlionis National Museum of Art and the Lithuanian National Museum of Art. After studying the collection of the sculptor's graphics, it can be emphasized that the most striking variety of images and abundance of topics belong to the St. Petersburg period.

At that time, J. Zikaras was motivated to take up graphics by three essential factors, which are quite closely related to each other. First of all, it was the financial situation that meant a great deal to the future sculptor. This encouraged him to take up graphic art, the need for which was particularly evident in Lithuanian press at that time. Another reason was a professional curiosity, which led the sculptor to create graphics, especially in ink. Namely drawings reveal essential themes that Juozas Zikaras cared about: scenes of Lithuanian nature and everyday life, decorative motifs of nature incarnating symbolic meaning, social inequality, mythology and, of course, family portraits. The third aspect that distinguishes the St. Petersburg period from other stages of the sculptor's life is the creative inspiration related to the artistic life of the city.

It should be emphasized that the drawings reveal more and more interesting details about the sculptor's personality and daily life. It is a much more intimate form of artistic expression that can be compared to a diary.

Trumpas pasakojimas apie keramiką Vytautą Brazdžių

Beta Šneliūtė

Vytautas Brazdžius, profesionalios keramikos Lietuvoje pradininkas, menininkas, mokytojas, šviesuolis, visuomenininkas, tėvynę mylėjęs sudėtingo likimo žmogus. Menininko dukra Eglė Brazdžiūtė-Bylaitienė (gim. 1932 m.) prisimena, kad tėvas ėmė ir sugalvojo pasidaryti keramiku¹. Pagrindinę Vytauto Brazdžiaus gyvenimo dalį užėmė kūrybinis darbas. Jam buvo svarbus kiekvieno darbo meniškumas, kad tai būtų ne šiaip sau keraminis daiktas, bet dailės, meno kūrinys. Tyrimo tikslas – identifikuoti ir patikslinti išlikusių V. Brazdžiaus darbų buvimo vietą, jų pavadinimus, sukūrimo laiką. Keramikas su šeima gyveno ir dirbo Alytuje, todėl mieste yra išlikusių darbų. Dukros Eglės prisiminimai yra pagrindinis tyrimo šaltinis. 1934 m. Alytuje buvo išleistas vienkartinis leidinys „Sukruskime“². Keletas jo straipsnių iliustruoti V. Brazdžiaus kūriniais. Darbų

fotografijų nedaug, todėl kiekviena iliustracija yra svarbi nuoroda, padedanti atpažinti darbus. Rengiant straipsnį remtasi Lietuvos centrinio valstybės archyvo³ bylomis, 1929 m. Kaune vykusios keramikos parodos katalogu⁴. Tyrimas parodė, kad išlikęs keramiko V. Brazdžiaus kūrybinis palikimas negausus, didelė dalis darbų sunaikinta ir pradingusi, bet kūryba yra žinoma ir vertinama.

Studijos Kaune ir Bechine

Gimė Vytautas Brazdžius 1897 m. birželio 25 d. Lopinių dvare (Subačiaus valsčius, Panevėžio apskritis). Užaugo labai gausioje šeimoje, buvo pats jauniausias – 10-asis vaikas (taip prisimena dukra Eglė). Pirmojo pasaulinio karo metais šeima pasitraukė į Rusiją, todėl keturklasę mokyklą

1 Iš Eglės Brazdžiūtės-Bylaitienės prisiminimų, užrašytų straipsnio autorės (Alytus, 2006).

2 *Sukruskime*. Alytus, 1934.

3 LCVA, F.391, Ap. 9, B. 125, B. 126, B. 655.

4 *Kajetono Sklėriaus-Šklėrio akvarelinių paveikslų ir Vytauto Brazdžio keramikos parodos katalogas*. Kaunas, 1929.

baigė 1916 m. Voroneže. 1916–1917 m. mokėsi Petrogrado hidrotechnikos mokykloje, iki 1922 m. – Petrogrado karo inžinerijos mokykloje. 1922 m. sugrįžo į Lietuvą. Tų pačių metų rugsėjo 28 d. įnešęs 400 auksinų mokesčių įstojo į Kauno meno mokyklą. Mokydamasis Kaune vertėsi sunkiai ir, neturėdamas lėšų pragyventi, mokyklos direktoriui rašė prašymus atleisti jį nuo mokesčio už mokslą ir paskirti stipendiją. 1926 m. V. Brazdžius baigė studijas ir įgijo mokytojo teises⁵. Dukra Eglė prisimena, kad tėvą nepaprastai traukė ir domino keramika. Bet keramikos amatų mokyklų Lietuvoje nebuvo, trūko dailės pedagogų. Valstybė siuntė stipendininkus studijuoti į tuometinę Čekoslovakiją ir jiems sugrįžus į Lietuvą tikėjosi dailiųjų amatų proveržio. 1927 m. rugpjūčio 5 d. V. Brazdžius parašė prašymą švietimo ministrui Konstantinui Šakeniui: *Esant dideliam patraukimui mokytis dailės keramikos ir turint omeny, kad pas mus Lietuvoje toji sritys specialistų nėra, manau naudinga būsiant baigti specialų tos šakos mokslą Čekoslovakijoje*⁶. Studijas Bechine, Valstybinėje specialios keramikos mokykloje, V. Brazdžius pradėjo 1927 m. rugsėjo 1 d. Tuo metu (1927 m.) Švietimo ministerijos siuntimu Bechine stažavosi ir keramikos dirbtuvėse žinias gilino⁷ brolis Pranas Brazdžius (1895–1980). Iš P. Brazdžiaus susirašinėjimo su Švietimo ministerija sužinome, kad mokslas broliui sekasi gerai, ir laiške jis prašė Vytautui stipendijos: *Broliui būtų labai bloga, kad negautų stipendijos, nes po naujų metų prisieitų grįžti jam Lietuvon nepasiekus savo tikslo*⁸. Švietimo ministerijai V. Brazdžius rašė ir prašydamas suteikti finansinę paramą, kad galėtų įsigyti būtiniausių mokslo reikmenis, gipso formas, kurios liks jo nuosavybėje ir kurias bus galima panaudoti kaip mokslo priemonę Lietuvoje⁹. V. Brazdžiaus susirašinėjimas nėra gausus, bet išlikę keli mokslo pažymėjimai, kuriuose dalykų žinojimas įvertintas „labai gerai“ ir

„gerai“, lipdyba „puikiai“¹⁰. 1929 m. V. Brazdžius sėkmingai baigė keramikos mokyklą, besimokydamas atliko metinę praktiką, taip pat mėnesį praktikavosi viename iš čekų keramikos fabriky¹¹. Mokyklos keramikos studijų programa truko 3 metus, suteikė studentams specialybei būtinų teorinių ir praktinių žinių. Besimokantys užsienyje stipendininkai privalėjo kas pusmetį siųsti ataskaitas apie išlaikytus egzaminus, atsakinėti į ministerijos užklaudas¹². Pasakojama, kad grįždamas kartu su broliu parsivežė du vagonus įvairių dirbinių, nors greičiau tai buvo vieno iš jų sumanymas, nes Pranas Brazdžius grįžo metais anksčiau¹³.

Pirmoji paroda

Baigęs Bechino keramikos mokyklą, Vytautas Brazdžius į Lietuvą grįžo kaip profesionalus keramikas. Kiek daug išmoko ir dirbo Bechine, keramikas visuomenei pristatė 1929 m. rugsėjo–spalio mėnesiais surengtoje parodoje Kaune. Paroda turėjo didelį pasisekimą, o daugelis dirbinių buvo nupirkta. Kiek ir kokių darbų buvo eksponuojama, sužinome iš parodos katalogo¹⁴. Jie suskirstyti į: „Statybos darbai“, „Butui papuošti darbai“. Šių daugiausia: Arklys pegasas, Karvutė Baltutė, Meškos – knygų globėjos, vazos, Piemenukas, Sliekas, Balta gulbė, Zulkis, Ašotis, Katė, Pelėda, Drakonas, koklių pavyzdžiai ir kiti. Dar viena grupė darbų pavadinta „Kopijos“. Iš viso kataloge įrašyti 52 darbai. Tarp statybos darbų pirmu numeriu pažymėta mozaika „Vytis“. Lietuvos herbą Vytį V. Brazdžius sukūrė ir parsivežė iš Bechino. Šį originalų kūrinį iš keramiko nupirko Kurnėnų mokyklos statytojas Laurynas Radziukynas 1935 metais. „Vytis“ papuošė Kurnėnų mokyklos bokštą. Mozaika iš šviesaus molio gabaliukų, padengtų spalvota glazūra¹⁵.

5 Mikša, P. A. *Vytauto Brazdžiaus šimtmetis* nr.2. Čekija-Lietuva, 1997, p. 3–11.

6 1927 m. rugpjūčio 5 d. V. Brazdžiaus prašymas švietimo ministrui K. Šakeniui. LCVA, F.391, Ap. 9, B. 125, L. 8.

7 *Lietuvos dailininkų žodynas*, sudarė L. Šatavičiūtė, 3t: 1918–1944. Vilnius: Kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 76–77.

8 Iš P. Brazdžiaus susirašinėjimo su Švietimo ministerija. LCVA, F.391, Ap. 9, B. 126, L. 14

9 Iš V. Brazdžiaus susirašinėjimo su Švietimo ministerija. LCVA, F.391, Ap. 9, B. 125, L.13

10 Iš V. Brazdžiaus susirašinėjimo su Švietimo ministerija. LCVA, F.391, Ap. 9, B. 125, L. 3, L. 6

11 Jankauskas, V. *Lietuvos keramikos pradininkai Pranas ir Vytautas Brazdžiai*. AAAV, t.43. Vilnius, 2006, p. 118.

12 Iš V. Brazdžiaus susirašinėjimo su Švietimo ministerija. LCVA, F.391, Ap. 9, B. 125, L. 5

13 V. Jankauskas *op.cit.*, p. 119.

14 *Kajetono Sklėriaus-Šklėrio akvarelinių paveikslų ir Vytauto Brazdžio keramikos parodos katalogas*. Kaunas, 1929.

15 Urmanavičienė, A. Vytautas Brazdžius – Kurnėnų mokyklos Vyčio autorius. *Alytaus naujienos*, nr.43. Alytus, 1992, p. 3.

3 il. Vytauto Brazdžiaus keramikos
dirbtuvė Alytuje
ČDM M-1-56-6/22

Mokytojo pašaukimas

1929 m. keramikas atvyko į Alytų. Nėra patvirtinančių šaltinių, tačiau tikėtina, kad jį kaip piešimo mokytoją siuntė Švietimo ministerija. Alytaus gimnazijoje piešimo mokytoju dirbo iki 1940 metų. Alytuje mokytojui sekėsi puikiai. Mokiniai jį mylėjo. Jis buvo įdomi, spalvinga asmenybė, lengvai ir betarpiškai bendravo su mokiniais ne tik mokykloje, bet ir po pamokų. Sugalvodavo įvairios veiklos, ekskursijų, jo dirbtuvės buvo atidarytos mokiniams, jie mokėsi lipdyti, mokytojas leido naudotis savo gipso formomis. Gabius mokinius rėmė, padėdavo baigti mokslus ir priimdavo į savo namus gyventi. Buvo nepaprastai plačių pažiūrų žmogus, gerbė mokinius, bendravo su jais kaip su lygiais, padėjo neturtingiesiems: ir batus nupirkdavo, ir pinigų duodavo. Žiemos metu per šalčius mokytojas kartu su mokiniais prie gimnazijos įrengdavo lesyklas paukšteliams ir pas Alytaus malūninikus žydelius pirkdavo grūdus. Pasak dukros Eglės, jie tokiu elgesiu stebėdavosi, kalbėdavo: *Koks keistas tas ponas Brazdžius perka grūdus, moka pinigų dėl paukščių.*

Gyvenimas kaip mozaika

V. Brazdžius kartu su žmona Mikalina ir dukra Egle gyveno Čiurlionio gatvėje 3a. Tai buvo naujas, įdomiai pastatytas namas su medine tvora, primenančia juostų raštus, su tokiomis pat tvorėmis ant balkonų ir grybu namo kieme, kaip pridera Dzūkijoje. Keramikas ištikus metus turėjo kūrybinių idėjų ir daug dirbo. Šalia namų buvo pasistatęs dirbtuves. Tik degti darbus veždavo į Merkinę, pas vietos keramikus. Vežimu vežamus darbus gerai paslėpdavo šiene, kad nesugadintų. Pasak dukros Eglės, keramikos dirbtuves turėjo ir Merkinėje. 4 deš. V. Brazdžiaus įkurtas keramikos dirbtuves Alytuje ir Merkinėje mini ir dailėtyrininkė L. Šatavičiūtė-Natalevičienė¹⁶. Rašytojas Jurgis Kunčinas savo prisiminimų knygoje apie Alytų „Vainikas soscinei“ rašo: *Brazdžius ne vienai apskrities parapijai buvo prilipdęs apščiai šventųjų ir iki karo iš to triūso spėjo pasistatydinti du namus – mūrinį vienoje Dailidės pusėje ir medinį – kitoje*¹⁷. Vytautas Brazdžius gyveno aktyvų ir įdomų gyvenimą. Jam rūpėjo, kas vyksta Alytaus mieste ir kur jis

16 Lietuvos dailininkų žodynas, sudarė L. Šatavičiūtė-Natalevičienė, 3t: 1918–1944. Vilnius: Kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 77–78.

17 Kunčinas, J. *Vainikas soscinei*. Vilnius, 1989, p. 44.

4 il. Iliustracija iš
leidinio „Sukruskime“
Alytus, 1934 m., p. 44

Dailininkas – Vytautas Brazdžius
keramikas
ALYTUS, KERAMIKOS MENO DIRBTUVĖ

Priimu užsakymus ir turiu pagaminęs įvairių vazių, skulptūrinių dirbinių; išvidinių ir išorinių buto papuošalų, paminklų, mokslo priemonių, modelių ir kitokių keraminių darbų.

5 il. Iliustracija iš
leidinio „Sukruskime“
Alytus, 1934 m., p. 45

Dail. – keramiko V. Brazdžiaus kūriniai.

6 il. Iliustracija iš
leidinio „Sukruskime“
Alytus, 1934 m., p. 13

Dail. – keramiko V. Brazdžiaus kūrinys.

7 il. Skulptūra „Klumpantis arkliukas“
ČDM DK 2541.3
Fot. Rimantė Pranciška Ropytė

8 il. Indas šventintam vandeniui
Alytaus Šv. Angelų Sargų bažnyčia
Fot. Beta Šneliūtė

gali dalyvauti. Prisijungė prie Dzūkų kraštotyros muziejaus organizatorių ir buvo jo konservatorius, palaikė ryšius su P. Galaune, A. Žmuidzinavičiumi, dalyvavo Šaulių organizacijos veikloje, su mokiniais rengdavo miesto parko tvarkymo talkas. Stiprino verslininkų pamatus Alytaus mieste, buvo Lietuvos prekybininkų pramonininkų ir amatininkų Sąjungos Alytaus skyriaus vienas iš steigėjų. Jo pastangomis 1934 m. išleistas iliustruotas vienkartinis 48 p. leidinys „Sukruskime“¹⁸. Straipsnis jame pavadinimu „Vartokime tik savo gaminius“ pradedamas taip: *Žmogaus vartojamas kasdien kiekvienas daiktas daro įtakos jį ir jį jo jausmų išsivystymą. Žmogaus grožio, švelnumo jausmus daugiausia išauklėja pritaikomojo meno daiktai*¹⁹. Toliau straipsnyje autorius išsakė mintį, kad reikia rūpintis meno įtaka žmogui ir pritaikyti meną tautiškumui pakelti: *Visokiausių dirbinių su pritaikomu menu labai pigiai galime pasigaminti patys, įsteigiant tam reikalui tinkamas dirbtuves ir tuo būdu galime sumažinti tų dirbinių įvežimą iš užsienio, o sumažinę įvežimą iš užsienio, pakelsime mūsų krašto ūkio gerovę ir mūsų tautiškumą. Kiekvienas lietuvis keramikas rūpinasi sutverti tautiškais motyvais pas mus Lietuvoje užmirštą savo tautišką keramikos meną, kad juomi pakeitus svetimą kasdien matomą ant visų mūsų apyvokos daiktų – ant lėkščių, vazų ar šiaip kambario bei stalo papuošalų, kurie dabar dar pargabenami iš užsienio ir kurie savo papuošalų išvaizda, spalvų suderinimu slopina mūsų tautiškumą*²⁰. Alytuje šis pasaulio matęs žmogus buvo ryškus ir gerai žinomas, garsėjo kaip išdai gininkas, o dažnai ir keistuolis. Dukra prisimena, kad tėvas labai mokėjo bendrauti su paprastais žmonėmis ir negalėjo pakęsti poniškumo, tai jam sukeldavo juoką. Jam buvo įdomu bendrauti su darbininkais: staliais ir dažytojais, nes jų darbas jam atrodė taip pat meniškas.

Dėl tariamo chuliganizmo ir nepagarbos sovietų valdžiai 1946 m. rugpjūčio mėnesį V. Brazdžių areštavo. Prieš pat suėmimą keramikas buvo gavęs pasiūlymą dirbti Dailės institute Kaune ir rudenį būtų pradėjęs darbą. Mordovijos lageriuose ir tremtyje menininkas praleido 10 metų.

Po tremties keramikui padėjo buvę mokiniai. Jis gaudavo užsakymus taisyti senus paminklus ir statyti naujus. Alytuje darbavosi statant tarybinių karių memorialą ir obeliską šalia miesto sodo, buvusio Laisvės Angelo vietoje. Keistai su-

siklostė aplinkybės – juk toje pat vietoje Vytautui Brazdžiui 1934 m. teko dirbti su skulptoriais Antanu Aleksandravičiumi, kai buvo atstatoma žaibo sugadinta Laisvės Angelo skulptūra. Dirbdami kartu jie susidraugavo. Pirmas žmogus, kurį jis aplankė grįžęs iš Sibiro, buvo skulptorius Antanas Aleksandravičius. Dabar V. Brazdžiui reikėjo pačiam sau sugalvoti, kokio darbo imtis. Taip kilo mintis įrengti antkapinių paminklų dirbtuvę Merkinėje. Šią idėją jis išdėstė Miesto ūkio skyriaus tarnautojams, kuriems ji pasirodė visai priimtina. Merkinės dirbtuvėse buvo pagaminta daug antkapinių paminklų, vazų gėlėms kapinėse ir kitokių dalykų. Merkinėje dirbo iki pat mirties 1968 m. balandžio 15 d. Palaidotas V. Brazdžius Alytuje, Daugų gatvės kapinėse.

Kūrybinis palikimas

Vytauto Brazdžiaus dukra Eglė, taip pat menininkė, tapytoja, prisimena, kad jų namai buvo pilni vazų, kurios stovėjo skirtingiausiose namo vietose: ir ant žemės, ir ant lentynų. Visi tėvo sukurti darbai plastiški, išraiškingi, su įdomiomis, subtiliomis glazūromis. Jis buvo puikus glazūros meistras. Namuose ji saugo keletą tėvo sukurtų vazų, animalistinę skulptūrą „Triušis“. Minėti darbai su spalvotomis glazūromis. Pasak jos, įdomiausia ir originaliausia yra dekoratyvinė vaza – rankos plaštaka, laikanti fakelą. Maždaug 1927 m. sukurtą vazą tėvas galvojo padovanoti garsiam boksininkui Juozui Šarkiui-Žukauskui. Dukra pasakojo, kad prieš Antrąjį pasaulinį karą Švietimo ministerijos užsakymu keramikas sukūrė keraminius Vyčius ir kryžius Lietuvos mokykloms. Perduoti ir pakabinti jų mokyklose nespėta. Prieš 10 metų renovuojant Ukmergės Antano Smetonos gimnazijos patalpas (pastatas pastatytas 1938 m.), buvo surasti keraminiai Vyčiai, kurių autorius gali būti V. Brazdžius²¹. Ponia Eglė prisimena namuose buvusį tėvo darbą „Vaikas gamtos vystykluose“, kuris išlikęs užfiksuotas šeimos fotografijoje. Alytuje Birutės gatvėje ant Adolfo Ramanausko-Vanago gimnazijos senojo pastato priekinio fasado yra keraminis Vytis ir trys lelijos. Kurnėnų mokyklos bokšte – garsioji mozaika „Vytis“. Šis keramiko darbas yra pats žinomiausias iš negausaus kūrybinio palikimo. Prieš keletą metų tris darbus – vazą, mergaitės

18 *Sukruskime*. Alytus, 1934, p. 29.

19 *Ibid.*, 34.

20 *Ibid.*, 34.

21 LRT laida 2018 01 28 Stop juosta Nr. 44 <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013683940/stop-juosta-2018-01-28-nr-44-alytus>.

9 il. „Vaza“
Alytaus kraštotyros muziejus,
AKM PF 11873
Fot. Beta Šneliūtė

biustą ir betoninę šiukšlių dėžę – dukra perdavė Alytaus kraštotyros muziejui. Alytaus Šv. Angelų Sargų bažnyčioje yra du beveik identiški indai šventintam vandeniui. Vienas indas vidinėje pusėje pažymėtas V. Brazdžiaus Meno keramikos dirbtuvės antspaudu. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugoma V. Brazdžiaus animalistinė skulptūra „Klumpantis arkliukas“. Arkliukas suklupeš, priklupeš dešine koja. Skulptūra yra 13,5 cm aukščio ant stačiakampio pailgo pagrindo (ilgis 21 cm, plotis 11 cm). Pagrindo dugne neryškiai įrėžti žodžiai: *Atminčiai, Kauno konkės* (?). Dukra Eglė prisimena, kad tėvas „Arkliuką“ padovanojo muziejui po 1929 m. parodos Kaune. Ilgus metus darbas buvo saugomas kaip nežinomo autoriaus. Remiantis E. Brazdžiūtės-Bylaitienės prisiminimais ir surasta vaizdine medžiaga, 2022 m. „Klumpantis arkliukas“ identifikuotas kaip keramiko Vytauto Brazdžiaus kūrinys. Visi išvardinti darbai sukurti iki 1940 metų. Gali būti, kad šiukšlių dėžė sukurta vėliau, ponia Eglė tiksliai neprisi-

mena. Vėlesni darbai – dvi lauko vazos, sukurtos 6 deš., sovietmečiu puošė tarybinių karių memorialą Alytuje. Dabar jos stovi prie Alytaus kraštotyros muziejaus. 1934 m. leidinyje „Sukruskime“ straipsniai iliustruojami keramiko V. Brazdžiaus darbais, išspausdinta ir Keramikos meno dirbtuvės reklama²². Trumpai keramikas pristatomas 1936 m. išleistoje Lietuviškoje enciklopedijoje. Tekstas iliustruotas keramikos darbu „Atramos knygomis“²³. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Fototekos, dokumentacijos ir leidinių skyriuje saugoma fotografija, kurioje užfiksuota V. Brazdžiaus keramikos dirbtuvė Alytuje. Joje matosi daug skirtingų keramikos darbų: vazų, animalistinių skulptūrėlių ir enciklopedijoje publikuotos atramos „Meškos – knygų globėjos“ ir identifikuotas „Klumpantis arkliukas“, kurio iliustracija yra ir leidinyje „Sukruskime“.

22 *Sukruskime*. Alytus, 1934, p. 44.

23 *Lietuviškoji enciklopedija*, 4t. Kaunas, 1936, p. 567.

10 il. „Mergaitės biustas“
Alytaus kraštotyros muziejus
Fot. Beta Šneliūtė

11 il. Lauko vaza prie Alytaus kraštotyros muziejaus
Fot. Vilmantė Petruševičienė

12 il. „Šiukšlių dėžė“
Alytaus kraštotyros muziejus
Fot. Vilmantė Petruševičienė

Dailėtyrininkė Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, rašydama apie keramiką V. Brazdžių, pažymi, kad palikimas sunykęs, išsklaidytas. Kad po asmeninės parodos 1929 m. Kaune didesnę dalį eksponatų įsigijo Kauno verslininkas Jonas Polovinskas. Taip pat kad darbų yra Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje²⁴. Dailėtyrininkas Vidmantas Jankauskas rašo, kad Alytuje, Šv. Angelų Sargų bažnyčioje, yra du keraminiai krucifiksai, o Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomas Pegasas ir dar keletas darbų²⁵. V. Brazdžiui priskiriamų darbų iliustracijų straipsnių autoriai nepateikia. Tyrimas man leidžia patikslinti, kad Alytaus Šv. Angelų bažnyčioje esantys du indai šventintam vandeniui yra V. Brazdžiaus sukurti darbai, dailėtyrininko V. Jankausko paminėti kaip du krucifiksai, o Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje esanti skulptūra „Klumpantis arkliukas“ yra keramiko darbas, per klaidą pavadintas Pegasu. Galimai muziejuje saugoma daugiau keramiko sukurtų darbų, kurie šiandien kol kas neatpažinti našlaičiai.

Išvados

Vytautas Brazdžius (1897–1968) – profesionalus keramikas, intensyviai dirbo 3–4 dešimtmečiais. Surengė tris sėkmingas parodas: Kaune 1929 m., Alytuje 1932 m. ir Marijampolėje 1934 metais. Kūrė animalistines skulptūras, vazas, indus, dekoratyvinius interjero ir eksterjero darbus, paminklus, modelius ir kitokius keramikos darbus. Indus žiedė, skulptūras lipdė ir spaudė formose. Meniški keramikos daiktai namams papuošti buvo paklausūs, perkami, tiražuojami. Tikėtina, kad dėl buvusio populiarumo jų yra išlikusių privačiuose namuose, asmeninėse kolekcijose. Kūrybinis palikimas nėra gausus, susikoncentravęs Alytuje, straipsnyje aprašomi beveik visi darbai, sukurti iki 1940 metų. Didelė dalis darbų sunaikinti ir išbarstyti pokario metais, kai keramikas buvo suimtas ir ištremtas, namai nacionalizuoti.

A short survey on a ceramic artist Vytautas Brazdžius

Vytautas Brazdžius (1897–1968) was a pioneer of professional ceramics in Lithuania, a teacher, and a public figure. In 1922–1926, he studied at Kaunas School of Art, in 1927–1929 – at the State School of Special Ceramics in Bechin, Czech Republic. From 1929 to 1940, he lived in Alytus and was employed as a teacher of drawing at the gymnasium. In Alytus, he had his own ceramics workshop where he made dishes, sculptures and moulded them in forms, local ceramicists in Merkinė fired them. Three successful exhibitions were held in Kaunas in 1929, Alytus in 1932 and Marijampolė in 1934. V. Brazdžius created animalistic sculptures, vases, vessels, decorative interior and exterior works, monuments, models and other ceramic objects which were in demand for home decoration, people bought them eagerly. The artist's creative legacy is not ample, mostly concentrated in Alytus, where he lived and worked for many years. Father's works are preserved by his daughter Eglė Brazdžiūtė-Bylaitienė (born 1932) in her home. She has donated several works to the Alytus Museum of Regional History. The most famous work of the ceramicist – a colourful mosaic Vytis decorates the tower of the Kurnėnai Laurynas Radziukynas School. The animalistic sculpture "A Stumbling Horse", identified in 2022, is housed at the M. K. Čiurlionis National Museum of Art. Art historian Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, writing about Brazdžius, makes presumptions that a number of works by Brazdžius are stored at the M. K. Čiurlionis National Museum of Art but she does not provide illustrations of works attributed to Brazdžius. Most probably, the museum's acquisitions include more works by the ceramicist, which might fall under the category of unidentified orphans. I believe that Vytautas Brazdžius' creation will continue to be explored, and will attract the attention of art historians and museum professionals. Up to now, there is no comprehensive study on the artist's life and work.

24 Lietuvos dailininkų žodynas, p. 77–78.

25 Jankauskas, op. cit., p. 109–120.

Fotonegatyvų istorijos: portretai su etnografiniais objektais 1924–1940 m.

Monika Gineikienė

Šiame straipsnyje pristatomas fotografinės atminties, saugomos Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus archyve, dalies tyrinėjimas. Jis yra paremtas keleto metų fotonegatyvų, suskaitmenintų atvaizdų ir juose atskleisto turinio, taip pat jų įrašų (metrikų) inventorinėse knygose ir mokslinės kartotekos kortelėse stebėjimu ir palyginimu. Įsibėgėjus skaitmeninimo procesui buvo pastebėta, kad fotovaizdų įvardijimai inventorinėse knygose ir įrašai mokslinės kartotekos kortelėse skaitmeninį turinį apibūdina nevisiškai ir tokie įrašai ir aprašymai yra gana klaidinantys, nes pagal inventorinę knygą manoma, kad negatyve yra užfiksuotas tik etnografinis objektas, o prie jo stovintis žmogus neminimas. Pastebėti patikslinimai išskėlė tam tikrą probleminį klausimą – kaip įvardinti atvaizdą, kuriame aiškiai matomas žmogus su objektu? Ar galime juos vertinti kaip portretus? Tokių atvaizdų Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies

meno skyriaus archyvo rinkinyje yra nemažai. Todėl tikslinga minėtus etnografinius portretus pristatyti platesniam visuomenės ratui.

Remiantis tarpukario ekspedicijų dokumentacija (protokolais, kvitais), saugoma Liaudies meno skyriaus archyve, tenka pastebėti, kad į ekspedicijas buvo vykstama užfiksuoti etnografinius daiktus ir aplinką miestelių ir kaimų sodybose. Buvo sudaryti tam tikri planai, kiek ir kokių objektų nufotografuoti. Tačiau akivaizdu, kad fotografuojant kai kuriuos daiktus sodybose buvo pasitelkiamas žmogus, kuris tam tikrą įtaisą palaikytų, arba kad būtų parodytos fotografuojamo daikto proporcijos, o galbūt ir jų autoriai. Taip užfiksuojamas ir žmogus, kuris paprastai pozuoja fotografui.

Taigi šio tyrimo objektas – kaimo vietovėse fotografuoti siužetai (etnografiniai portretai), kuriuose užfiksuotas objektas ir pozuojantis fotografui žmogus. Tyrinėjami tik tie atvaizdai, kurie turi portretams būdingų bruožų – žmogus užfiksuotas

artimu planu, matantis arba nujaučiantis, kad yra fotografuojamas. Tokie portretai šiame straipsnyje bus pristatyti pagal portretams būdingus užfiksavimo būdus ir suskirstyti į įvardinto ir neįvardinto asmens grupes.

Šio tyrinėjimo tikslas – pristatyti atvaizdų, kuriuose nufotografuotas kaimo žmogus, užfiksavimo būdą ir atskleisti negatyvų rinkinio portretus, kurie yra „paslėpti“ tik po objektų įvardijimu. Šiam tikslui pasiekti keliama uždaviniai: atskleisti kaimo žmonių portretų svarbą visuomenei; nustatyti, kiek iš viso rinkinio fotonegatyvuose yra užfiksuota kaimo žmonių portretų; portretus sugrupuoti pagal žmogaus užfiksavimo būdą; išskirti inventorinių knygų metrikose ir mokslinės kartotekos kortelėse neįvardintų asmenų, užfiksuotų su etnografiniais objektais, portretus; juos pristatyti pagal žmogaus gyvenimo tarpsnius: vaikystės, paauglystės, jaunystės, vidutinio amžiaus ir senatvės, parodant, kad daiktai su žmogumi buvo artimai susiję.

Šiandien istorinės atminties bei senųjų fotografijų turinys tampa vis aktualesnis, vis dažniau patenka į tyrinėtojų akiratį, konferencijose kalbama apie dabarties požiūrį į etnografines fotografijas, be to, vis daugiau atsiranda besidominčiųjų savo šaknimis – ieškoma prosenelių, senelių ir jų gyvenamųjų vietų fotovaizdų. Taigi, atsiskleidžia naujas požiūris į XX a. pirmoje pusėje kaimiškoje gyvenamojoje aplinkoje užfiksuotus atvaizdus. Todėl kiekvienas fotovaizdas atskiram asmeniui gali būti labai aktualus kaip dokumentinis informacijos šaltinis. Aktyvėjant visuomenės susidomėjimui fotovaizdais, kuriems plačiau ir sparčiau skliti padeda interneto socialinės medijos, Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS) paviešinami fotovaizdai. Žmonės žavisi senosiomis fotografijomis, domisi tarpukariu gyvenusių žmonių apranga, buitimi, žmonių veiduose užfiksuotomis emocijomis. Per fotovaizdus visuomenė gali susipažinti su tais, kurie gyveno mums nepatirtame pasaulyje, iš kurio visi atsinešė dalelę savasties. Todėl atrasti užfiksuotus žmones savo gyvenamojoje aplinkoje minėtų tyrinėjimų kontekste gali būti labai vertinga. Kita vertus, šis straipsnis yra aktualus, nes tyrinėjimas leis koreguoti netikslius įrašus inventorinėse knygose juos papildant ir suaktualinant humanistinį požiūrį.

Visuomenės santykis su kaimo žmonių atvaizdais

Nesuskaitmeninti fotonegatyvai yra tamsūs, paslaptingi eksponatai. Tik skaitmeninta stiklo plokštelė ar celuloido lakštelis leidžia gerai susipažinti su juose užfiksuotu turiniu. Pamačius turinį ištinaka nuostaba, motyvuojanti žvalgytis toliau. Fotovaizdas „Grėbliai“ sukėlė postūmį tyrinėjamai temai [1 il.]. Peržiūrint suskaitmenintus fotovaizdus jame pirmiausia pasimatė visai ne grėbliai, kaip įrašyta inventorinėje knygoje, o užfiksuota išėjusi iš trobos močiutė, kuri, pamačiusi grėblius, trykšta emocijomis: nuoširdumu, nuostaba ir laime, tai atsispindi jos veide ir rankų gestuose. Ji džiaugiasi naujais didžiuliais grėbliais, ir tas užfiksuotas džiugesys persiduoda į fotovaizdą žiūrinčiajam. Etnografinę fotografiją tyrinėjusi etnologė Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė teigia, kad *tas pats fotografijos vaizdinys gali perteikti daugybę reikšmių įvairiais etnografinio tyrimo tarpsniais, skirtinguose (istoriniame, erdviniame, kultūriniame) kontekstuose. Taip pat jis priklauso nuo žiūrovo interpretacijos. Etnografai ir antropologai, tyrinėjantys etnografinę fotografiją, siekia sukurti visapusišką (holistinį) kontekstą, kuriam fotografijos įgyja tam tikros reikšmės*¹. Taigi pasikeitus laikui atsiranda vis kitas fotografinės atminties aktualumas. Todėl šio fotovaizdo įvardijimas „Grėbliai“ papildomas „Moteris stovi prie grėblių K. Valio sodyboje Stūglių kaime“². Kitame fotovaizde „Su naščiais ir kibirais“ – „Moteris su vaiku, nešina naščiais ir kibirais, K. Rastenio sodyboje Maleišių kaime“³ [2 il.]. Suskaitmeninus fotonegatyvą pasimato jaukus mamos ir mažos mergaitės portretas sodybos kieme, kuris dvelkia vaikystės idile tarpukario Lietuvos kaime. Pirmame fotovaizde matome senolę, o antrame jauną moterį su mažamete mergaite. Šių portretų su etnografiniais daiktais pavyzdžiai nurodo, kad tekstas kreipiamas link genealogijos, sociologijos ir psichologijos.

Kitas aspektas, kodėl kaimo žmonių portretus reikia viešinti, tai jų aktualumas socialinių medijų vartotojams. Kaip pavyzdį galima pristatyti grupinį portretą, „Vestuvės“ / „Adolfo

1 Račiūnaitė, R. Lietuvių etnografinės fotografijos ypatybės. *Logos* 82, 2015, p. 130.

2 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 1*, l. 18, Ng 388.

3 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 5*, l. 71, Ng 7927.

1 il. Grėbliai / Moteris stovi prie grėblių
K. Valio sodyboje Stūglių kaime
Utenos apskr., Tauragnų vls., 1934.
Užfiksuota I. Končiaus ir V. Švipo
ekspedicijos metu
ČDM Ng 388

2 il. J. Timukas. Su naščiais ir kibirais Moteris
su vaiku, nešina naščiais ir kibirais,
K. Rastenio sodyboje Maleišių kaime
Utenos apskr., Linkmenų vls., 1937
ČDM Ng 7927

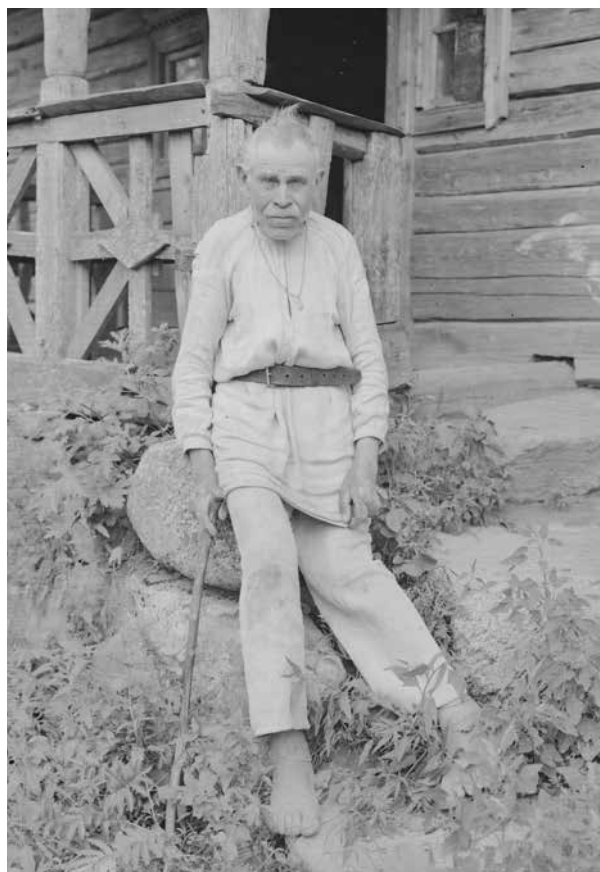

3 il. A. Lengvinas. Vestuvės /
Adolfo Balčiaus vestuvės Liškiavoje
Alytaus apskr., Merkinės vls., 1935
ČDM Ng 3549

4 il. Amilė Mogilienė su vienu lekiu
sodyboje Mogilių kaime
Panevėžio apskr., Indrioniškio vls.
Užfiksuota I. Končiaus ir V. Švipo
ekspedicijos metu, 1934
ČDM Ng 764

Balčiaus vestuvės Liškiavoje⁴ [3 il.]. Ši fotografija yra įkelta į LIMIS sistemą, kuri iš „E. paveldas“ pateko į albumą „Lietuva senose fotografijose“⁵. Malonu, kai prieš akis išnyra LIMIS pateiktos fotografijos ir pasipila šilti komentarai, kuriuose rašoma apie tai, kaip yra smagu ir netikėta pamatyti artimus žmones vestuvių dieną. Rašoma apie jų sugyvenimą santuokoje, vaikus ir vyro amatą. Apie tai, kur pora gyveno ir kur yra palaidota⁶. Taip senose inventorinėse knygose užfiksuotą trumpą informaciją galima papildyti labiau asmenine istorija, sukurti pasakojimą, kuris savitai pratęsia dokumentinio kadro gyvenimą. O ir nuotrauka artimiesiems sukėlė džiaugsmo bangą. Tokių pavyzdžių yra ne vienas, ir tai liudija, kad, ieškant giminės šaknų, kaimo žmogaus portretas įgauna naują susidomėjimo bangą, o virtualus artimųjų įsitraukimas aktualizuoja ir papildo atskiros fotografijos istoriją. Fotovaizdai suartina skirtingas kartas, nes

4 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 2*, l. 90, Ng 3549.

5 1200 peržiūrų, 108 komentarai ir 32 bendrinimai.

6 <https://www.facebook.com/senosfotografijos/photos/pb.100064762657202.-2207520000./10158562870911976/?type=3>, [Žiūrėta 2023-01-07].

atrandami protėvių portretai, jų gyvenamieji vietaivaizdžiai. O muziejaus rinkinys taip pat praturtėja pilnesnėmis fotonegatyvų metrikomis ir jų istorijomis.

Kaimo žmonių portretai fotonegatyvų rinkinyje

Liaudies meno skyriaus archyvo rinkinyje kol kas surasta 905 vnt. kaimo žmonių portretų, kuriuose fotografuojamas asmuo mato fotografą arba žino, kad yra fotografuojamas. Tokie etnografiniai portretai užfiksuoti 1924–1940 m. Lietuvos kaimiškosiose gyvenvietėse, sodybų kiemuose, šventėse. Portretus užfiksavo 40 autorių: Igno Končiaus ir Vlodo Švipo ekspedicijos metu užfiksuota 156 vnt., Balio Buračo ir Buračo su Viktoru Kuprevičiumi ekspedicijų metu užfiksuotas 101 vnt., Adelaidos Abaravičiūtės ir Broniaus Žekonio ekspedicijos metu – 43 vnt. portretų. Atskirose ekspedicijose dalyvavę autoriai užfiksavo: Juozas Timukas – 79 vnt., Jurgis Dovydaitis – 66 vnt., Antanas Tamošaitis – 39 vnt. portretų, kiti autoriai užfiksavo mažiau kaimo žmonių portretų.

6 il. P. Kiaulėnas. *Dievdirbys Jonas Jucys (Jucelis) Pažvelsių kaime*
Kretingos apskr., Kulių vls., 1931
ČDM Ng 3953

Portretus pagal jų užfiksavimo būdą galima suskirstyti į tris tipus. Pirmasis tipas – asmuo užfiksuotas iki pusės. Tokiame portrete pirmame plane yra gerai matomas žmogaus atvaizdas, o aplinkos matyti nedaug. Pavyzdys gali būti [4 il.] Končiaus ir Švipo ekspedicijos metu užfiksuota „Mogilienė Amilė su vienu lekiu sodyboje Mogilių kaime“⁷. Moteris, apsisupusi galvą ir pečius skara, kurios kampas (lekis) dengia krūtinę, nufotografuota gyvenamojo namo fone. Kitas portretų tipas – žmogaus visu ūgiu portretai. Šiuose portretuose žmogus užfiksuotas visu ūgiu su jį supančia aplinka. Pavyzdyje [5 il.] Timuko užfiksuotas „Kryždirbys Justinas Deveikis Indubakių kaime“⁸ kryždirbys Antanas Deveikis nufotografuotas sėdintis prie gyvenamojo namo prieangio ant pamatų akmenų. Trečiasis portretų tipas – žmonių grupės portretai (grupiniai) [6 il.]. Petras Kiaulėnas nufotografuotas „Dievdirbys Jonas Jucys (Jucelis) Pažvelsių kaime“⁹. Fotografiniame atvaizde – dievdirbys

Jonas Jucys (Jucelis) su šeima nufotografuotas savo sodybos kieme. Visi aptarti atvaizdai yra portretai, užfiksuoti su etnografiniu daiktu arba etnografinėje aplinkoje.

Liaudies meno skyriaus archyvo inventorinių knygų metrikose asmenys įvardinti (vardas ir pavardė arba tik pavardė), parašyta: vyras, moteris, ūkininkas, audėja ir kt. arba įvardintas tik objektas(ai), o asmuo nenurodytas. Todėl skaitant tik inventorinių knygų metrikas iš dalies susidaro įspūdis, kad negatyve yra užfiksuotas tik objektas, ir kol negatyvas nesuskaitmenintas, jo turinys nėra aiškus. Įrašai inventorinėse knygose padaryti iki 1940 m. remiantis ekspedicijų dokumentacija ir nuostata, kad buvo užsakyta fotografuoti etnografinius objektus.

Taigi toliau ir bus pristatomi „iš tamsos“ ištraukti portretai, kurie kelia klausimą. Ir tai yra portretų grupė, kurioje asmuo neįvardijamas, o įvardintas tik etnografinis objektas. Dažnai tokiuose portretuose žmogus atlieka demonstruojančio

7 Kauno valstybinio kultūros muziejaus *Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 1*, l. 37, Ng 764.

8 Kauno valstybinio kultūros muziejaus *Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 3*, l. 38, Ng 4293.

9 Ten pat, l. 17, Ng 3953.

7 il. V. Žukauskas. *Lopšys ant lingės /
Lopšys ant lingės su kūdikiu Juozo
Valekonio sodyboje Likėnų kaime
Panevėžio apskr., Ramygalos vls., 1939*
ČDM Ng 9475

8 il. J. Timukas. *Vaikų vežimėlis /
Vaikų vežimėlis su kūdikiu
sodyboje Indubakių kaime, 1937*
ČDM Ng 4156

9 il. J. Timukas. *Kartis vaikui mokytis
vaikščioti / Kartis ir besimokanti
vaikščioti mergaitė K. Rastenio sodyboje
Maleišių kaime*
Utenos apskr., Linkmenų vls., 1937
ČDM Ng 7920

10 il. A. Tamošaitis. *Dvi dundulos
ir kašelis / Dvi dundulos, kašelis ir
berniukas su kultuve*
Biržų apskr., 1930
ČDM Ng 16555

personažo vaidmenį – kai etnografinį objektą prilaiko rankomis, arba kaip žmogiškasis mastelis, kai asmuo pastatomas prie etnografinių daiktų, kad palygintų jų aukštį ar plotį. Tarpukario Lietuvoje rengiamose ekspedicijose buvo siekiama užfiksuoti etnografinius objektus, dažnai žmogus nebuvo aktualus. Todėl tarpukariu ir inventoriant tokius negatyvus būdavo įrašyta tai, kas nufotografuota, pagal sudarytą planą: pvz., grėblis, dundula, gyvenamasis namas, gonkos, gėlė ir t. t.¹⁰. Paprasti kaimo žmonės, ūkininkai, stovintys šalia namų ar žemės ūkio objektų, likdavo antrame plane. Keista, bet tarp tokių etnografinių objektų galima atrasti ir ekspedicijų dalyvius, kurie inventorinių knygų metrikose taip pat neminimi.

Fotonegatyvų istorijos: objektas ar portretas?

Namų sąlygomis pagaminti daiktai tarpukariu žmogų lydėjo „nuo lopšio iki varpinės...“, t. y. nuo kūdikystės iki gyvenimo pabaigos. Todėl fotopasakojimą galima sudėti į istoriją, taip aktualizuojant užfiksuotą žmogų jį supusioje aplinkoje. Prie fotovaizdų, įterptų į tekstą, pateikti du pavadinimai – kaip įrašyta inventorinėje knygoje ir papildytas, nurodant ne tik asmenį, bet ir gyvenamąją vietovę.

Pirmasis žmogaus gyvenimo etapas – kūdikystė – pristatomas fotovaizdais, kuriuose etnografiniai daiktai užfiksuoti kartu su kūdikiais ir mažamečiais vaikais. Nors tokio tipo portretų fotonegatyvų rinkinyje galima surasti ir daugiau, pateikiami trys fotovaizdų pavyzdžiai, pradžioje parašant įvardijimą inventorinėje knygoje, toliau naują pavadinimo variantą. Taigi, pirmame fotonegatyve – fotografo Vytauto Žukausko „Lopšys ant lingės“ / „Lopšys ant lingės su kūdikiu Juozo Valekonio sodyboje Likėnų kaime“¹¹. [7 il.] – užfiksuotas lopšys, pakabintas ant lingės, sudarytas iš lentų, suleistų į kerteles, šoninėse lentose po dvi kiaurymes, per kurias pervertos virvės. Lopšys įtaisytas prie lovos. Lopšyje kūdikis – aiškiai matosi jo veidas, kepurėlė, o pakelta kojytė, kurią laiko rankytė, sukuria natūralaus žaismingo siužeto portretą. Panašiai kūdikio veidas matosi ir fotovaizde [8 il.], užfiksuotame Timuko „Vaikų vežimėlis“ / „Vaikų vežimėlis su kūdikiu Kazio Deveikio sodyboje

Indubakių kaime“¹². Kūdikis miega mediniame vežimėlyje, sudarytame iš lentų, medinių ratelių ir dviejų rankenų vežimėliui traukti ir jį stumti. Maloniai nustebina skaitmeninis fotonegatyvo vaizdas [9 il.] „Kartis vaikui mokytis vaikščioti“ / „Kartis ir besimokanti vaikščioti mergaitė Rastenio sodyboje Maleišių kaime“¹³. Pagal fotonegatyvo aprašymą užfiksuota tik kartis, o čia puikus užslėpto portreto pavyzdys – basakojė linksma mergytė, galvą pasukusi į fotografo pusę, stovi prie karties ir mokosi vaikščioti.

Vaikai nufotografuoti prie daiktų, jie tarsi mastelis, leidžiantis atskleisti fotografuojamų daiktų proporcijas. Pirmame pavyzdyje [10 il.] Antano Tamošaičio „Dvi dundulos ir kašelis“ / „Dvi dundulos, kašelis ir berniukas su kultuve“¹⁴ užfiksuotas berniukas prie namų ūkio reikmenų – pintų ūkinių indų. Prie dviejų dundulų ir kašelio stovintis berniukas rankose laiko kultuvę. Jis žiūri tiesiai į fotografą – pozuoja. Su vaiku užfiksuoti namų ūkio indai atrodo didesnės apimties, palyginti su mažo vaiko figūra. Kaip ir kitame pavyzdyje [11 il.], Balio Buračo užfiksuotame negatyve „Puodas su gėle“ / „Puodas su gėle ir berniukas“¹⁵, pirmame plane yra ant suolo augalas, padėtas su keraminiame vazone, o antrame – pro augalo lapus į fotografą žvelgia ant suolo sėdintis berniukas. [12 il.] „Kviečių gubos“ / „Kviečių gubos ir mergaitė su grėbliu Liepiškių kaime“¹⁶ – gerai žinoma Buračo fotografija, inventorinėje knygoje įvardintas tik objektas – gubos. Tačiau matyti, kad fotografas surežisavo sceną: mergaitė, pasipuošusi tautiniais drabužiais, užsimetusi ant dešinio peties ranka laiko grėbliuką ir pozuoja fotografui. Ir tai yra fotografo dukterėčia Alytė Buračaitė, bet ji aprašymuose nepaminėta. Tokių surežisuotų kaimo žmonių portretų temą savo magistriniame darbe „Etnografinė kaimo fotografija Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fonduose: XX a. pab. – XX a. vid.“ tyrinėjo etnologas, muziejininkas Aidas Kulbokas¹⁷. Kitame fotovaizde [13 il.], užfiksuotame Končiaus ir

10 Etnografinio skyriaus medžiaga. Fototekos, dokumentacijos ir leidinių skyrius. NČDM

11 Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 6, l. 66, Ng 9475.

12 Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 3, l. 29, Ng 4156.

13 Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 5, l. 71, Ng 7920.

14 Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 8, l. 242, Ng 16555.

15 Ten pat, l. 364, Ng 19167

16 Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 4, l. 12, Ng 5461.

17 Kulbokas, A. Etnografinė kaimo fotografija Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fonduose:

XIX a. pab. – XX a. vid. Magistro baigiamasis darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015, p. 19–28.

11 il. B. Buračas. Puodas su gėle /
Puodas, gėlė ir berniukas
Vietovė nežinoma, 1931
ČDM Ng 19167

12 il. B. Buračas. *Kviečių gubos /
Mergaitė su grėbliu prie kviečių gubų*
Šiaulių apskr., Šiaulėnų vls., 1934
ČDM Ng 5461

13 il. *Verpstė / Verpstė ir berniukas*
Kazimiero Gimžausko sodyboje
Pilkėnų kaime
 Utenos apskr., Tauragnų vls., 1934
 ČDM Ng 385

Švipo ekspedicijos metu, „Verpstė“ / „Verpstė ir berniukas Kazimiero Gimžausko sodyboje Pilkėnų kaime“¹⁸ nufotografuotas paauglys, dešine ranka prilaikantis verpstę, pastatytą sodybos kieme. Verpstė, kuri dėl tinkamesnio apšvietimo buvo išnešta fotografuoti į lauką, stovėti negali, todėl ją prilaiko paauglys berniukas, kuris pozuoja fotografui. Tai puikus paauglio portretas sodybos kieme gyvenamojo namo fone.

Jaunystės periodo „paslėptų“ portretų grupėje verta pristatyti keletą pavyzdžių. [14 il.] Aleksandras Lengvinas „Varpų vainikas“ / „Varpų vainikas ir mergina Piliakalnių kaime“¹⁹ užfiksavo ne tik varpų vainiką, kaip įrašyta inventorinės knygos metrikoje, bet ir jaunuolės, pasipuošusios tautiniais drabužiais, portretą. Kitas foto vaizdas [15 il.], užfiksuotas Končiaus ir Švipo ekspedicijos metu, – „Audiniai“ / „Uršulė Mardasytė ir jos audiniai sodyboje Plavėjų kaime“²⁰. Šiame portrete su etnografiniais objektais – mediniu suoleliu ir audiniais, užfiksuota mergina, apsirengusi tamsia šventadienio suknele, galvą apsirišusi balta skarele, sėdinti prie gyvenamojo namo. Šis siužetas tarsi surežisuotas, bet netikėtai pagauta merginos nuotaika, jai

besitaisant skarelės kraštą, suteikia „pagauto“ portreto nuotaiką. Kazio Varnelio užfiksuotame foto vaizde [16 il.] „Pakinkytas ratuose jautis“ / „Pakinkytas ratuose jautis ir vežime sėdintis jaunuolis“²¹ užfiksavo jaunuolį, sėdintį ant vežimo ir demonstratyviai pozuojantį fotografui, jis varžosi su jaučiu, kuris atrodo stipresnis. O kitame, Broniaus Žekonio fotografiniame atvaizde [17 il.] „Kablys“ / „Šulinio svirties kablys ir ekspedicijos dalyvė Adelaida Abaravičiūtė Auksodžių kaime“²² matome puikų Kauno meno mokyklos moksleivės ekspedicijos dalyvės A. Abaravičiūtės portretą. Ji laiko baltą popieriaus lapą, kad fotografuojant su gamtos fonu nesusiliėtų šulinio svirties kablys.

Daug „paslėptų“ portretų galima atrasti vidutinio amžiaus žmonių grupėje, kurie yra nufotografuoti su etnografiniais daiktais. Pirmasis pavyzdys [18 il.] – I. Končiaus „Sūriams slėgtuvai, kašelis ir siečka“ / „Sūriams slėgtuvai, kašelis, siečka ir moteris Domo Skirmunto sodyboje Drobuškių-Paluškių kaime“²³. Jame matome sodybos kiemą, namų ūkio daiktų, bet tikriausiai neįmanoma paneigti ir to, kad pasipuošusi moteris, sėdinti daiktų apsuptyje, akivaizdžiai pozuoja

18 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 1, l. 19, Ng 385.*

19 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 2, l. 74, Ng 3275.*

20 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 1, l. 8, Ng 159.*

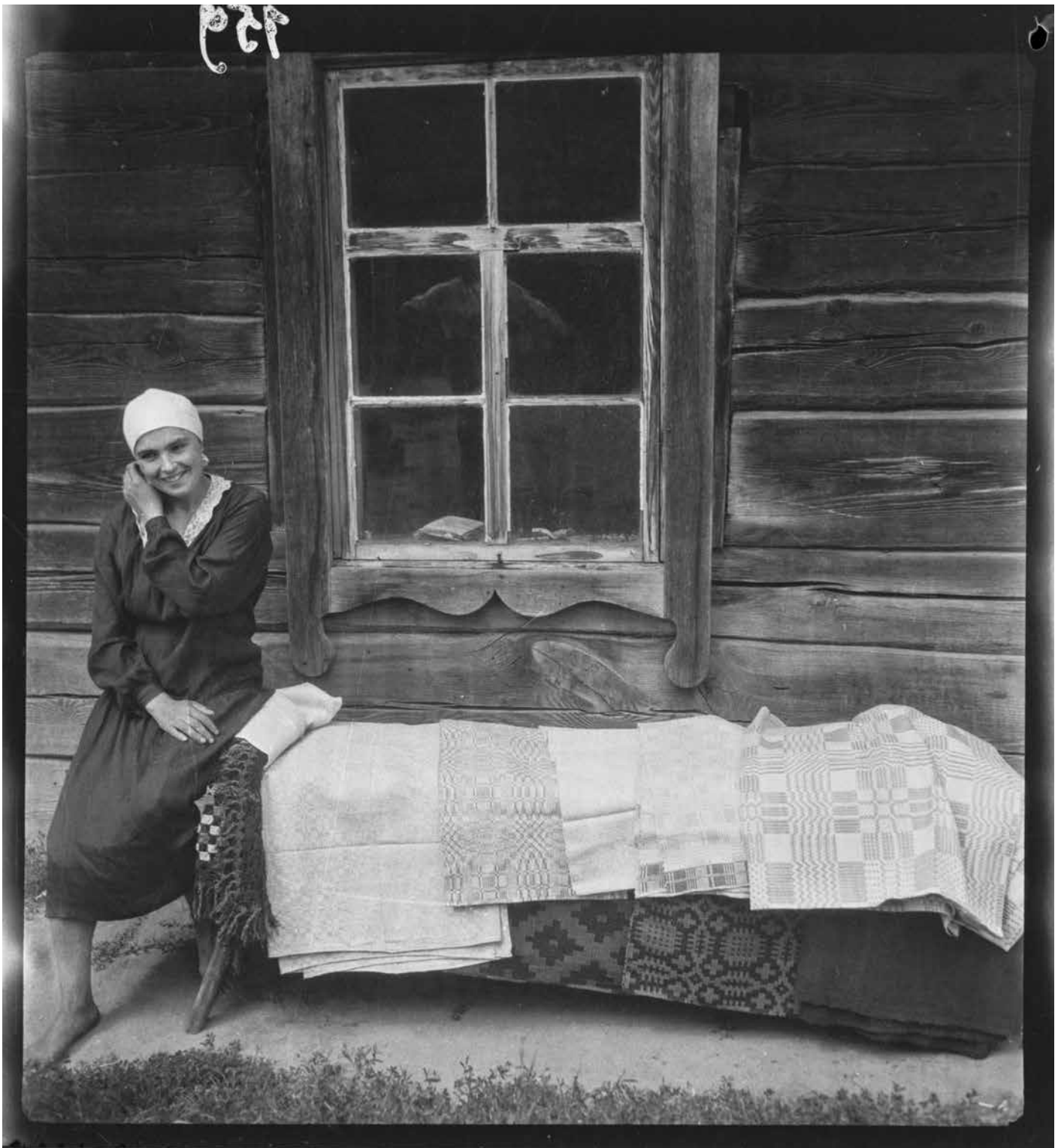
21 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 2, l. 68, Ng 3166.*

22 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 1, l. 89, Ng 1746.*

23 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 2, l. 12, Ng 2131.*

14 il. A. Lengvinas. *Varpų vainikas / Varpų vainikas ir mergina Piliakalnių kaime*
Alytaus apskr., Merkinės vls., 1935
ČDM Ng 3275

15 il. Audiniai / Uršulė Mardasytė
ir jos audiniai sodyboje Plavėjų kaime
Zarasų apskr., Salako vls., 1934
ČDM Ng 159

16 il. K. Varnelis. *Pakinkytas ratuose jautis /
Pakinkytas ratuose jautis ir vežime sėdintis
jaunuolis Sovaičių kaime*
Mažeikių apskr., Viekšnių vls., 1936
ČDM Ng 3166

17 il. Br. Žekonis. Kablys /
Šulinio svirties kablys ir
ekspedicijos dalyvė Adelaida
Abaravičiūtė Auksodžių kaime
Kretingos apskr., Darbėnų vls., 1936
ČDM Ng 1746

18 il. I. Končius. Sūriams slėgtuvai, kaselis,
siečka / Namų ūkio daiktai ir moteris Domo
Skirmunto sodyboje Drobuškių-Paluškių kaime
Telšių apskr., Varnių vls., 1934
ČDM Ng 2131

19 il. Raktai / Raktai ir vyras sodyboje Pimpių kaime
Zarasų apskr., Dusetų vls. Užfiksuota
I. Končiaus ir V. Švipo ekspedicijos metu, 1934
ČDM Ng 224

20 il. *Lempa / Lempa ir moteris*
Trumpanių kaime
Utenos apskr., Aluntos vls.
Užfiksuota I. Končiaus
ir V. Švipo ekspedicijos metu, 1934
ČDM Ng 864

fotografui. Kitas pavyzdys [19 il.] I. – Končiaus ir V. Švipo ekspedicijos metu užfiksuoti „Raktai“ / „Raktai ir vyras sodyboje Pimpių kaime“²⁴. Stambiu planu iki pusės užfiksuotas žemdirbys demonstruoja senovinius kalvio darbo raktus nuo trobesio durų. I. Končiaus ir V. Švipo ekspedicijos metu užfiksuotame fotonegatyve „Lempa“ / „Lempa ir moteris“²⁵ [20 il.] matomas moters portretas iš profilio. Moteris laiko žibalinę lempą, papuoštą popieriaus karpinių girlianda.

Apžvelgdami paslėptus portretus priartėjame prie žmogaus senatvės. Šiam žmogaus gyvenimo etapui ir etnografiniams daiktams pristatyti parinkti trys pavydžiai. Vienas jų – I. Končiaus ir V. Švipo ekspedicijos metu užfiksuotas vaizdas [21 il.] „Skrynja“ / „Skrynja ir moteris Juozo Petriūno sodyboje Velikūnų kaime“²⁶. Fotografiniame atvaizde – aiškus žmogaus portretavimas, ne tik skrynja. Senyva moteris, pasirėmusi ant tapyba puoštos skrynios, pozuoja fotografui. Skrynja išnešta į lauką ieškant geresnio apšvietimo. Už skrynios ir moters matyti darželio gėlių fragmentai ir gyvenamojo namo dalis. Fotografiniame atvaizde „Rinktinis raštas“ / „Rinktinio rašto audinys ir moteris Julijonos Janukėnienės so-

dyboje, Klikūnų kaime“²⁷ [22 il.] – jaukus ir šiltas senos moters portretas su audiniu. Tačiau įvardintas įrašė netgi ne visas objektas – audinys, o tik rinktinis raštas. Ir šis rinktinis raštas kaip margas žmogaus gyvenimo kelias veda mus prie paskutinio šios etnografiniais daiktais ir žmonių portretais sukonstruotos gyvenimo istorijos objekto, kurį užfiksavo Viktoras Kuprevičius. [23 il.] Fotografiniame atvaizde „Varpinė“ / „Varpinė ir dvasininkas Lenkimų miestelyje“²⁸ matome ne tik varpinę, bet ir pozuojantį dvasininką, kuris taip pat inventorinės knygos metrikoje nepaminėtas. Varpinė ir dvasininkas šiame pasakojime turi paskutinės žmogaus kelionės simbolį. Pranešus dvasininkams apie mirusį žmogų, varpinėje suskambėdavo varpas...

Fotonegatyvų istorijų pasakojimas baigiamas pristatant grupinį kelių kartų portretą, kuris yra „paslėptas“ po pavadinimu „Priangis“ / „Priangis ir šeima nenustatytoje vietovėje“²⁹. [24 il.] Metrikoje įvardintas tik priangis (gonkos), o suskaitmeninus vaizdą matoma šeima, kur trys kartos – senoliai, tėvai ir vaikai – iš fotovaizdo maloniai žvelgia į mus, bežiūrinčius šiapus...

24 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 1*, l. 11, Ng 224.

25 *Ten pat.* Nr. 1, l. 43, Ng 864.

26 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 1*, l. 33, Ng 665.

27 *Ten pat.*, Nr. 1, l. 35, Ng 714.

28 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 8*, l. 374, Ng 19428.

29 *Kauno valstybinio kultūros muziejaus Etnografinio skyriaus negatyvų knyga Nr. 8*, l. 221, Ng 15761.

21 il. Skrynia / Skrynia ir moteris Juozo
Petriūno sodyboje Velikūnų kaime
Utenos apskr., Leliūnų vls.
Užfiksuota I. Končiaus ir V. Švipo
ekspedicijos metu, 1934
ČDM Ng 665

22 il. Rinktinis raštas / Rinktinio rašto
audinys ir moteris Julijonos
Janukienės sodyboje, Klikūnų kaime
Utenos apskr., Anykščių vls.
Užfiksuota I. Končiaus ir
V. Švipo ekspedicijos metu, 1934
ČDM Ng 714

23 il. I. V. Kuprevičius. *Varpinė / Varpinė ir dvasininkas Lenkimų miestelyje*
Kretingos apskr., Skuodo vls., 1932
ČDM Ng 19428

24 il. A. Žibas. *Prieangis / Prieangis ir šeima Utenos apskrityje*, 1927
ČDM Ng 15761

Išvados

Nustatyta, kad Liaudies meno skyriaus archyvo rinkinyje 1924–1940 m. užfiksuota 905 vnt. kaimo žmonių portretų, kuriuose fotografuojamas asmuo mato fotografą arba žino, kad yra fotografuojamas. Portretai užfiksuoti etnografinėje aplinkoje arba su etnografiniu objektu. Tokie portretai tarpukariu pateko į etnografinių daiktų fotoatvaizdų temą, todėl vėliau ir į tokius atvaizdus buvo žiūrima kaip į kontekstinę, tyrinėjimų tekstus iliustruojančią medžiagą.

Tyrinėjimas atskleidė, kad fotonegatyvuose etnografiniai daiktai užfiksuoti kartu su asmeniu, kurio funkcija etnografinio daikto atžvilgiu yra akivaizdi arba atsitiktinė. Portretai su etno-

grafiniais daiktais gali būti skirstomi pagal užfiksavimo būdą ir asmens įvardijimo ir neįvardijimo faktą į tris grupes.

Fotovaizdai, kuriuose užfiksuoti kaimo žmonės su juos supančiais daiktais, gali būti įvardinti kaip portretai. Bet ieškantiems savo artimųjų, gyvenusių Lietuvos kaimo vietovėse, tai savų žmonių fotografijos, kurios atspindi užfiksuotą atmintį. Kadangi minėtose fotografijose užfiksuoti specialiai pozuojantys kaimo žmonės, todėl tokias fotografijas galima priskirti prie portretų.

Kaimo žmonių portretai gali būti naudojami psichologijos specialistų edukaciniuose užsiėmimuose. Jie aktualūs kaip potenciali medžiaga tyrimams. Taip pat tokie fotovaizdai gali būti naudojami sociologijos tekstams iliustruoti, o genealogijos srityje – pažinti ankstesnes kartas.

Stories of negatives: portraits with ethnographic objects, 1924–1940

The aim of this article is to present the method of capturing ethnographic portraits and to reveal the ethnographic portraits of the collection, which are “concealed” under the names of different objects. But this is a case when a person is aware of being photographed. This text discloses a person depicted with ethnographic objects, however, the data in the inventory books do not include his name. In fact, interest in an ethnographic portrait, i. e. the presence of a specific person in it is growing. Therefore, the aim of this text is to actualize a human being and bring to light his or hers name alongside the captured object. Ethnographic portraits fall under several groups according to the way they are captured: half-length, full-length and group portraits. Regarding the inscriptions in inventory book entries, they are also divided into three groups: the named ones, partially named and unnamed. This article focuses on a significant issue – whether it is a portrait or an object. Objects in photographs are named while ethnographic portraits remain “hidden”, in other words, a narrative of a person’s life is being developed by presenting various objects – from a cradle to a bell tower... Thus, infancy, childhood, adolescence, youth, middle-age and senility of a human being are illustrated through ethnographic objects. Sometimes such parallel is inseparable, sometimes accidental. In the interwar period, people, captured next to the objects, performed a specific function. But nowadays, we are searching for our roots, and every photograph can be very important to someone in the context of his or her family. Therefore, our aim is to bring a person captured in a negative closer to those who are searching.

Vorkutlagas Aleksandro Kostkaus-Kostkevičiaus (1912–1999) gyvenime ir kūryboje

Vilma Kilinskienė

Lietuvių tautos sovietmečiu išgyventos represijos – tai trauminės patirtys, palikusios vieną slogiausių pėdsakų Lietuvos istorijoje. Jų suvokimas – tautos savasties dalis. Prisiminti ir kalbėti apie šias patirtis prasminga ir būtina. Kalbėjimo ir pri(si)minimo būdų yra daug ir įvairių, bet labiausiai klausytoją / skaitytoją / žiūrovą paveikianti prieiga yra asmeninės represijas išgyvenusiųjų istorijos. Jų niekuomet nebūna per daug, nes kiekviena jų yra savita ir vienintelė. Tokios istorijos jaudina ir paliečia labai asmeniškai, kartu užtikrindamos tautinės atminties gyvastį.

Politinio kalinio Aleksandro Kostkaus-Kostkevičiaus istorija – viena tokių. Maža to, ji unikali tuo, kad yra gyva ne tik Kostkaus-Kostkevičiaus palikuonių atmintyje, užfiksuota archyvuose dokumentuose bei rašytiniuose prisiminimuose, bet ir nutapyta autobiografinėje paveikslų serijoje „Lietuvių kančios Šiaurėje“. Tai vienintelis toks atvejis Lietuvos tautodailės istorijoje.

Šio tyrimo objektas – Kostkaus-Kostkevičiaus kūryboje įkūnyta asmeninė jo patirtis Vorkutlage istoriniame, politiniame Lietuvos kontekste. Straipsnio tikslas – papasakoti unikalią politinio kalinio Kostkaus-Kostkevičiaus gyvenimo istoriją remiantis jo tapyba, rašytiniais prisiminimais, vaikų pasakojimais ir archyvine bei spaudoje publikuota medžiaga.

Straipsnyje remiamasi iki šiol netyrinėta ir neviešinta Lietuvos ypatingajame, Lietuvos centre valstybės ir Kauno regioniniame valstybės archyvuose saugoma dokumentine medžiaga apie Kostkaus-Kostkevičiaus nuteisimą ir išvežimą į lagerį Vorkutoje bei tarnybą karo aviacijoje. Autoriaus sūnus Rimantas ir dukra Edita išsaugojo paties Kostkaus-Kostkevičiaus rašytus Vorkutos prisiminimus, kurie šiame straipsnyje pirmą kartą publikuojami viešai. Remiamasi ir publikacijomis, pasirodžiusiomis autoriui surengus pirmąsias parodas Lietuvoje.

1 il. Aleksandras Kostkus-Kostkevičius (1912–1999). *Mūsų tėviškė* 1929–1930 m. Tėvas Kazimieras prie šulinio, mama Jadvyga ravi, sesuo Genė laisto, Aleksandras su Kaziu žaidžia futbolą, Stasys – žiūrovas, Irutė su šuniuku Čeri žaidžia, o mano balandėliai ant stogo, 1985
Drobė, aliejus. 44 x 60 cm
ČDM Lvg 1277
Fot. Audrius Kapčius

Vaikystė ir jaunystė. Muzika ir sportas

Gimė Kostkus-Kostkevičius 1912 m. gegužės 1 d. Kaune, Žaliakalnyje, gausioje vežiko Kazio Kostkevičiaus¹ ir jo žmonos Jadvygos Paulauskaitės šeimoje². [1 il.] Kaune jis ir užaugo.

Aleksandro tėvai labai atsakingai žiūrėjo į vaikų išsilavinimą. Primygtiniu mamos reikalavimu broliai Kazys ir Aleksandras nuo 1924 m. mokėsi Kauno aukštesniojoje komercinėje mokykloje, o 1927–1934 m. – „Aušros“ berniukų valdžios gimnazijoje³. [2 il.] Tėvų manymu, svarbu buvo ne tik bendrasis, bet ir meninis išsilavinimas, tad mama, pasitarusi su vyriausia dukra Genu-te, nupirko Aleksandru smuiką [3 il.], o Kaziui mandoliną. Instrumentai kainavo 200 litų ir, kaip prisiminimuose rašė Kostkus-Kostkevičius, *tai buvo didelis kapitalas, bet tas motinos noras viršijo viską*⁴. Berniukų mokytojas Moisejevas, kaip

prisimena Kostkus-Kostkevičius, mokė juos *ir paišybos, ir dainų*⁵, tad lavinosi jaunuoliai visapusiškai. Viską išmokęs iš Moisejevo, muzikos įgūdžius Aleksandras dar tobulino pas kompozitorių Vytautą Bacevičių. Jaunuoliui sekėsi taip puikiai, tad 5-oje klasėje (1931 m., kai Aleksandru buvo 19 metų) Bacevičius jam perdavė mokyti tris savo mokinius iš 1-os klasės. Be kita ko, Kostkus-Kostkevičius gimnazijos orkestre grojo pirmuoju smuiku ir paruošdavo bent po vieną solinį numerį kiekvienam renginiui. Demonstruojant filmus (kurie tais laikais dar buvo nebylūs) Kostkus-Kostkevičius su trijų keturių žmonių orkestrėliu „įgarsindavo filmą“ muzikos garsais. Gimnazijos išleistuvių vakaro metu Aleksandras griežė belgų kompozitoriaus Charles'o Auguste'o de Bériot'o „Scene de Ballet“. Be smuiko, į rankas kartais paimdavo ir bandžą, mandoliną bei gitarą. 1935 m. buvo subūręs lietuvių ir ukrainiečių orkestrą-chorą [4 il.]. Repetacijos vykdavo Kostkevičiaus namuose (A. Mackevičiaus gatvėje Kaune, kur ir dabar tebegyvena jo dukra). Repertuaras buvo lietuviškas ir ukrainietiškas. Į instrumentų sudėtį įėjo ukrainiečių liaudies instrumentas bandūra.

1 Kazio Kostkevičiaus asmens liudijimas. Kauno regioninis valstybės archyvas (toliau KRVA). F.66, ap. 1, b. 35577, l. 1.

2 Kauno Švč. Trejybės bažnyčios krikšto metrikų knygos ištrauka. KRVA. F. 66, ap. 1, b. 8146, l. 2.

3 Kauno „Aušros“ berniukų valdžios gimnazijos atestatas. KRVA. F. 165, ap. 2, b. 1082, l. 1.

4 Aleksandro Kostkaus Kostkevičiaus prisiminimai (rankraštis, Kaunas, 1982). *Editos (Kostkevičiūtės) Laurutienės asmeninis archyvas*.

5 Ten pat.

2 il. „Aušros“ berniukų valdžios
gimnazijos septintokai, 1932.
A. Kostkevičius penktas iš kairės
pirmoje eilėje
Nuotrauka iš asmeninio
A. Kostkevičiaus dukters Editos
Laurutienės archyvo

3 il. Gimnazistas A. Kostkevičius
repetuoja, 1931
Nuotrauka iš asmeninio
A. Kostkevičiaus dukters Editos
Laurutienės archyvo

4 il. A. Kostkaus-Kostkevičiaus suburtas ir vadovautas lietuvių ir ukrainiečių orkestras-choras. Aleksandras antroje eilėje pirmas iš kairės, 1935
Nuotrauka iš asmeninio A. Kostkevičiaus dukters E. Laurutienės archyvo

5 il. A. Kostkus-Kostkevičius (su juodais marškinėliais, tupi ketvirtas iš kairės per vidurį) po rungtynių Marijampolėje 1932 metais
Nuotrauka iš asmeninio A. Kostkevičiaus dukters E. Laurutienės archyvo

6 il. A. Kostkus-Kostkevičius (kairėje)
su bendramoksliu Pirmojo Lietuvos
prezidento karo mokykloje 1937 metais
Kauno IX forto muziejus,
KDFM F 12991

Smuiko Kostkus-Kostkevičius nepamiršo net kalėdamas Vorkutoje. Prisiminimuose jis rašė: *Lageryje smuikas šiek tiek pataisė mano gyvenimą*⁶. Dirbdamas „Dailės“ kombinate Aleksandras vadovavo muzikiniam styginių instrumentų rateliui, kuriame pats grojo bandža.

Glaudus ryšys Kostkų-Kostkevičių siejo ir su sportu. Nuo mažens jis buvo fiziškai stiprus, nuo paauglystės žaidė futbolą [5 il.], paskutinėse pirmenybėse dar laisvoje Lietuvoje buvo čempiono vardą laimėjęs ledo ritulio komandos „Taurus“ antrojo trejeto žaidėjas, dalyvavo 1938 m. Pirmojoje Lietuvos tautinėje olimpiadoje⁷. O prasidėjo viskas tuomet, kai guviam aštuonmečiui Aleksandrui tėvas padarė medinę geležele apkaltą kaladėlę. Pritaisė du dirželius kaladėlei pritvirtinti prie kojos, padarė vietą kulnui, kad geriau laikytųsi ant bato. Pramokus čiuožti viena – padarė ir antrą. Tokios buvo pirmosios Kostkaus-Kostkevičiaus pačiūžos. Kitą žiemą mama nupirko padėvėtas „sniegurkas“. *Neilgai trukus Kaune neliko kalnelio, nuo kurio negalėjau nučiuožti*⁸, – rašė Kostkus-Kostkevičius. Čiuožinėdavo ir draugai. *Vėliau pradėjome žaisti ant ledo, varinėdami apskritą kamuoliuką. /.../ Pasiruošdavome ledą ant prūdo P. Vileišio aikštėje prie Vandentiekio tresto. /.../*

6 Ten pat.

7 Ilgūnas, D. SIP, KMN, GKG. Kas tai? *Kauno diena* (1995 01 11): 8.

8 Aleksandro Kostkaus Kostkevičiaus prisiminimai (rankraštis, Kaunas, 1982). *Editos (Kostkevičiūtės) Laurutienės asmeninis archyvas*.

*Mūsų čiuožykloje suruošdavom rungtynes tarp savųjų. Vartai buvo du portfeliai*⁹, – Kostkus-Kostkevičius dalijosi prisiminimais apie vaikus, iš kurių 1930 m. susidarė LFLS (Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos) ledo ritulio II komanda. *Uniformą, t. y. megztinuką, kelnes ir ilgas gietras, šarvus pasigaminom patys, kaip kas išmanėm*¹⁰, – rašė Aleksandras. Tarnaudamas kariuomenėje jaunuolis jodinėjo arkliu.

Kostkus-Kostkevičius – karo pilotas: Dvasia netilpo kūno apvalkale

Ne iš karto po gimnazijos vaikas pateko į kariuomenę. 1934–1935 m. jis buvo Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto chemijos specialybės studentas¹¹, dainavo K. Kavecko vadovautame VDU studentų chore. Dėl karinės prievolės studijas teko nutraukti¹². 1935–1938 m. Kostkus-Kostkevičius mokėsi karo aviacijos Pirmojo Lietuvos Prezidento karo

9 Ten pat.

10 Ten pat.

11 Aleksandro Kostkaus-Kostkevičiaus asmens byla. Vytauto Didžiojo universiteto archyvinis fonas. *Lietuvos centrinis valstyvės archyvas* (toliau LCVA). F. 631, ap. 7, b. 13282, l. 1-10.

12 Kauno miesto ir apskrities naujokų ėmimo komisijos byla Nr. 1772 apie naująją Kostkevičių Aleksandrą, 1933-1935. LCVA. F. 974, ap. 6, b. 3478.

mokyklos aviacijos skyriuje¹³ [6 il.]. Jo kariūno kandidato pažymėjime tarp teigiamų palinkimų minimas muzikos pomėgis, dainavimo pamokų vedimas. Lėktuvo valdymo įgūdžiai įvertinti kaip geri ir drąsūs¹⁴, pažymint, kad lakūnas *reikalingas prilaikymo*¹⁵. Už *eksperimentus ir nesusturėjimą* buvo gavęs tris nuobaudas¹⁶. Prisiminimuose apie karo mokykloje praleistus metus Kostkus-Kostkevičius akcentuoja nuolatinį entuziazmą, adrenalino pojūtį:

*1939 metų vasarą iš įvairių kariuomenės dalinių buvo sudaryta jaunesniųjų karininkų grupė po tam tikro apmokymo tapti karo lakūnais – žvalgais. Žinoma, pirmas užsiėmimas – ekskursija į Karo aviaciją – paskraidyti, pajusti oro tarnybos džiaugsmų. Aš tuo laiku turėjau praeiti stažą 2-je žvalgų eskadrilėje. Prieš tai tarnavau 7-toje naikintuvų eskadrilėje. Tokie jaunikaičiai kaip aš ir daugelis kitų buvome dideli entuziastai. Mano dvasia netilpo kūno apvalkale*¹⁷.

Baigus karo mokyklą, Kostkui-Kostkevičiui suteiktas jaunesniojo leitenanto laipsnis. Gautas paskyrimas į tarnybą karo aviacijoje Kaune. 1938 m. Kalėdų dieną jis vedė Lietuvos diplomato, užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio antros eilės pusseserę Aldoną Reginą Lozoraitytę¹⁸, su ja yra susilaukęs trijų vaikų: sūnaus Rimanto ir dukterų Edvilės ir Editos.

1938 m. Kostkus-Kostkevičius vis dėlto grįžo studijuoti kaip *tikrasis studentas*¹⁹ į Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-Gamtos fakultetą, bet susidariusi politinė padėtis privertė vėl, šįkart jau visiems laikams, nutraukti studijas universitete, nes kaip jaunesnysis aviacijos leitenantas jis buvo reikalingas Lietuvos kariuomenei.

13 *Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokykla 1919–1939 m.*, red. Vytautas Tamulaitis, Kazys Zupka-Kecioris. Kaunas: Šviesa, 1939.

14 Karo aviacijos 7-os eskadrilės žiniai ir vadovavimuisi byla Nr. 3, 1938 m. LCVA. F. 531, ap. 1, b. 194.

15 Karo aviacijos mokyklos skraidymo mokymo žinios mokinio lakūno Kostkevičiaus Aleksandro. LCVA. F. 1451, ap. 3, b. 96.

16 Kostkevičiaus Aleksandro pažymėjimas apie Karo mokyklos kariūną-kandidatą. LCVA. F. 930, ap. 8, b. 738, l. 214.

17 Aleksandro Kostkaus Kostkevičiaus prisiminimai (rankraštis, Kaunas, 1982). *Editos (Kostkevičiūtės) Laurutienės asmeninis archyvas*.

18 Aldonos Reginos Lozoraitytės asmens liudijimas. KRVA. F. 66, ap. 1, b. 3959, l. 1.

19 Aleksandro Kostkaus-Kostkevičiaus asmens byla. Vytauto Didžiojo universiteto archyvinis fondas. LCVA. F. 631, ap. 7, b. 13282, l. 1-10.

Sovietams okupavus Lietuvą, tautinė eskadrilė buvo įtraukta į sovietų armiją²⁰. 1941 m. birželio 23 d. Kostkus-Kostkevičius nepakluso sovietų įsakymui skristi į Gomelį ir pasitraukė iš okupantų kariuomenės. Gyveno Pavilkijyje, Ukmergėje, Klaipėdoje, Padubysyje, Kelmėje. Dirbo buhalteriu avalynės fabrike, malūne ir kitus darbus.

1995-aisiais žurnalistė Virginija Vanagienė užrašė Kostkaus-Kostkevičiaus pasakojimą apie lemtingą birželio 23-įją:

Apie prasidėjusį karą Aleksandras išgirdo Ukmergėje. Pačią pirmąją dieną nutrūko ryšys su Pabradės ir Varėnos divizijomis, todėl A. Kostkus buvo išsiųstas ten, kad išsiaiškintų padėtį ir sužinotų, kas vyksta. /.../ Išaušus antrai karo dienai vokiečių aviacija subombardavo Pabradės aerodromą. Po antskrydžio buvo gautas nurodymas išlikusiais naikintuvais skristi į Gomelio pusę. Pakilę į orą trys lietuvių valdomi lėktuvai grįžo į Pabradę. Nusileidęs Aleksandro naikintuvas nosimi įsirėmė į bombos išraustą duobę.

Užkasę lakūnų drabužius ir parašiusus į žemę, septyni Lietuvos karininkai [tarp kurių buvo ir Kostkus-Kostkevičius] nutarė grįžti į Ukmergę. Ten gyveno jų šeimos. /.../ Aviatoriai patraukė Joniškėlio link, nes kelyje sutiktas ūkininkas papasakojo, jog ten yra apsištoję iš sovietų armijos pabėgę kariai.

Kitą dieną gavo pranešimą, jog rusų būrys eina Joniškėlio link. Nutarė naktį su jais susikauti. Tai buvo pirmasis Aleksandro kovinis krikštas. Daužytasi iki paryčių.

*Dieną sužinojo, kad jų link vėl traukia didelė rusų armijos kolona. Vyrų ryžosi ją užpulti. Iš Pabradės buvo gautas pastiprinimas – atvežti du sunkieji kulkosvaidžiai. Bet prasidėjus susišaudymui paaiškėjo, kad jėgos nelygios, todėl teko pasitraukti. /.../ Karininkai buvo pasiųsti į Vilniuje esantį Lietuvos kariuomenės štabą. Po mėnesio juos visus paleido į atsargą. Aleksandras, grįžęs į Ukmergę, įsidarbino avalynės fabrike buhalteriu. Nuo vokiečių teko slėpti, kad yra lakūnas*²¹.

20 Dovydaitis, V. Nepasitikėjimas nuo pirmų dienų. *Trimitas*, 1990 02 1-15: 5.

21 Vanagienė, V. Pati blogiausia taika yra geriau nei laimėtas karas. *Kauno diena*, nr. 97 (1995): 9.

7 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *Nelaimės nuojauta*
(A. Kostkus-Kostkevičius sėdi prie
rugių lauko prieš dukters žūtį), 1985
Drobė, aliejus, 50 x 70 cm
ČDM Lvg 1278. Fot. Audrius Kapčius

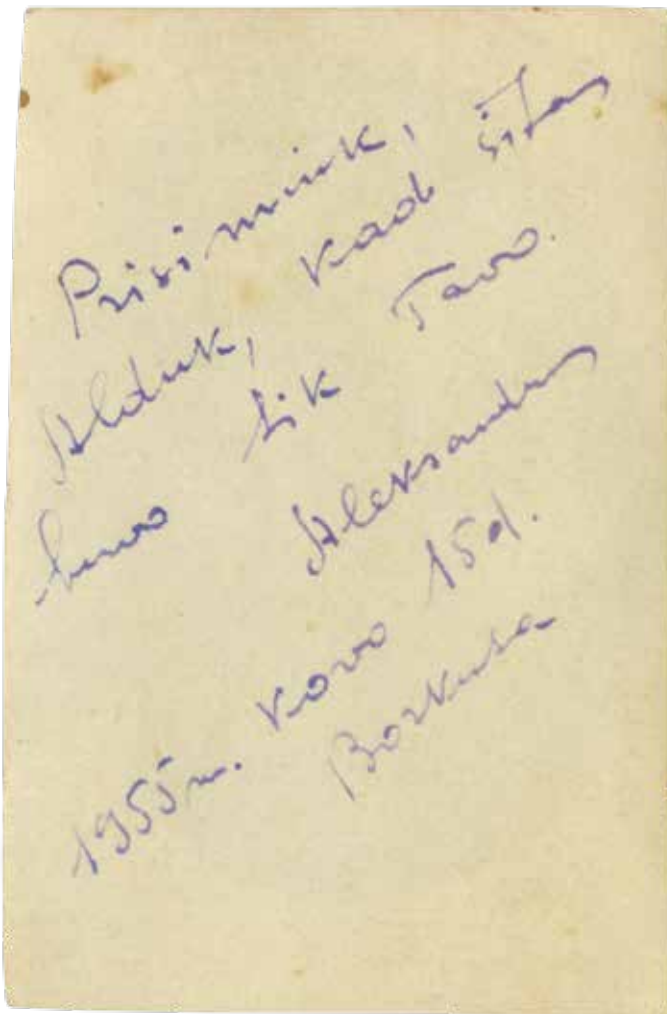

8 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *Dukra Edvilė
važiuoja į mirtį*, 1982
Drobė, aliejus, 76 x 96 cm
ČDM Lvg 1284.
Fot. Audrius Kapčius

9 il. A. Kostkaus-Kostkevičiaus nuotrauka, atsiųsta žmonai Aldonai Lozoraitytei-Kostkevičienei iš Vorkutlago 1955 metais
Nuotrauka iš asmeninio A. Kostkevičiaus dukters E. Laurutienės archyvo

10 il. Užrašas ant A. Kostkaus-Kostkevičiaus nuotraukos, atsiųstos žmonai Aldonai Lozoraitytei-Kostkevičienei iš Vorkutlago 1955 metais
Nuotrauka iš asmeninio A. Kostkevičiaus dukters E. Laurutienės archyvo

Likimo smūgiai

Laiką tarp Kostkaus-Kostkevičiaus pasitraukimo iš kariuomenės ir suėmimo ženklina smūgis, skaudesnis už įkalinimą Vorkutlage. Tai penkiametės dukters Edvilės žūtis, įamžinta autoriaus nutapytame diptike [7, 8 il.]. 1944 m. rusai vijo vokiečius. Vokiečiai traukėsi ir traukdami užminuodavo kelius. Lėktuvai skridami mėtė bombas. Kostkus-Kostkevičius su žmona ir vaikais tuo metu buvo Pavilkijyje. Aleksandras, remdamasis savo kariškio patirtimi ir nujausdamas kitiems neįžvelgiamus pavojus, primygtinai siūlė šeimai eiti prie Nemuno ir pasislėpti karkluose, kurių, jo įsitikinimu, tikrai niekas nebūtų bombardavęs. Bet šeimyniškai užsispyrę slėptis miške. Kankinamas nelaimės nuojautos Aleksandras ilgai delsė, sėdėdamas javų lauke ir jaudinosi: „Ką jie daro?!“

Sūnų Rimantą su dukra Edvile Kostkevičiai įsodino į arklio traukiamą vežimą su sukrautais daiktais, o patys ėjo iš paskos. Vežimas užvažiavo ant minos ir išlėkė į orą iš paskos einančių tėvų akyse. Dukrą Edvilę sprogimo banga permetė per greta stovėjusį namą. Tėvas dar spėjo pribėgti ir pakelti dukrą ant rankų, bet šioji tik atsimerkė, atsiduso ir užgeso. Tik sūnus Rimantas, tarp kitko, prieš pat kelionę Aleksandro persodintas į savo vietoje nenorėjusios sėdėti Edvilės vietą, veidu įkrito į minos išmuštą duobę ir atspirko iš nosies pasipylusiu krauju. Susikeitimas vietomis su sese, galima sakyti, dovanojo jam gyvybę²².

Kitas smūgis Kostkų-Kostkevičių ištiko 1950 m., kai buvo suimtas dėl 1941 m. birželio 23-iosios ir vėliau sekusių įvykių, tardytas ir MGB „Ypatingojo posėdžio“ nuteistas 25 metus kalėti už Tėvynės išdavystę [9, 10 il.].

Teismas. Kelionė į Vorkutą

Kostkus-Kostkevičius 1950 m. birželio 28 d. buvo suimtas Kelmės malūne²³ ir 9 mėnesius laikomas KGB tardymo izoliatoriuje²⁴. Kaltintas nepaklusimu vado įsakymui trauktis su sovietų kariuomene į Gomelį, lėktuvo perdavimu vokiečiams

22 Iš straipsnio autorės pokalbio su Rimantu Kostkumi. Vilnius, 2023 01 19.

23 1950 m. rugpjūčio 19 d. rezoliucija dėl Aleksandro Kostkevičiaus ikiteisminio tyrimo ir kaltinamojo suėmimo termino pratęsimo. Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) archyvinis fondas. Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA). F. K-1, ap. 58, b. 36593/3, l. 151 a.

24 Iš straipsnio autorės pokalbio su Rimantu Kostkumi. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2022 11 17.

ir įstojimu į nacionalistinę karinių sukilėlių organizaciją, apšaudžiusią atsitraukiančius sovietų dalinius²⁵. Bausmės įsakas skambėjo taip:

Nuteistas kaip neįvykdęs vado įsakymo persidislokuoti iš Pabradės į Gomelį ir vokiečių kariams palikęs savo lėktuvą Pabradės aerodrome. Bausmę turės atlikti lageryje²⁶.

Žinią apie nuosprendį ir kelionę į Vorkutą Kostkus-Kostkevičius vėliau aprašė prisiminimuose:

1951 m. sausio mėn. iš saugumo, kuris buvo Vilniuje priešais V. Lenino aikštę, buvau nubaustas į Lukiškių kalėjimą. Ten, vestibulyje už grotuotų durų, buvo daug tokių kaip aš.

Laukėme, nes nežinojome kokiam tikslui tiek daug buvo prigrūsta tų žmonių. Greitai viskas paaiškėjo. Pradėjo šaukti po vieną ir skelbti. Kas nemokėjo rusiškai perskaityti savo nuosprendžio, tam perskaitydavo. Man padavė popiergalį, kuriame buvo parašyta, kad esu nubaustas kaip tėvynės išdavikas pagal str. 58 1b 25-riems metams. Baudė ne teismas, kaip buvo parašyta J. Stalino konstitucijoje, bet kokioje „osobaja sovieščianija“, nes teisme galėjai paaiškinti kai ką, pvz., kad buvo falsifikacija, buvo neleista miegoti, kad buvo griežčiausia drausmė, kad oro trūko ir t. t. Matomai valdžiai buvo reikalinga darbo jėga. Jausmas buvo ne koks, bet tikrai iki kameros. Buvau įmestas į vienutę, kurioje jau buvo penkios aukos. Susipažinau, vienas buvo policininkas, kitas – eiguļys, trečias – viršaitis, ketvirtas – kalėjimo darbuotojas. Vyras tuoj mane nuramino, nes visi buvo gavę po 25-rius. Po nakties apsipratau, bet vis jutau kad kažkas viduje mane graužė ir graužė. Svarbiausia, kada prisimindavau, kad visas pareigas atlikdavau sąžiningai, visad kildavo klausimas „Kodėl taip yra?“ Save ramindamas prisimindavau mūsų liaudies posakį „nuo lazdos ir kalėjimo neišsižadėk“. Po kurio laiko davę sausą davinį – gabalą duonos ir sūdytą žuvį – išvežė į Leningradą „peresilką“. Kelionė buvo ne iš tų gerų kelionių, nes visą laiką girdėjosi šauksmai „načalnik, vody“. Ten susipažinau su daugeliu kalinių, „zekais“ vadinamų, kurie skyrėsi nuo kitų. Vienas įdomus „zekas“

25 1950 m. rugpjūčio 19 d. rezoliucija dėl Aleksandro Kostkevičiaus ikiteisminio tyrimo ir kaltinamojo suėmimo termino pratęsimo. Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) archyvinis fondas. LYA. F. K-1, ap. 58, b. 36593/3, l. 151 b.

26 Bausmės Aleksandrui Kostkevičiui įsakas, 1951 02 07. LYA. F. K-1, ap. 58, b36593/3, l. 174.

buvo tautybės rusas, kuris buvo pakliuvęs į Švediją ir ten dirbęs batsiuviu, rusų agentų suviliotas grįžti į tėvynę, nes viskas jau pasikeitė: žemę galėsiąs dirbti SAU, amatais užsiiminėti ir t. t., ir t. t. Tėvynė tėvynė lieka ir miško paukštis į mišką žiūri. Pasiėmęs savo Švedijoje užsidirbtus tris nemažus čemodanus, prikrautus visokių gėrybių, daugiausia kostiumų, baltinių, batų, sėdo į rusų atsiųstą laivą ir grįžo į tėvynę. Ne į tėvynę, bet į tardymą, po to į Leningrado „peresilką“. Ten užsidirbo 25 metus ir tapo toks, kaip visi „izmennik rodiny“. Žmogus tiek pergyveno, kad ištisom dienom su niekuo nekalbėjo, o tik vaikščiojo ir vaikščiojo.

Kitas egzempliorius buvo taip pat rusas, kuris vokiečių okupacijos metu Baltarusijoje buvo partizanų būryje. Buvo apdovanotas už vokiškų traukinių naikinimą, tiltų sprogdiniams keliais ordinais. Grįžęs po karo namo su ginklu apsigyveno savo tėviškėje Baltarusijoje. Vietinei valdžiai jis nepatiko, nes elgėsi su ja stačiokiškai, dėl to pakliuvo į jų nemalonę, o už ginklo laikymą sudarė jam bylą. Jis taip pat gavo 25 metus.

Kameroje buvo patalpinta apie 50 žmonių. /.../ Nors ir neblogai, palyginus su saugumo kamerom buvo, tačiau norėjosi kažko naujo – oro ir erdvės. Po kiek laiko sargybinis, atidaręs langelį šūktelejo: „Na familiji K“. Priėjau, pasakiau pavardę – atitiko ir antra komanda: „S vieščiami“. Sudarė etapą apie 50 žmonių, susodino į voronokus ir išvežė į geležinkelio stotį. Netoli geležinkelio stoties išlaipino, suklypdė, sargybinių su automatais buvo nemažai, padavė vagoną ir į kelionę – į Vorkutą. Nors vagonas buvo kupėjinis, važiuoti buvo nelabai patogiu. Vienaime aptvėrime sėdėjome septyniuose. Žemai turėjome gulėti ant vieno suolo po du, aukščiau – po vieną, o viršuje buvo galima atsigulti vienam. Dienos metu turėjome sėdėti apačioje labai suspaustai. Sargybinis vaikščiojo už aptvaro ir prižiūrėjo, kad skaičius neišnyktų. Taip per keliolika parų atsidūrėme Vorkutos peresilkoje²⁷. Grupelėmis su turimais daiktais buvome vedami į mums paskirtą baraką. Tiesa, palydovai priminė, kad vertingesnius daiktus – rūbus perduotume į saugojimo kamerą, bet daugelis nesuprato to pavojaus, kuris mūsų tykojo. Su pirma grupele apie 10 žmonių buvau nuvestas į baraką. Barake su švabra ran-

kose švaistėsi vienas taip vadinamas „nevalnas“, kuris nurodinėjo kur kam įsitaisyti. Man nurodė antrą aukštą. Tuojau prisistatė du žulikai ir pradėjo tikrinti mano apsirengimą, mano marškinių gerumą ir tuojau pat, ištraukęs iki pusės peilį, liepė nusiimti marškinius ir batus, tiesa, batus vėliau, kada man atneš pakaitalą. Įvedė estų ir latvių grupelę. Tas „nevalnas“ tuojau puolė prie jų, bet jam buvo pasipriešinta. Jis nieko nelaukęs smogė vienam su švabra, bet, kadangi jis buvo vienas, tai gavęs smūgį, tuojau iš barako dingo. Tuo tarpu buvo atvesti likusieji, kurie paliko savo daiktus saugojimo kameroje. Po to atėjo „nadziratelis“ su dviem peiliais ginkluotais žulikais. Nadziratelis liepė visiems susėsti ant narų ir dingo palikęs du ginkluotus žulikus. Vienas iš jų ištraukęs peilį pasakė, kad tuojau pat ant greita stovėjusio stalo bus sutvarkytas tas, kuris pasipriešino tam nevalninkui, kuris irgi tuojau pat prisistatė. Prasidėjo teroras. Atėjęs tas nevalninkas nurodė, kas jam pasipriešino. O pasipriešino artistas latvis. Žulikas su peiliu puolė latvij ir įdūrė į šoną. Prasidėjo kautynės tarp žulikų su peiliais ir mūsų, kurie dar nebuvo suvaryti ant narų, nuogomis rankomis. Latvis smogė vienam, kitas žulikas su peiliu pradūrė jam ranką. Nukentėjo ir vienas estas. Žulikams kliuvo tik su kumščiais ir jie, matydami, kad jiems blogai, ištraukė vieną savo sėbrą, jau nebegalintį bėgti, iš barako ir pabėgo. Mes užsklendėm duris ir laukėm. Tuojau išdardėjo mūsų barako langai ir pro langus pradėjo skristi plytgaliai ir visoks gruzas. Mes, išardę plytas apsiginklavom ir pradėjome leisti plytgalius atgal. Sniegas buvo beveik virš langų ir jiems, nežinia kiek jų prisirinkusių, buvo blogiau, nes mus dalinai saugojo siena ir ja prisidengiant buvo galima mėtyti plytgalius. Tąsyk žulikai išdaužė iš priešingos pusės langą ir mums jau nebuvo kur pasislėpti. Laimei, šiek tiek užstojo kaminas, kuris stovėjo vidury barako. Karas truko virš valandos. Vėliau, nežinia koku būdu prisistatė daktaras su felčeriais. Estui pagalbą suteikė vietoje, o latvij išvežė į stacionarą. Po valandos kitos pasirodė peresilkos vyriausybė: du pulkininkai ir vienas kapitonas, kokiose pareigose jie buvo, taip ir nesužinojau. Vyriausybė pažadėjo tą reikalą išaiškinti ir tuos žulikus bei nadziratelj nubausti. Kitą dieną girdėjom, kad tą patį vakarą žulikai užpuolė stacionarą ir latvij nužudė.

Peresilkoje vaikščiojome po 3–4 žmones, apsiginklavę iš plytos ištrauktais špižiniais virbalais. Ten neteko ilgai būti, nes, po kelių dienų, sudarę etapą išvežė į Ж/10 „alpa“, kuri darbo jėga aptarnavo 29-tą šachtą. Kitą dieną surašė specialybes, po to nustatė sveikatingumo kategorijas. Man pripažino angliakasio kategoriją ir elektriko specialybę. Pradžioje teko dirbti elektriku ceche. Buvo žiema, sniego daug. Teko elektros motorus rinkti iš po sniego, nes laiku jie nebuvo surinkti. Paskui džiovindavom, tikrindavom ir remontuodavom. Kadangi mano buvo šachtos kategorija, tai po poros mėnesių patekau dirbti į šachtą. Elektriku²⁸.

Vorkutlago patirtys. Tapybos pradžia. Pasitikėjimas apvaizda

Metus padirbėjęs šachtoje, 1951 m. balandį Kostkus-Kostkevičius gavo jau lengvesnes VI kategorijos staliaus ir dailidės pareigas. Ėmė vis daugiau piešti, tapyti²⁹. Sesuo dailėtyrininkė Irena Kostkevičiūtė (1927–2007) periodiškai siūsdavo dailės priemonių.

Kūryba lageryje Kostkui-Kostkevičiui buvo pabėgimas į kitą, geresnę, teisingesnę tikrovę, laikina skaudžios realybės užmarštis, galimybė išgyventi. Išstumtas į gyvenimo nuošalę kūrybine veikla jis apibrėždavo sąveikos su aplinka ribas, kur gebėjo išsaugoti tautinę ir žmogiškąją tapatybę. Taip lageris Vorkutoje, užuot sugniuždęs, tapo stimulu, paskatinusiu kūrybines galias, padėjusias atsiriboti nuo nužmoginančių išorės sąlygų.

Apie tapytojo kelio pradžią Kostkus-Kostkevičius prisiminimuose pasakoja:

Dar jaunystėje, kada mokiausi Kauno „Aušros“ berniukų gimnazijoje, kartais užeidavo ūpas ką nors nupiešti. Pasiėmęs paprastą akvarelę išsėdėdavau ištisą dieną prie kokios kopijos. Esu nupiešęs jūrą, kurią net įrėminau ir ant sienos buvau pakabinęs. Kartą iš molio nulipdžiau, padaręs iš vielos kronšteinus, futbolininką ir išdažiau dažais „Tauro“ klubo uniformą. Nupiešdavau iš atviručių ir kitus peizažus. Tik tiek ir buvo padaryta jaunystėje, nes laiko man nebuvo. Karštai užsiiminėjau

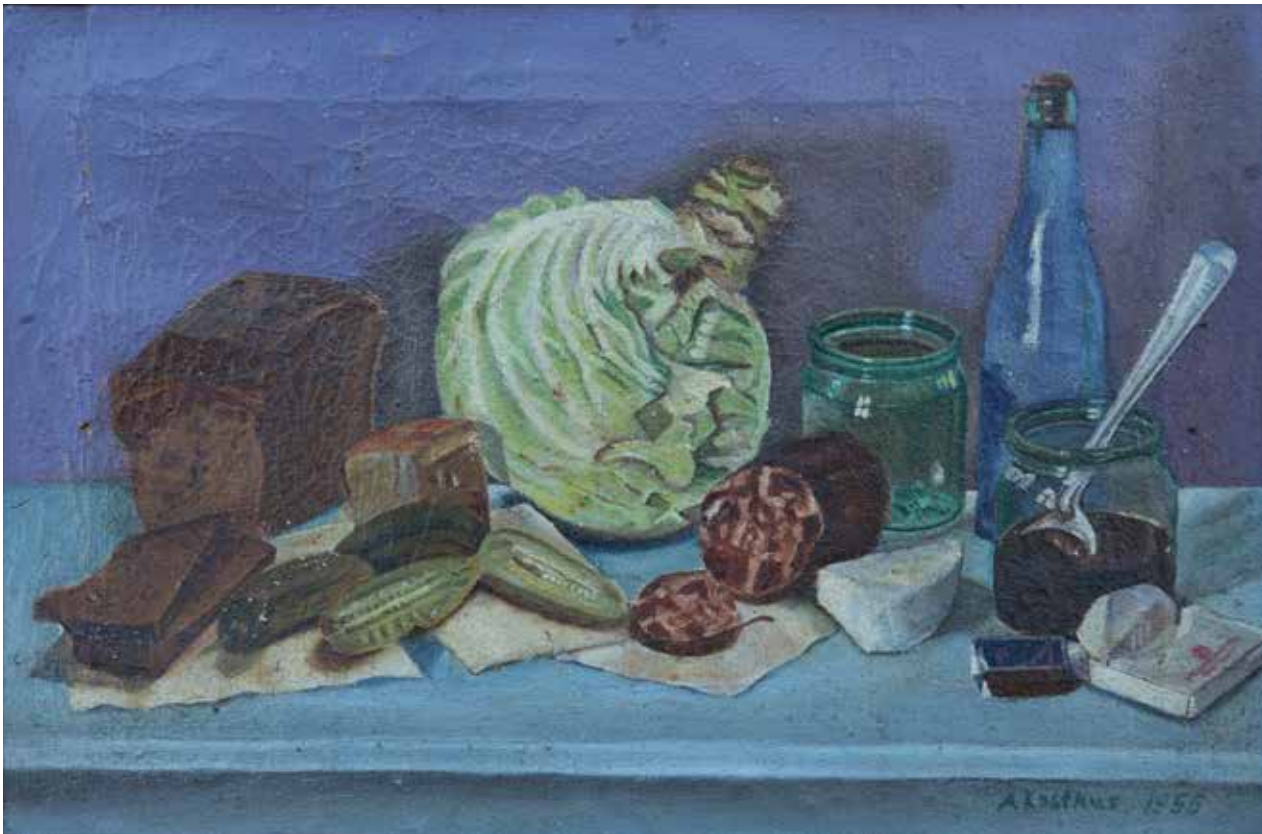
futbolu, o žiemą žaidžiau ledo ritulį. Kartu po vieną ar dvi valandas išstovėdavau prie pulto. Žinoma, ir mokslams nebuvo laiko. Kartais, eidamas į gimnaziją, tik sudėdavau į portfelį reikiamas knygas. Užtai brandos atestate buvo vieni trejetai.

1950 metais papuoliau į priverstinio darbo stovyklą. Ten pamačiau, kaip vienas „zekas“ užsiiminėjo tapyba. Man kilo noras pabandyti. Paprašiau tetos Veronikos, kad atsiųstų truputį dažų. Taip pradėjau aš tapyti nuo rožių puokštės. Pasirodė, kad viskas ne taip lengva, kaip atrodė. Nebuvo gilumos, viskas atrodė kaip iš popieriaus iškirpta. Kiekvieną man duotą pastabą priimdavau nuoširdžiai ir be komentarų. Vieną kartą tapiau kokį tai peizažą ir vienas estas – tikras menininkas – pasakė, kad peizažus piešti galėsiu, tik, pridūrė, horizontas turi būti neryškus, o šiaip viskas neblogai. Kartą mano darbelius pamatė vienas žydėlis iš Maskvos – Salomonas Moisejevič – tai jis man patarė tapyti iš natūros. Žinoma, lageryje nelabai tai buvo įmanoma, bet vis tik porą tokių darbelių padariau. Tai buvo „Mūsų pusrytis“ [11 il.] ir „Arbūzas su citrinom“ [12 il.]. Po to Irena man atsiuntė 90 reprodukcijų iš Ermitažo. Tąsyk pradėjau tapyti ir portretus. Štai, kopijuodamas Ambrozijaus Holbeino „Jauno vyro portretą“ (1518), vietoj to vyriškio nutapiau Irenos [Kostkevičiūtės] portretą [13 il.]. Jai tas nelabai patiko, nes nutapiau ją su violetiniais plaukais. Ji tą portretą atidavė Genutei, bet, kada norėjo atsimti, tai Genutė jo jai neatidavė. Nutapiau dar nemažai, kur reikėjo atiduoti, daktarui – kad „paliuosuotų“ kelis kartus į mėnesį, planavimo skyriaus viršininkui, kad iškeltų mane iš požeminių darbų. /.../ Kartą man maisto sandėlio viršininkas atnešė mėgėjišką nuotrauką ir paprašė padaryti portretą jo žmonos. Toje nuotraukoje matėsi tikrai „taškas taškas kableliukas“. Aš apsiėmiau, nes žadėjo atlyginti. Įdėjau daug pastangų. Ovalą nutapiau iš esamos „gimnastiorkos“, o aprenčiau ją Salomėjos Nėries suknele. Atlyginimas buvo pora kilogramų cukraus ir pora kilogramų kombinžyro³⁰. Sulydžius su puse kilogramo aliejaus gavosi labai skanūs, lyg žąsies, taukai. Tąsyk ir ant širdies pasidarė smagiau, nes mes to negaudavom – cukraus į mėnesį gaudavome 500 gramų. Kartą vienas

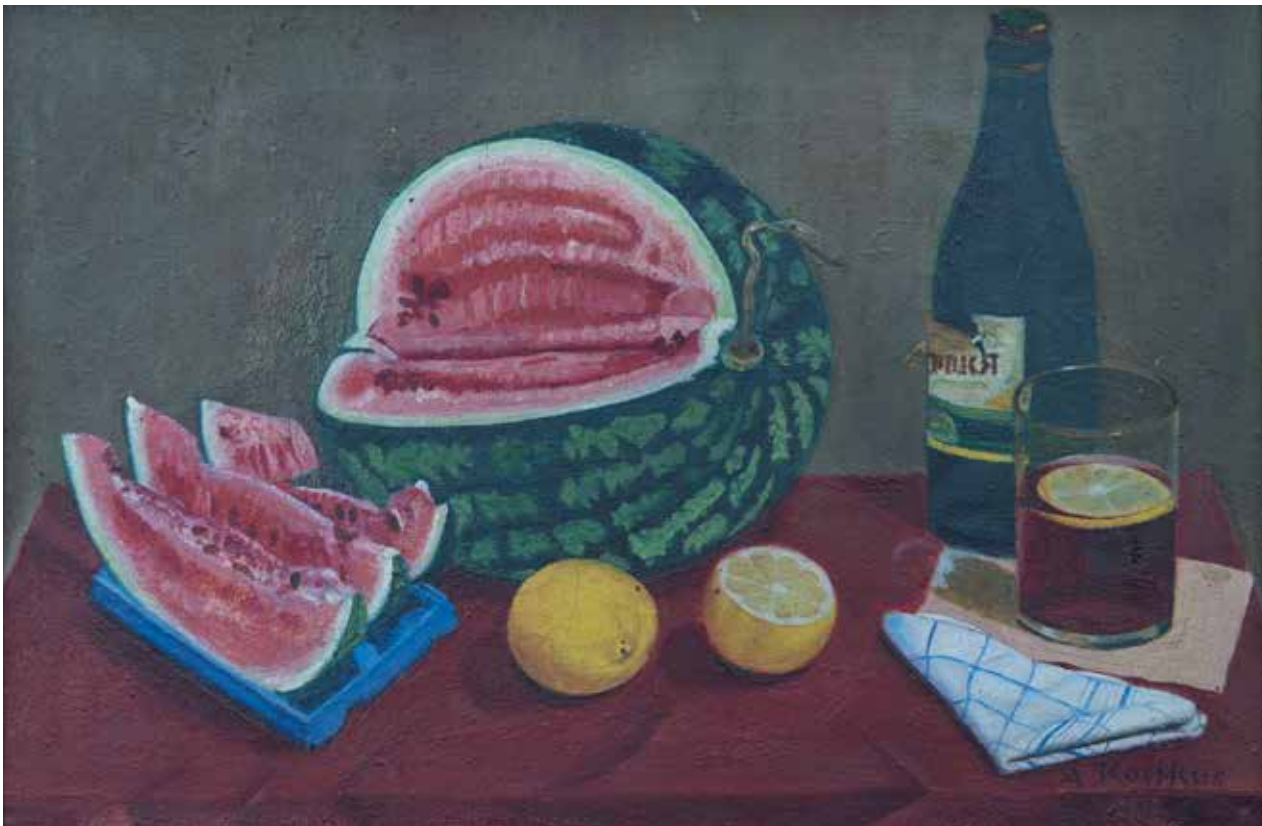
28 Aleksandro Kostkaus Kostkevičiaus prisiminimai (rankraštis, Kaunas, 1982). Editos (Kostkevičiūtės) Laurutienės asmeninis archyvas.

29 Godunavičienė, J. Paveiksluose – „Kančių stotys“. Vakarinės naujienos, 1998 04 28: 7.

30 Kombinuoti tepūs riebalai.

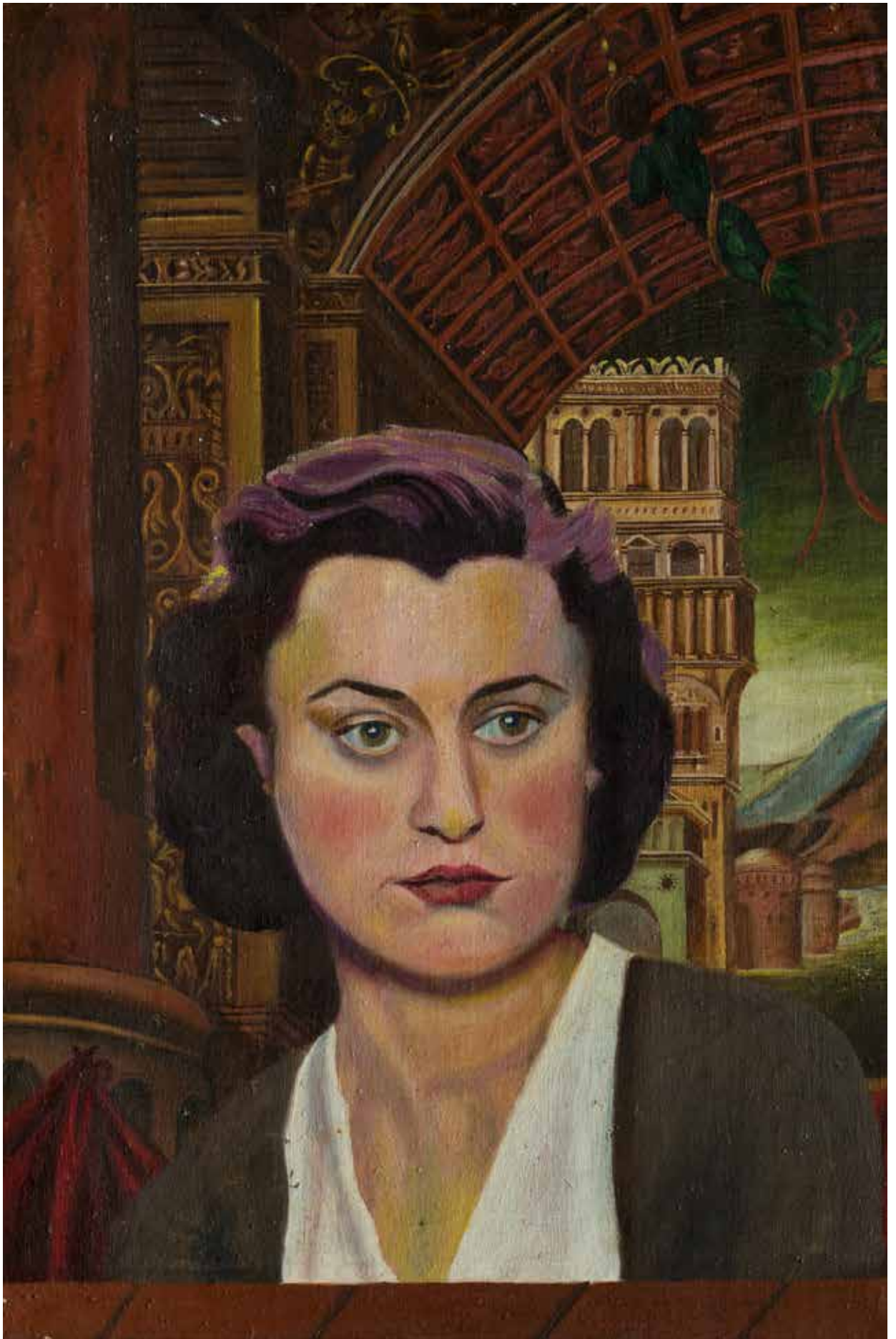

11 il. A. Kostkus-Kostkevičius (1912–1999)
Mūsų pusrytis, 1955
Drobė, aliejus, 27 x 40 cm
VDKM D-1218. Fot. Artūras Užgalis

12 il. A. Kostkus-Kostkevičius (1912–1999)
Arbūzas su citrinom, 1955
Drobė, aliejus, 26,5 x 39,5 cm
VDKM D-1271. Fot. Artūras Užgalis

13 il. A. Kostkus-Kostkevičius (1912–1999)
Sesers dailėtyrininkės Irenos Kostkevičiūtės portretas, 1954. Vorkuta
Drobė, aliejus, 50 x 34 cm.
Privati dailininko Aloyzo Stasiulevičiaus kolekcija. Fot. Audrius Kapčius

„zekas“ norėjo padovanoti mano ką tik nu-
pieštą paveiksluką, labai populiarius buvo
„Mergaitė su katinuku“, už kurį gavau 40
rublių senais pinigais. Tai irgi buvo duona.
Įdomus buvo tas darbas. Tai buvo pirmas
mano tapomas žmogaus veidas. Kartu dir-
bome viename darbe su pavolgės vokiečiu
Vania Zander. Tąsyk Zander pasakė, kad iš
manęs portretisto nebus. O jis kaip tik tokį
portretą nutapė ir paslėpė sienoje, kad ne-
atimtų. O mes dirbome pamainomis. Tas
Vania išėjo vakare po pamainos į lagerį, o
aš, paėmęs tą jo nutapytą mergaitę su ka-
tinuku per naktį padariau tikrą to darbo ko-
piją. Kitą dieną, kada Vaniai parodžiau savo
darbelį, jis nepatikėjo ir pasakė, kad tai ne
mano darbas. Tiesa, aš jam nesakiau, kad
tai nutapiau iš jo originalo.

Sąlygos tapyti buvo be galo sunkios, bet tas
neatbaidė manęs nuo sudėtingų darbų. Dirbau
užsispyrusiai, negailėdamas jėgų, kovodamas,
kad tam tikslui būtų kuo daugiau laiko. Pavyz-
džiui, gaudavome dešimtininko Daugėlos Jono
uždavinį: šachtoje, saugykloje už 30 metrų, pa-
krauti vagonėlį viena tona molio. Reikėjo labai
greitai ir sumaniai atsigabenti vagonėlį ir su dė-
žute prinešti vieną toną molio. Vėliau priešvar-
tuoti prie elektrovezio ir, nuvežus apie kilome-
trą, iškrauti j tam tikrą dėžę. Reikėjo suktis, nes,
jeigu pavėluosi, tai kasykloje išbūsi aštuonias
valandas, o tas ne pagal mano charakterį. Aš
tai atlikdavau per 4 valandas. Tas man buvo la-
bai svarbu, nes išlipęs iš kasyklos anksčiau, ga-
lėdavau pamiegoti kokiam nors kampe, kad
lageryje sutaupyčiau valandėlę tapybai³¹.

Sklaidant Kostkaus-Kostkevičiaus užrašytų
prisiminimų lapus, žavi ir įkvepia politinių kalinių
moralinė ir dvasinė stiprybė. Kraupiausiomis są-
lygomis nesusvyravo tikėjimas Dievu – iš menko
duonos davinio lagerininkai nusilipdydavo karo-
liukų vėrinius rožinio maldai. Neišblėso jų kūry-
biškumas ir humoro jausmas. Štai apie laiką Le-
ningrado (dab. Sankt Peterburgas) „peresilkoje“
Kostkus-Kostkevičius rašo:

*Kas vakarą buvo suorganizuojama tarp tau-
tų visokių išdaigų. Įdomus buvo vienas la-
tvis, kuris užpildydavo pramoginę programą.*

31 Aleksandro Kostkaus Kostkevičiaus prisiminimai (rankraš-
tis, Kaunas, 1982). Editos (Kostkevičiūtės) Laurutienės asmeninis
archyvas.

Jo specialybė buvo – grojo įvairiais pučia-
maisiais instrumentais. Apsirengdavo praš-
matniai, ant galvos užsidėdavo kareivišką
kepurę, apsivilkdavo kareivišką milinę, už
diržo prisikabindavo kabinėką, su kuriuo
klozetą valydavo (automatą vaizduodavo),
ant virvės per petį pasikabindavo pagal-
vėlę, kuri atstodavo planšetą ir vaidindavo
rusų komandierių, kuris ir žiovaudavo, ir
su pirštu dantis krapštydavo, ir daug daug
įvairių juokų prikrėsdavo³².

Prisiminimuose minimi ir koncertai, kurie
vykdavo vakarais daugiausia tarp ukrainiečių
ir lietuvių. Galima buvo dainuoti negarsiai, bet
prižiūrėtojams buvo girdima. Nors drausdavo,
bet apsieidavo be bausmių³³. Kostkui-Kostke-
vičiui įdomiausia buvo latvio artisto vaidyba:

*Tąsyk susėsdavo visi ant nary kaip teatre.
Kameros viduryje buvo daug vietos, nes kai
vykdavo patikrinimai, ten turėdavo sutilpti
visi kameros gyventojai. Kartais latvis vai-
dindavo ne rusų komandierių, o amerikiečių
kareivį. Apsirengdavo prašmatniai: švarkelis
trumpas juodos spalvos su ryškiomis kiše-
nėmis, kelnės taip pat juodos, batai su viduti-
niais aulais, dirželiais susagstyti. Ant galvos
užsidėdavo aliuminį bliūdėlį su perjuoste
per smakrą, platų diržą, už kurio prikabin-
davo šovinines bei pistoleto kaburą, pasiėmęs
tą patį kabinėką, priklaupdavo ir šaudydavo
lyg iš tikrųjų. Pašokdavo iš vienos vietos į
kitą ir vėl kartodavo tą patį. Duodavo ko-
mandą angliškai, lyg būtų tų snaiperių ke-
liolika. Vaidindavo lyg dūdų orkestras grotų,
imituodamas daugelį pučiamųjų instrumen-
tų. Daug įdomių numerių rodydavo, ir vis su
pypke dantyse³⁴.*

Bendraudami su kitomis kameromis, kaliniai,
anot Kostkaus-Kostkevičiaus, ne tik Morzės
abėcėle dalindavosi informacija apie kitose ka-
merose sėdinčiųjų skaičių, pavardes ir pan. Su
gretima kamera pasidalindavom ir dainelėmis, –
prisiminimuose rašė Kostkus-Kostkevičius. –
Aliuminį puoduką priglausdavom, o priglaudę
puoduką ir prikišę ausis kitos kameros gyvento-
jai klausydavosi³⁵.

32 Ten pat.

33 Ten pat.

34 Ten pat.

35 Ten pat.

14 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999) „Aktiruotų“ (pagal aktą
nurašytų) lavonų išvežimas, 1987
Kartonas, aliejus, 44 x 60 cm
ČDM Lvg 1089. Fot. Justė Mocevičiūtė

Nepaisant, regis, beviltiškų aplinkybių, nenustojo kaliniams rūpėti tvarka, švara, estetika. Kostkus-Kostkevičius prisimena:

Kartą buvo sugalvota pasidaryti skustuvą. Tam tikslui iš vieno „zeko“ amerikoniškų batų buvo išimta geležinė luoba ir iš jos, atsinešus plytgalį iš pasivaikščiojimo, per vieną savaitę buvo pagamintas skustuvas. Nelabai jau jis buvo geras, bet nusiskusti buvo galima. Ir taip mes, eidami pasivaikščioti, įgaudavom kultūringų žmonių išvaizdą³⁶.

Vis dėlto į gyvenimo paribį išstumtam Kostkui-Kostkevičiui atsiriboti nuo supančio siaubo labiausiai padėjo kūryba. Iš pradžių tapė ant „aktiruotų“ marškinių bei paklodžių. Aktiruotais buvo vadinami pagal aktą nurašyti daiktai. Šiurpiausia, kad tarytum nusidėvėję daiktai Vorkutlage būdavo nurašomi ir mirusių kalinių kūnai. Kol mirusysis

nebūdavo nurašytas pagal aktą, nebuvo galima išvežti jo palaidoti [14 il.]. Jei apskritai tai galima vadinti laidojimu. Buvo tiesiog sušalusiu lavonų išvežimas ir užkasimas. Prieš nurašant mirusį, jis dar būdavo „patikrinamas“ dūriu į krūtinę, ar tikrai nebegyvas³⁷.

Tokiomis sąlygomis užgimė pirmieji Kostkaus-Kostkevičiaus kūriniai – sesers dailėtėrininkės Kostkevičiūtės atsiųstų atviručių ir reprodukcijų kopijos, kalinių, lagerio prižiūrėtojų ir jų šeimos narių portretai (piešti pagal nuotraukas). Pervestas iš šachtininko į staliaus-dailidės pareigas dailės padalinyje, kūrė meniškus dirbinius sudėtingomis technikomis. *Kartą padariau prie lovos inkrustuotą spintelę, dirbau ilgai ir kruopščiai. Buvau gerai įvertintas ir net gavau pagyrimą³⁸*, – prisiminimuose pasakoja Kostkus-Kostkevičius, pamėgtą inkrustavimo techniką panaudojęs ir lageryje gaminuose dovanose Lietuvoje likusiems vaikams: šachmatuose sūnui Rimantui [15 il.] ir papuošalų dėžutėse dukrai Editai [16, 17 il.].

36 Ten pat.

37 Ten pat.

38 Ten pat.

15 il. A. Kostkus-Kostkevičius (1912–1999). *Šachmatai sūnui Rimantui*, 1953
Vorkuta. Sibirinis maumedis, drožyba, medžio inkrustacija, 5,6 x 34,4 x 17,2 cm.
Privati autoriaus sūnaus Rimanto Kostkaus kolekcija.
Fot. Audrius Kapčius

16 il. A. Kostkus-Kostkevičius (1912–1999). *Papuošalų dėžutė dukrai Editai*, 1953
Vorkuta. Sibirinis maumedis, drožyba, medžio inkrustacija, 7 x 18 x 18,2 cm.
Privati autoriaus dukters Editos Laurutienės kolekcija

17 il. A. Kostkus-Kostkevičius (1912–1999). *Papuošalų dėžutė dukrai Edita*, 1953
Vorkuta. Sibirinis maumedis, drožyba, medžio inkrustacija, 9,1 x 18,8 x 16,3 cm.
Privati autoriaus dukters Editos Laurutienės kolekcija.
Fot. Audrius Kapčius

Išgyventi Vorkutlago siaubus padėjo ir pasitikėjimas Apvaizda. Dar iki išvežimo į Vorkutą jam ne kartą teko stebuklingai išlikti gyvam neįtikėtinomis aplinkybėmis. Kostkaus-Kostkevičiaus sūnus Rimantas pasakoja:

Tėvo gyvenime buvo keli atsitikimai, kai jis galėjo žūti. Pirmasis įvyko, kai tėvas buvo vos 20 metų. Jis plaukiojo Neryje valtimi, kuri apsvirtė. Srovė nė nespėjusį įkvėpti oro jį panešė po greta buvusiu baidoku. Bando jaunuolis išnerti, o galva vis atsimušą į baidoko dugną ir lieka vandeny. Galva jau buvo pradėjusi svaigti ir vandens jau buvo gurkštelėjęs, kai srovė visgi išplukdė jį iš po baidoko ir jaunuolis išsigelbėjo. Antrą kartą nuo mirties tiesiog neįtikimai pavyko išsisukti nualpus lėktuve. Tėvas tąkart pilotavo vienas. Sąmonė prapuolė – ir lėktuvas žemyn. Netikėtai trumpam atgavęs orientaciją ir suvokęs, kad krenta, suprato, kad vairalazdę staigiai reikia traukti į save. Betraukiant sąmonė vėl dingo, bet vairalazdė jau buvo patraukta, ir lėktuvas jau kilo į viršų. Taip ir skrido – tai prarasdamas, tai atgaudamas sąmonę. O apačioje visi stebėjosi, kam jis tokius viražus daro. Ir nors atrodė, kad tąkart lėktuve jam mirtis jau buvo numatyta, tačiau visgi galop jis atsigavo ir lėktuvą nutupdė sėkmingai. Trečiasis nutikimas įvyko jau Vorkutoje, dirbiantis šachtoje. Dirba tėvas šachtoje, o iš viršaus rąstas atskrieja. Pasitraukti nėra kur. Akivaizdu, kad paskutinės gyvenimo akimirkos kapsi. Tik staiga rąstas susiskersuoja ir pakimba keli metrai virš tėvo galvos įstrižai, galais įsiremdamas į šachtos sienas. Ir taip per stebuklą jis ir vėl lieka gyvas³⁹.

Kostkaus-Kostkevičiaus dukra Edita Laurutienė prisiminė ir jo avariją važiuojant motociklu, kai, anot dukros, tėvas patyrė tokią traumą, kad tiesiog iš mirties prisikėlė⁴⁰.

Mirtis tykojo ir garsiajame Vorkutos lagerio kalinių sukilime, apie kurį Kostkus-Kostkevičius 1995-aisiais pasakojo „Kėdainių garso“ žurnalistui Ramūnui Šeliakui [18 il.]:

Sukilimas prasidėjo po Stalino mirties 1953 m. liepos 25 d. Tuo metu lageryje kalėjo apie 2000 žmonių. Pagrindinis reikalavimas buvo

peržiūrėti kalinių bylas. Lagerio vartai buvo užbarikaduoti, į vidų buvo įleidžiamas tik jo viršininkas. Į darbą niekas nėjo. Taip tęsėsi apie savaitę. Bet NKVD taip pat nesnaudė. Buvo ruošiamasi lagerio šturmui. Bokšteliuose pastatė kulkosvaidžius, priešais pagrindinius vartus iškasė apkasus pagal visus karo meto reikalavimus. Atvyko gaisrinės, greitosios medicinos pagalbos mašinos, šunynas pripildytas naujausiais vilkšuniais, atvyko azijiečių smogikų būrys. Rugsėjo 1 d., sekmadienį, generolas Rudenko pasiūlė tiems kaliniams, kuriems nedaug liko kalėti, palikti stovyklą. Kadangi tokių buvo tik keletas, netrukus iš visų pabūklų driokstelėjo uraganiška ugnis. Po nedidelės pertraukėlės į sukritusius ant žemės kalinius vėl pradėjo šaudyti iš visų ginklų. Per tas kelias minutes žuvo 70 kalinių, o 150 buvo sužeista⁴¹.

Vis dėlto kitą dieną nuo barakų langų buvo nuimtos grotos. Nustota nakčiai rakinti duris. Kaliniams buvo suteikta teisė kas mėnesį parašyti namiškiams po laišką. Artimiesiems leista lankyti kalinius. Netgi pradėtas statyti viešbutis lankytojams. 1955 m. Kostkaus-Kostkevičiaus aplankyti atvyko jo žmona Aldona. 1956 m. pagaliau atvažiavo komisija iš Maskvos peržiūrėti bylų. Kostkus-Kostkevičius prisimena: *Iš penkiasdešimties peržiūrėtų bylų 44–45 kalinius paleido. Į tokių laimingųjų tarpą patekau ir aš. 1956 m. rugsėjo 16 d. išvažiavau iš Vorkutos namo⁴².*

Gyvenimo iššūkiai ir kūrybinės veiklos specifika grįžus į tėvynę

1956-aisiais grįžęs iš Vorkutos, Kostkus-Kostkevičius gyveno gimtajame Kaune. Kaip buvęs politinis kalinys sunkiai gaudavo darbą, jautė, kad dalis žmonių jo vengia. Daugiau bendravo su menininkais, kultūrininkais. Ypatingą reikšmę jo gyvenime suvaidino bičiulis Aloyzas Stasiulevičius, vertinęs dailininko talentą ir skatinęs grįžti prie kūrybos, kurią dėl sudėtingų aplinkybių buvo

39 Iš straipsnio autorės pokalbio su Rimantu Kostkumi. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2022 11 17.

40 Iš straipsnio autorės pokalbio su Edita Laurutiene. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2023 01 13.

41 Šeliakas, R. Skrydis – gyvenime ir paveiksluose. *Kėdainių garso*, 1995: 5, nr. 84.

42 *Vorkutos politinių kalinių atsiminimai*, sudarė ir parengė Juozas Krakauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 83.

18 il. A. Kostkus-Kostkevičius (1912–1999). *Streikuojančių kalinių žudynės 1953 m. rugpjūčio 1 d.*, 1988
Kartonas, aliejus, 56 x 74 cm.
ČDM Lvg 1084.
Fot. Justė Mocevičiūtė

kiek apleidęs. Kostkus-Kostkevičius rašė: 1956 metais grįžęs į Kauną nutapiau dar keletą darbų. *Negalvojau, kad iš tapybos galėčiau padidinti šeimoms biudžetą, tad palikau ją nuošalėje*⁴³.

Vis dėlto sesers dailėtyrininkės Kostkevičiūtės ir svainio tapytojo Stasiulevičiaus paskatintas 1980-aisiais, išėjęs į pensiją, Kostkus-Kostkevičius grįžo prie tapybos. *Nors sąlygos ir nekokios – pasišildau savo palėpę elektrine krosnele, bet ryžto daug ir dirbu daug*⁴⁴, – teigė menininkas. Tapė aviacijos, Lietuvos istorijos, religijos, tremties, lagerio temomis. 1991–1992 m. nutapė kūrinių ciklą Sausio 13-osios tema [19 il.]. Paskutiniaisiais gyvenimo metais, prarasdamas regėjimą, anūkės sumaišytais dažais tapė muzikinių įspūdžių padiktuotas abstrakčias kompozicijas, 1995 m. eksponuotas menotylininkės Zitės Žemaitytės kuruotoje parodoje „Neregio elegija“ „Archyvo“ galerijoje.⁴⁵ Dailėtyrininkė Raimonda Simanaitienė tuomet recenzijoje rašė, kad parodos kūriniuose, *nutapytuose jau beveik dienos šviesos neregincio menininko, daugėja abstrakčių formų, tamsos ir šviesos, geltonos, raudonos spalvos*

43 Aleksandro Kostkaus Kostkevičiaus prisiminimai (rankraštis, Kaunas, 1982). *Editos (Kostkevičiūtės) Laurutienės asmeninis archyvas*.

44 Kuodienė, M. Aleksandro Kostkaus likimo galia. *Literatūra ir menas*, 1999 03 06: 6.

45 Parodos „Neregio elegija“ anotacija. Kaunas, 1995. *Editos (Kostkevičiūtės) Laurutienės asmeninis archyvas*; Rimkus, J. *Neregio elegija. Tremtinys*, 1995: 4, nr. 19.

*ir tamsių, niūrių tonų dvikovos. Taip likimui nepasiduodantis menininkas išreiškia savo nelengvas godas*⁴⁶.

Jaunystėje su karo aviacija gyvenimą siejęs Kostkus-Kostkevičius gyvenimo pabaigoje daug kalbėjo, samprotavo karo tema, ne kartą pabrėždamas, kad *pati blogiausia taika yra geriau nei laimėtas karas. /.../ Karai prasideda tuomet, kai žmonėms susimaišo protas, nes net ir laimėjusi karą pusė visuomet pralaimi*⁴⁷.

1999 m. vasario 28-tą dieną⁴⁸ Kostkus-Kostkevičius artimųjų, dar likusių gyvų bendražygių, Vorkutos lagerio kalinių buvo palydėtas į paskutinę kelionę – Eigulių kapines Kaune. *Vienas jo nebaigtų darbų stovėjo ant molberto Karininkų ramovėje Kaune, atsisveikinant su išėjusiu Amžinybėn*⁴⁹.

Kostkaus-Kostkevičiaus tapybos istorinė vertė ir meninė raiška

Ypatinga vertė Kostkaus-Kostkevičiaus kūryboje pasižymi autobiografinė tapyba Vorkutlago tema. Šios skaudžios temos kūrinių išeities

46 Simanaitienė, R., A. Kostkaus elegijos. *Noriu*, 1995: 14, nr. 19.

47 Vanagienė, V. *Pati blogiausia taika yra geriau nei laimėtas karas. Kauno diena*, 1995: 9, nr. 97.

48 Mirė vasario 25 d.

49 Buškevičienė, A. Tebus pašlovinti nenusilenkę prieš netiesą. *XXI amžius*, 1999: 16, nr. 20.

19 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *Žmonių susibūrimas
prie Parlamento*, 1992
Kartonas, aliejus, 71 x 114 cm.
ČDM Lvg 1285. Fot. Audrius Kapčius

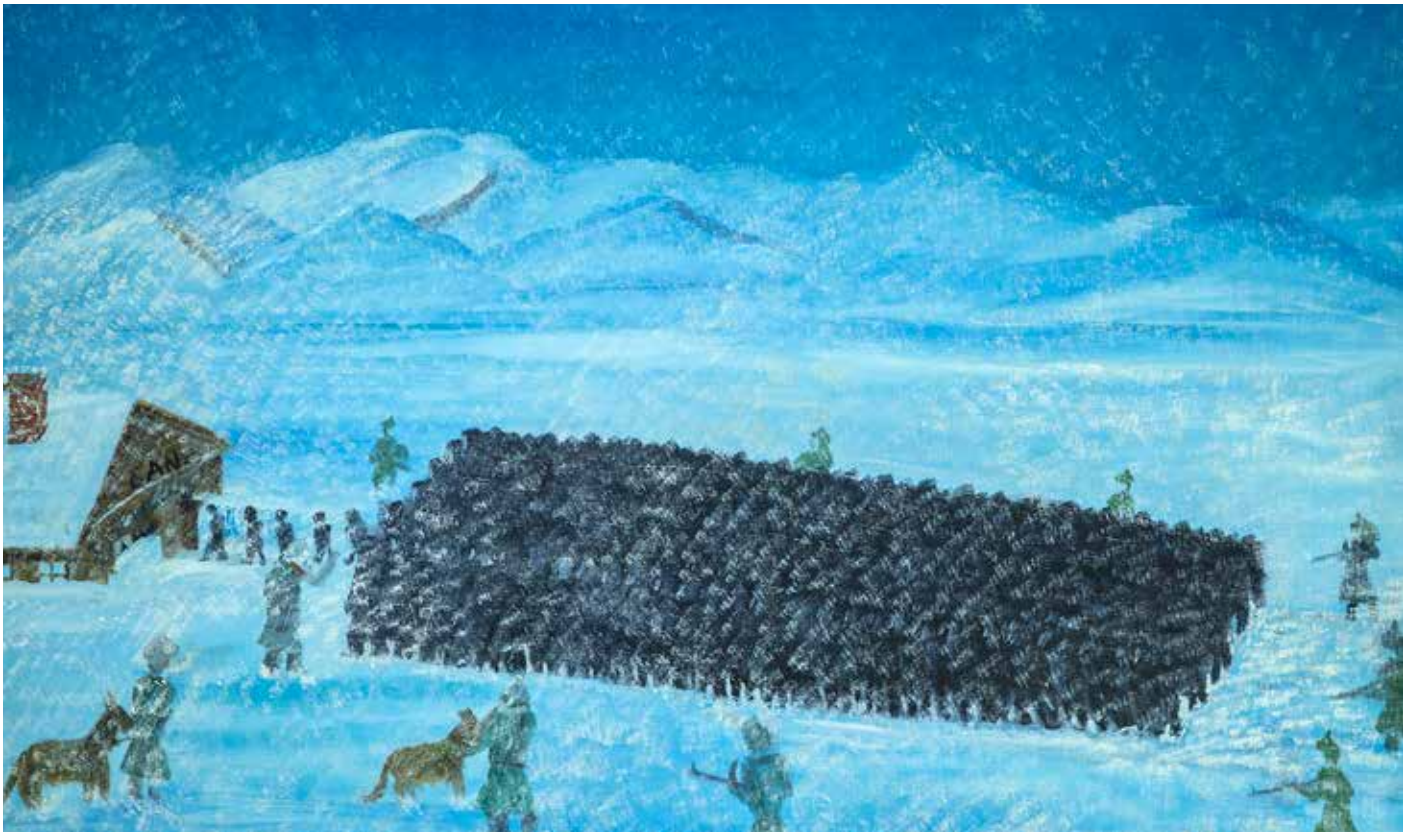

20 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *Sargybos
bokšteliai*, 1988
Kartonas, aliejus, 56 x 74 cm.
ČDM Lvg 1118. Fot. Justė Mocevičiūtė

21 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *Į darbą pagal virvę*, 1986
Kartonas, aliejus, 56 x 74 cm.
ČDM Lvg 1081. Fot. Justė Mocevičiūtė

22 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *Į pirtį*, 1987
Kartonas, aliejus, 75 x 112 cm.
ČDM Lvg 1105. Fot. Justė Mocevičiūtė

23 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *29-oji kasykla*
Vorkutoje, 1986
Kartonas, aliejus, 60 x 90 cm.
ČDM Lvg 1126.
Fot. Justė Mocevičiūtė

taškas – asmeninės patirtys. Tačiau pagrindinis kūrinių personažas vis dėlto ne pats autorius, o parklupdyta bevardė politinių kalinių minia. Nekaltai nuteistieji, išsekinti katorgiško darbo ir bado. Dailėtyrininkė Žemaitytė jausmingai rašė: *Efemeriški, blyškūs siluetai šaukia be žodžių, įliedami gėlą, nerimą, neaiškų kaltės jausmą į žiūrovo širdį*⁵⁰.

Melsvame sniege boluoja sargybos bokšteliai. Kur tik akį mesi – bokšteliai [20 il.]. *Kai siautėdavo pūga, žmonės darban eidavo virvės įsikibę, kad nepaklystų* [21 il.]. *Į pirtį vesdavo po trijų šimtų minią. Nuogų. Prausdavosi po penkiasdešimt. Tuo metu kiti išsiprausę laukdavo keturiasdešimties laipsnių šaltyje. Grįždavo jau ne visi...*⁵¹ [22 il.] Šachtos, anglies kasyklos – visur pavojus, siaubas, mirtis. Tokia buvo politinių kalinių kasdienybė. Kalėjo čia ir kriminaliniai nusikaltėliai, kurie leido sau viską. Viename iš paveikslų Kostkus-Kostkevičius pavaizdavo „kriminalistus“, lošiančius kortomis. *„Pralošęs sėbras privalėjo bėgti iš lagerio arba nužudyti virėją*⁵², – yra pasakojęs autorius. Sukrečia 29-tos kasyklos vaizdas Vorkutoje – didžiuliai niūrūs pastatai, šalia kurių stovi keli lietuviški kryžiai, slapta naktį pastatyti kalinių saviesiems atminti [23 il.].

Gausi Kostkaus-Kostkevičiaus kūryba (nuta-pyta daugiau kaip 600 paveikslų) liudija daug gyvenime patyrusio ir išgyvenusio žmogaus tvirtą ir nepalaužiamą dvasią ir subtilų meninį pajautimą. Jo nutapyti Vorkutlago siužetai – įtaigi istorijos pamoka, kurią šiandien ypač pravartu pasikartoti.

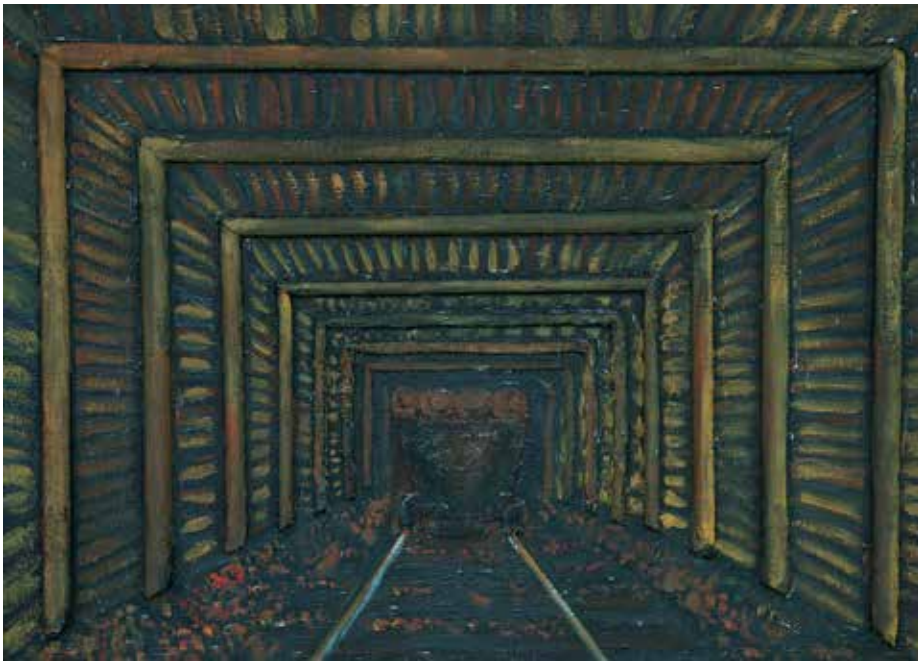
Kostkus-Kostkevičius buvo jautrus koloristas. Jo paveikslams būdinga pilkšvai mėlyna paletė. Plačios, šiaurietiško mėlio ir šalčio prisodrintų erdvių panoramos vaizduojamos tarsi žvelgiant iš debesų. Veikiausiai tokį žvilgsnį padiktavo lakūno patirtis. Formos Kostkaus-Kostkevičiaus paveiksluose deformuotos, stilizuotos, bet nekuriančios įprasto dekoratyvumo įspūdžio, kaip daugelio tautodailininkų kūryboje. Meninė Kostkaus-Kostkevičiaus kūrinių raiška artimiausia ekspresionizmui. Dailėtyrininkė Žemaitytė rašė, kad *apibendrintos, schematiškos linijos paprastume užkoduota giluminė prasmė*⁵³. Svarbu paminėti ir į eksperimentus linkusią menininko dvasią, labiausiai atsiskleidusią šachtų gelmes vaizduojančiose kompozicijose, kuriose prie paveikslo plokštumos autorius siuvo, lankstė, klijavo medžio pagaliukus, drobės gabaliukus, įgalinusius peržengti dviejų dimensijų ribas ir sukurti trimatiškumo efektą [24, 25 il.].

50 Žemaitytė, Z. *Aleksandras Kostkus: tapybos parodos katalogas*. Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1989.

51 *Iš straipsnio autorės pokalbio su Edita Laurutiene*. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2023 01 13.

52 Rimdeikienė, A. Grotas krūtinėm išversim... *Tėviškės žinios*, 1987: 3, nr. 77.

53 Žemaitytė, Z. Spalvų ir formų giesmės. *Krantai*, 1991, kovas: 27.

24 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *Anglies kasyklų
koridorius*, 1981

Drobė, aliejiniai dažai, medis,
siūlas, klijai, 50 x 70 cm.
ČDM Lvg 1097.
Fot. Justė Mocevičiūtė

25 il. A. Kostkus-Kostkevičius
(1912–1999). *Anglies kasykloje*, 1981
Drobė, aliejiniai dažai, medis, siūlas,
klijai, 80 x 131 cm.

ČDM Lvg 1131. Fot. Justė Mocevičiūtė

Išvados

Tyrinėjant Kostkaus-Kostkevičiaus paliktą rašytinį ir tapybinį palikimą, jo vaikų pasakojimus, archyvinę ir ikonografinę medžiagą, atkurta Kostkaus-Kostkevičiaus gyvenimo ir kūrybos istorija, kurioje reikšmingiausia nata suskamba Vorkutlage praleisti metai.

Lageryje Kostkaus-Kostkevičiaus laukė sukrečianti realybė – šachtoje ir pūgose tykojanti mirtis, dėl pramogos gyvybę atimti nesibodintys kriminaliniai nusikaltėliai, žiaurus prižiūrėtojų elgesys, nežinia dėl ateities, nė akimirksniui neapleidžiantis artimųjų ilgesys. Nuo šios realybės Kostkus-Kostkevičius bėgo į kitą – geresnį, teisingesnį – meno pasaulį. Pradėjo piešti, tapyti. Buvo pervestas iš šachtos į dailės padalinį, pradėjo dirbti staliumi-dailide.

1956 m. komisijai iš Maskvos peržiūrėjus kalinių bylas, Kostkui-Kostkevičiui buvo panaikinti kaltinimai, ir jis grįžo į Kauną. Grįžęs nutapė kelis darbus, bet greitai dėl slegiančių sąlygų ir neprieklausius šį lageryje gelbėjusį užsiėmimą metė. Žmonės buvusio kalinio vengė, darbą gauti buvo

labai sunku. Pragyventi iš tapybos Kostkus-Kostkevičius galimybių nematė. Tad tapyti nebuvo nei motyvacijos, nei laiko.

Vis dėlto 1980-aisiais, jau išėjęs į pensiją ir sesers dailėtyrininkės Kostkevičiūtės bei svainio tapytojo Stasiulevičiaus primygtinai skatintas, Kostkus-Kostkevičius grįžo prie tapybos. Nutapė daugiau nei 600 kūrinių aviacijos, istorijos, religijos temomis. Jo kūrybos gausoje istorinė ir meninė vertė bei emociniu įtaigumu išsiskiria tapybinių Vorkutos prisiminimų serija „Lietuvių kančios Šiaurėje“.

Šie kūriniai prasmingai papildė rašytinius autoriaus prisiminimus apie Vorkutą ir atskleidžia jį kaip savitą menininką, pasižymintį unikaliu tapybiniu braižu: planais „iš viršaus“, plačiomis panoromomis, subtiliai jautria ir drauge emociškai ekspresyvia spalvine raiška, ritmiškomis, ekspresyviomis kompozicijomis, peržengiančiomis tautodailei įprasto dekoratyvumo ribas, eksperimentinėmis autorinėmis technikomis. Kostkaus-Kostkevičiaus autobiografinė tapyba Vorkutlago tema verta pažinti ir kaip įtaigus istorinis dokumentas, ir kaip unikalus meno reiškiny.

Vorkutlag in Aleksandras Kostkus-Kostkevičius' (1912–1999) life and creation

The article focuses on the experiences of a political prisoner, military pilot, aviation lieutenant, a representative of Naïve art Aleksandras Kostkaus-Kostkevičius (1912–1999) in Vorkutlag and his autobiographical creation related to the subject. Pictorial and written memories reveal both spiritually firm inner world and dramas intertwined with miracles in his personal life. The man's experiences in Vorkutlag unfold a complex history of the 20th-century Lithuania. Kostkus-Kostkevičius' creative path meant a counterbalance to the oppressive reality of the camp, an escape to a more fair world, the world of art. After returning from the camp, Kostkus-Kostkevičius was not engaged in painting for a while, but it was in 1980 that he took a paintbrush again. His pictures bear witness of what the Lithuanian nation had gone through in Vorkuta camps.

Kostkus-Kostkevičius' work is given a survey from a perspective of the history of an ordinary daily life. The research is based on a narrative account, methods of formal analysis, oral and micro-history, and is centred around an individual and personal experience through his work. By analysing Kostkus-Kostkevičius' biography, manuscripts of his own memoirs, paintings, archival material, press excerpts, and talks with the author's children, the story of Vorkutlag is told from a perspective of micro-history.

Alongside, the article presents certain characteristics of artistic peculiarities of paintings which have an undoubted historical significance: unique compositional solutions linked to the pilot's experience, a specific colouring, and the use of original techniques.

BALELIA

Sovietmečio fotografijos kolekcija: nuo užsakomosios iki kraštotyrinės

Aidas Kulbokas

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Fototekos, dokumentacijos ir leidinių skyriuje yra saugomas didelis fotografijų rinkinys, kurio laikotarpis – nuo XIX a. vidurio iki šių laikų. Sovietmečio fotografijos sudaro bene didžiausią turimos kolekcijos dalį. Beveik visą šio rinkinio dalį sudaro trijų autorių darbai, taip pat nedidelė dalis – meninės fotografijos ir pavienės ar menininkų fonduose išsibarsčiusios to laikotarpio nuotraukos. 2022 m. buvo publikuotas straipsnis, skirtas bene produktyviausio ir didžiausio muziejaus kolekcijos autoriaus sovietmečio fotografo Algirdo Žukausko kūrybai analizuoti¹, o šio straipsnio objektas – kitų dviejų minėto laikotarpio autorių – Aleksandro Medvedevo ir Aleksandro Pleskačiausko biografija bei kūryba.

Straipsnio tikslas – pristatyti autorių biografiją ir kūrybą, išskirti įdomiausias kolekcijos pavzdžius, atsižvelgiant į sovietmečio fotografų kūrybines nuostatas ir specifiką.

Lyginant abiejų autorių nuotraukų temas, įamžinamus objektus, vaizdų kūrimo aplinkybes, keliamas ir probleminis klausimas: kiek aptariamų muziejuje saugomų fotografijų autoriai ir užfiksuoti jų vaizdai atitiko sovietmečio fotografo kūrybos normas, to meto temų aktualumą ir kiek jie, dirbdami tokį darbą ar užsiimdami tuo laisvalaikiu, kreipė dėmesį į vaizdų meniškumą, profesionalų žvilgsnį į objekto vaizdavimą?

¹ Kulbokas, A. *Didžiausia Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus kolekcija: sovietmečio fotografo Algirdo Žukausko rinkinys*. Elektroninis leidinys „Pauliaus Galaunės skaitymai 2022“. Nuoroda į straipsnį: https://issuu.com/m.k.ciurlionio-muziejus/docs/pauliaus_galaunes_skaitymai_straipsniu_rinkinys_su

Užsakomoji fotografija ir jos autorius fotografas Aleksandras Medvedevas

Pirmiausia apie užsakomosios fotografijos autorių Aleksandrą Medvedevą. [1 il.] Beveik nežinomas arba labai mažai žinomas fotografas dabar yra garbaus amžiaus senjoras, gimęs 1938 m. gruodžio 26 d. Baltarusijoje, Mogiliovo srityje. Fotografo tėvas buvo karininkas pasienietis, todėl su šeima ir mažuoju sūnumi Aleksandru, likus kone mėnesiui iki Vokietijos ir Sovietų Sąjungos pasienyje vykusio Antrojo pasaulinio karo veiksmų, buvo atkelti gyventi į Tauragės kraštą, Dapkiškių kaimą, į tuometinę pasienio zoną. Taip nuo 1941 m. baltarusių kilmės šeima su būsimuoju fotografu Aleksandru liko gyventi Lietuvoje.

A. Medvedevas fotografija susidomėjo dar vaikystėje, kai jo mama nupirko fotoaparata „Smena“. Aleksandras labai puikiai prisimena, kai būdamas dar 7 klasėje, fizikos pamokai ruošėsi atsakinėti apie fotografijos procesus, jis pasiskaitė apie tai literatūros ir kai reikėjo visa tai pristatyti klasėje prie lentos, jau daug žinojo apie fotografiją. Tuo labiau kad jau kurį laiką turėjo mamos dovanotą fotoaparata ir buvo padaręs, kaip pats Aleksandras vadina, „tų nuotraukėlių“. Kitas dalykas, kuris paskatino domėtis fotografija, – tai jam dar jaunystėje į rankas patekęs žymaus fotografo, taikomosios fotografijos Lietuvoje pradininko Povilo Karpavičiaus vadovėlis apie fotografiją.

Vis dėlto šis užsiėmimas jam kurį laiką buvo tik antraeilė veikla, neretai daugiau hobis. Jaunystėje susidomėjęs sportu, išbandęs daugybę sporto šakų, atrado mėgstamą sporto šaką sportinį ėjimą, buvo daugkartinis prizininkas, taip pat dirbo su sportu susijusiose veiklose. Gyvendamas Kaune tik dėl tam tikro atsitiktinumo įsidarbino Žemės ūkio statybos projektavimo institute (ŽŪSPI), vadinamajame Žemprojekte, spalvotų fotonuotraukų laboratorijoje. Žemprojekto veikla buvo projektuoti visuomeninės, gamybinės ir gyvenamosios paskirties objektus kaimiškose vietovėse². Įsidarbinęs fotonuotraukų laboratorijoje pamatė, kad joje nėra reikiamos įrangos, viską reikėjo supirkti, pagaminti. Todėl šiais klausimais A. Medvedevas važiavo į Maskvą, konsultavosi su šiame mieste gyvenusiu spalvotos fotografijos žinovu. Be konsultacijų su šios srities žinovais, fotografas nemažai ir pats eksperimentavo, atrado būdų, kaip pačiam pasigaminti

dalį įrangos ir kai kuriuos nuotraukoms ryškinti reikalingus dalykus pagamino pats. Kitą dalį laboratorijai reikiamos įrangos įgijo Žemprojekto vadovybei skyrus lėšų. Tačiau ir pats įgijimas nebuvo toks paprastas: reikėdavo nuolat prašyti vadovybės, rašyti raštus ir laukti, kad būtų pritar-ta tokiems pirkiniams. A. Medvedevas, dirbdamas eksperimentų būdu, nuolat tobulinosi, kaip geriau ryškinti fotografijas, kaip pasiekti geresnę jų kokybę, kaip patogiau atlikti tokius darbus. Tačiau jam fotolaboratorijoje netekdavo užsibūti, darbo pobūdis buvo keliauti po visą Lietuvą ir fotografuoti instituto projektuotas naujasias gyvenvietes, įvairius pastatus. Šias pareigas jis ėjo apie 10 metų ir institutui buvo palikęs didžiulius kiekius fotografijų³. Muziejuje esanti kolekcija, pagalvojus, kiek per 10 metų galėjo būti sukaup-ta medžiagos, yra nedidelė, susidaro iš 290 nuotraukų. Ekspozitai muziejui 2003 m. dovanoto inžinierius ir kolekcininkas Algimantas Urbonas, kuris taip pat dirbo minėtame institute.

Vizito pas fotografa A. Medvedevą metu buvo peržiūrėtas didelis kiekis pas jį saugomų negatyvų. Tikėtasi ten rasti daugiau Žemprojekto darytų fotografijų, tačiau iš kelių šimtų juostelių ir tūkstančių kadru nerasta nė vieno vaizdo iš minėto dešimtmečio darbinės veiklos. Fotografas išties visas institutui darytas nuotraukas paliko toje įstaigoje. Kaip pats A. Medvedevas prisimėnė, atsiskaitydamas Žemprojekto vadovybei už nuveiktus darbus, visas negatyvų fotojuosteles ir padarytus pozityvus turėdavo atiduoti darbo-vietei. Tačiau iš peržvelgtos minėtos gausios asmeninės negatyvų kolekcijos atsikleidė kita jo kaip fotografo veiklos dalis – fiksuoti sporto akimirkas, ypač krepšinio, „Žalgirio“ komandos rungtynes, renginius Kauno sporto halėje, kiek mažiau lengvosios atletikos varžybas. Paaiškėjo, kad sovietmečiu A. Medvedevas buvo vienas produktyviausių sporto fotografų, jo nuotraukos publikuotos populiariausiuose to meto leidiniuose apie „Žalgirį“, krepšinį, krepšininką Arvydą Sabonį. Vis dėlto fotografas iki šiol turi nuoskaudą, kad tuo metu leistuose leidiniuose beveik niekur nėra prie įamžintų vaizdų pažymėta jo autorystė. Leidėjai nematė reikalo to daryti, o ir tuo metu autorinės teisės mažai kam rūpėjo. Tik vartant minėtus sporto leidinius su pačiu A. Medvedevu galima atsekti jo darytus kadrus, kurių nemaža dalis jam iki šių dienų yra labai įsiminti.

2 Pagal leidinį *Žemės ūkio statybos projektavimo institutas*, sud. K. Pavalkis. Vilnius, 1981.

3 Interviu su fotografu Aleksandru Medvedevu, 2019 m. lapkričio 4 d.

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomą kolekciją sudaro ne sporto tematika, o tik Žemprojekto užsakymu darytos nuotraukos. Šios muziejuje esančios A. Medvedevo fotografijos yra ir spalvotos, ir nespalvotos, kitose pusėse yra autoriaus aprašymai, įvardinant jamžinto objekto paskirtį ir vietovę, dar paminint jo priklausomybę tam tikram tarybiniam ar kolektyviniam ūkiui. Peržvelgus šią nuotraukų kolekciją yra aišku, kad vaizdai kurti siekiant reprezentuoti jamžinamas to meto naujas statybas, kuriamas besiplečiančias gyvenvietes. Tą patvirtina ir vienas tokiame rinkinyje esantis reprezentacinis albumas su firminiu Žemprojekto dėklu ir 15 atskirai paklijuotų ant kartono nuotraukų. Nors toks albumas muziejuje yra tik vienas, tačiau tuo metu jų buvo daryta nemažai. Jame matyti instituto įgyvendinti pavyzdiniai tiek gyvenamieji, tiek visuomeniniai pastatų projektai. Vaizdai aprašyti rusų kalba, nes rinkinys skirtas pristatyti visai Sovietų Sąjungai bei

kitoms socialistinėms valstybėms to meto instituto projektavimo ir statybos laimėjimus. Taip pat tokiais jamžintais kadrais tiek visuomenei, tiek kitiems kaimiškųjų vietovių tarybiniam ar kolektyviniams ūkiams norėta pristatyti kaip siektiną pavyzdį žmonių apgyvendinimo ir kitų poreikių aprūpinimo klausimais. Iškeliant Žemprojekto pasiekimus, leisti tuo metu buvo ir įvairūs leidiniai, brošiūros su A. Medvedevo nuotraukomis. Jo fotografijos patekdavo ir į instituto darbuotojams skirtą kas mėnesinį daugiatiražį sienlaikraštį „Žemprojektas“.

Kaip jau minėta, Žemės ūkio statybos projektavimo instituto užsakymu A. Medvedevas važiuodavo į įvairias Lietuvos gyvenvietes daryti naujai tuo metu pastatytų ar statomų objektų reprezentacinių vaizdų. Tad būtent tokios yra ir visos muziejuje 290 nuotraukų. Žvelgiant detaliau, pirmiausia į akis krenta tai, kad nedidelė dalis nuotraukų yra perfotografuotos schemas su statomų ar tuo metu jau pastatytų gyvenviečių planais,

2 il. Ēriškių gyvenvietė
Fot. Aleksandras Medvedevas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM Ta 7502

3 il. Ēriškių prekybos
centro pastats
Fot. Aleksandras Medvedevas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM Ta 7506

projektiniais jų pasiūlymais. Tokiose schemose matyti sovietmečio gyvenamųjų vietovių masinių statybų projektavimo būdai, tuo metu pažangiu laikytas pastatų išdėstymas.

Tęsiant A. Medvedevo fotografijų kolekcijos apžvalgą matyti, kad jų autorius, nuvykęs į tam tikrą vietą, fotografuodavo gyvenviečių bendrus vaizdus: gatves, pastatų grupes. Ne vieną kartą dėl gražesnių kadrų fotografas užsilipdavo kur nors aukščiau – ar į medį, ar ant statybinio kranų [2 il.]. Keletą kartų jam teko fotografuoti ir iš sraigtasparnio, kurį buvo suorganizavusi Žemprojekto vadovybė. Be to, kai nuotraukų autorius atvažiuodavo į vietą fotografuoti, jam tereikėdavo išreikšti norą, kad kažko trūksta geriems kadrams įamžinti, ir tiek vietos žmonės, tiek statybininkai ar kolegos iš darbo jam padėdavo, suorganizuodavo reikiamų priemonių.

Iš 290 fotografo darytų nuotraukų didžiojoje jų dalyje yra įamžinti tarybinių ūkių ir kolūkių gyvenviečių tuo metu naujai pastatyti įvairūs statiniai. Pirmiausia būtų galima išskirti visuomeninius pastatus: tai kultūros namai, parduotuvės, valgyklos, mokyklos, vaikų darželiai, kiti paslaugų ar administraciniai pastatai [3 il.]. Labai svarbu buvo tokius objektus įamžinti siekiant parodyti,

kaip tuo laiku apgalvota ir kaip neva ypač rūpinasi paslaugų prieinamumu kaimiškose vietovėse. Taip pat buvo įamžinti, iš šių dienų perspektyvos žiūrint, pakankamai neišvaizdūs gamybiniai centrai: gyvulininkystės kompleksai, grūdų sandėliai, šiltnamiai [4 il.]. Tokiais kadrų irgi siekta parodyti pramonės, žemės ūkio ir gyvulininkystės pasiekimus, pabrėžiant darbo vietų žmonėms aprūpinimą nuo didžiųjų miestų nutolusiose gyvenvietėse⁴. A. Medvedevo dėmesio sulaukė net ir pakelės autobusų stotelių stoginės, kurios Sovietų Sąjungos respublikose turėjo savitą, išskirtinių architektūrinių bruožų, kurie traukia ir šių laikų fotomenininkus⁵ [5 il.]. Be visuomeninių pastatų, fotografas privalėjo įamžinti ir gyvenamuosius namus. Tai mažiau aukščiau kaimo vietovėms pritaikyti dviejų, trijų, keturių aukštų daugiabučiai namai [6 il.]. Taip pat pagal tipinius projektus statyti individualūs, vadinamieji vienbučiai namai [7 il.].

4 Pagal Lietuvos ypatingojo archyvo parengtą virtualią parodą „Sovietinės Lietuvos ekonomika: nuo industrializacijos iki nuolatinio stygiaus“. Nuoroda į svetainę: <https://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/sovietines-lietuvos-ekonomika-nuo-industrializacijos-iki-nuolatinio-stygiaus-ly/exh-92>.

5 LRT.lt. Nuoroda į svetainę: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/146141/sovietiniu-autobusu-stoteliu-pasaulis-stoteles-astuonkojai-kosminiai-laivai-ir-kitos-idomybes>.

5 il. Balelių autobusų stotelė kelyje
Ukmergė–Panevėžys
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1967
ČDM Ta 7445

6 il. Dainavos gyvenvietės dvylikos
butų gyvenamieji sekcijiniai namai
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1967
ČDM Ta 7595

7 il. Rokų individualus vienbutis
gyvenamasis namas
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1973
ČDM Ta 7516

8 il. Laučių parduotuvės interjeras
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1967
ČDM Ta 7532

9 il. Dainavos gyvenvietės
buto virtuvės interjeras
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1967
ČDM Ta 7594

Tuo taip pat siekiama parodyti, kad tarsi rūpinamasi mažų miestelių ar kaimų gyventojų gyvenimo kokybe ir kad dirbantiems žmonėms suteikiamas būstas naujai pastatytuose pastatuose. Norėdamas parodyti reprezentacinį gyvenviečių vaizdą, fotografas užfiksavo ir sutvarkytą gyvenviečių aplinką, apželdinimo elementus, naujai suformuotas aikštes ir skverus su įrengtais fontanais, amfiteatrais, mažosios architektūros elementais.

Fotografuodamas A. Medvedevas dėmesį skyrė ne tik gyvenviečių vaizdams ir pastatams, bet ir interjerams: kultūros centrų, mokyklų, vaikų darželių, bibliotekų, parduotuvių, valgyklų, kolūkio valdybos administracijos centrų, apylinkės tarybos patalpų [8 il.]. Norėdamas parodyti pavyzdinę gyventojų buitį, fotografas yra įamžinęs ir butų, individualių namų interjerus su to meto naujais baldais [9 il.]. A. Medvedevas kaip svarbius elementus reprezentaciniams vaizdams užfiksavo ir visuomeninių pastatų interjero ir eksterjero dekoru detales, tokias kaip to meto sienų tapyba ar pano [10 il.]. Aptarinėjamoje kolekcijoje yra keletas ir panoraminių vaizdų, kada fotografas, sujungdamas dvi, tris nuotraukas, yra taip sukūręs gyvenviečių panoramas.

Kiek daugiau A. Medvedevo dėmesio yra sulaukusios gyvenvietės, tuo laiku buvo pristatytos kaip pavyzdinės arba vadinamosios eksperimentinės. Viena tokių, bene žinomiausia tuo laiku Lietuvoje, buvo Juknaičiai Šilutės rajone [11 il.]. Sovietmečiu ji garsėjo kaip išskirtinės pastatų ir kraštovaizdžio architektūros tarybinio ūkio gyvenvietė, gavusi tuo laiku svarbią V. Lenino premiją⁶. Ją įamžinti nepraleido progos labai daug to meto fotografų, tarp jų ir labai žymių, pvz., Antanas Sutkus⁷. Tad nenuostabu, kad ir A. Medvedevas yra padaręs jos tiek gyvenamųjų, tiek visuomeninių pastatų nuotraukų. Kita tokia pavyzdinė gyvenvietė Lietuvoje – Dainava Ukmergės rajone. Iš šios vietovės yra bene daugiausia A. Medvedevo nuotraukų. Dainava buvo pavyzdinė to meto eksperimentinė miesto tipo Leonpolio paukštininkystės ūkio centrinė gyvenvietė⁸. Ji fotografuota įvairiais rakursais: įvairūs pastatai, aikštė ir interjerai.

6 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Nuoroda į svetainę: <https://www.vle.lt/straipsnis/juknaičiai/>.

7 Michelkevičius, V. „LTSR fotografijos meno draugija – vaizdų gamybos tinklas“. Vilnius, 2011, p. 174–175.

8 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Nuoroda į svetainę: <https://www.vle.lt/straipsnis/dainava-1/>.

10 il. Žibartonių kultūros namų
fasado fragmentas
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1967
ČDM Ta 7583

11 il. Juknaičių kultūros namai
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1984
ČDM Ta 7478

12 il. Dainavos gyvenvietės aštuoniolikos butų gyvenamasis namas Fot. Aleksandras Medvedevas, XX a. 8–9 deš.
ČDM Ta 7537

Viena įsimintiniausių nuotraukų iš šios vietovės yra daryta prie vieno iš naujai pastatyto Dainavos daugiabučio, prie kurio stovi naujakuriai: jaunos mamos su vežimėliais, aplink jas lakstantys vaikai, taip pat senovo amžiaus moterys [12 il.]. Dėmesį patraukė būtent matomos trys senolės, apsigaubusios baltomis skarelėmis. Jos atrodo tarsi iš tarpukario laikų būtų nužengusios į sovietmetį. Žiūrint į vieną iš jų daugiabučio namo balkone matyti, kaip kontrastuoja žmogaus ir jį supančios aplinkos vaizdas. Į naujuosius kaimo tipo gyvenviečių

daugiabučius namus buvo keliamos netik jaunos šeimos, bet ir senyvi žmonės iš melioracijos ir kolūkio griaunamų senųjų sodybų, vienkiemių. Tokie dviejų, trijų ar keturių aukštų daugiabučiai ir įvairūs visuomeniniai pastatai buvo statomi įgyvendinant išsikeltą tikslą, kad reikia kaimą priartinti prie miesto. Kaip rašoma Lietuvos ypatingojo archyvo sukurtoje virtualioje parodoje, 1958 m. Lietuvos kaimą palietė regioninis planavimas ir architektūrinė modernizacija, kurios esmė buvo kolūkių ir tarybinių ūkių gyvenviečių stambinimas iki tuo metu optimaliu

laikyto mažiausiai 1000 gyventojų skaičiaus⁹. Mažaaukščiai daugiabučiai pastatai buvo specialiai projektuoti kaimiškosiose vietovėse, kur šalia jų būdavo dar ir parduotuvė, mokykla, vaikų darželis, medicinos punktas, buitinių paslaugų centras, garažų masyvai, kolektyviniai sodai ar net gyvuliams laikyti skirti sublokuoti tvartai. Tą patvirtina ir minėto archyvo virtuali paroda: *Kaimo urbanizavimas pakeitė gyvenviečių paveikslą. Siekiant sukurti miesto gyvenimo sąlygas, buvo siekiama atsisakyti individualių ūkių, pradėti statyti miesto tipo daugiaaukščiai surenkamieji namai*¹⁰. Tarsi atrodo, kad tokia įgyvendinama idėja turėtų būti labai patraukli grindžiant gyvenimo sąlygų gerinimu, paslaugų priartinimu, tačiau už to slepiasi ir žmonių, prievarta iškeldintų iš savo gimtųjų sodybų, likimai. Taip ir A. Medvedevo fotografijose matyti, kad kai kurie žmonės yra atsidūrę visiškai jiems svetimoje vietoje.

Pavyzdinės tuo laiku buvo ne tik kai kurios gyvenvietės, bet ir atskiri provincijoje statyti pastatai, kaip, tarkime, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio vaikaičio architekto Kastyčio Zubovo įgyvendinti Kryžkalnio autobusų stoties ir Rusnės gyvenamųjų namų žvejams projektai¹¹ [13 il.]. Šie objektai neišvengiamai yra patekę ir į fotografo akiratį kaip išskirtinės to laiko architektūros pavyzdžiai, įgyvendinti Žemės ūkių statybos projektavimo instituto.

Vis dėlto didžioji dalis fotografijų persmelktos sovietmečio nykumos: nors autoriaus nuotraukose matosi užfiksuoti objektai nauji, šviesūs, daugiausia baltų silikatinių plytų pastatai, naujai pastatyti daugiabučių rajonai, naujai nutiestos gatvės, šviesūs interjerai, gėlynai, tačiau iš šių laikų perspektyvos žiūrint visa tai atrodo niūriai, be gyvybės. Kita vertus, kai kurios A. Medvedevo įamžintos gyvenvietės atrodo itin meniškai, tuščios be gyventojų gatvės, vienišas automobilis, važiuojantis dulkėtu kaimo keliu, taip tarsi specialiai niūriai sovietmečio kasdienybei autorius suteikia tam tikro paslaptiškumo [14 il.]. Nors tai yra dokumentinis objektų įamžinimas, tačiau matyti, kad kuriant reprezentacinius vaizdus fotografuota ne bet kaip.

Anot nuotraukų autoriaus, paprastai fotoaparatai išsitraukdavo sulaukęs gero apšvietimo, kai gyvenvietės ar atskiri pastatai būdavo apšviesti saulės, taip pat važiuodavo fotografuoti tada, kada matydavo, kad bus geras oras, saulėta. Fotografijose didelių meninių ieškojimų nerasiame, tačiau, be minėto apšvietimo, įamžinamų vaizdų kompozicijos ar objektų rakursai yra daugiau ar mažiau apgalvoti. Žvelgiant į pačių nuotraukų kokybę, kaip ir dauguma to laiko spalvotų nuotraukų yra išblukusios ar įgavusios rausvą atspalvį, o nespaltotos nuotraukos yra kiek kokybiškesnės ir raiškesnės [15 il.].

Tad A. Medvedevo fotografijose užfiksuoti vaizdai, kaip jau buvo minėta, šių laikų žmogui atrodo nykiai. Vis dėlto fotografo įamžinta kuriama sovietinio žmogaus aplinka, naujosios statybos turėjo rodyti optimizmą, progresą, gyvenimo kokybės proveržį. Remdamasis interviu su garsiu fotografu Romualdu Rakausku, dirbusiu ir fotokorespondentu keliuose leidiniuose, V. Michelkevičius primena, kaip tais laikais ne užtekdavo nuvažiuoti į įvykio vietą ir užfiksuoti, reikėjo stengtis atvaizdą sukonstruoti taip, kad būtų slepiamas skurdas ir atskleidžiami optimistiniai temos aspektai¹². Kaip pastebi ir Margarita Matulytė, kad tiek fotožurnalistikos, tiek fotomeno darbai dažnai turėjo atspindėti komunistinę statybą ir sovietinės liaudies laimėjimus¹³. Tą darė ir A. Medvedevas: užimamos Žemprojekto fotografo-fotokorespondento pareigos įpareigojo kurti tai, kas atitiko to meto ideologiją, tai, ką oficialiai galėjo rodyti, ir neleido nukrypti nuo svarbiausios kuriamų vaizdų funkcijos – reprezentacijos.

9 Pagal Lietuvos ypatingojo archyvo parengtą virtualią parodą „Sovietinės Lietuvos ekonomika: nuo industrializacijos iki nuolatinio stygiaus“. Nuoroda į svetainę: <https://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/sovietines-lietuvos-ekonomika-nuo-industrializacijos-iki-nuolatinio-stygiaus-lya/exh-92>.

10 Ten pat.

11 Alpinizmo.vikis.lt. Nuoroda į svetainę: https://alpinizmo.vikis.lt/alpinistai/index.php/Kastis_Zubovas.

12 Michelkevičius, V. *LTSR fotografijos meno draugija – vaizdų gamybos tinklas*. Vilnius, 2011, p. 211.

13 Matulytė, M. *Fotografijos raiškos ir sklaidos Lietuvoje sovietizavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2011.

13 il. Rusnės dviejų butų
gyvenamasis namas
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1973
ČDM Ta 7525

14 il. Alksniupių gyvenvietės gatvė
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1967
ČDM Ta 7615

15 il. Klausučių (Jurbarko r.) centrinė gatvė
Fot. Aleksandras Medvedevas, 1967
ČDM Ta 7674

Kraštotylinė fotografija ir jos autorius fotografas mėgėjas Aleksandras Pleskačiauskas

Kitas sovietmečio fotografijų autorius yra kraštotylininkas ir fotografas mėgėjas Aleksandras Pleskačiauskas. Jis gimė 1921 m. birželio 6 d. Vilniuje, tačiau, nepraėjus nė metams, jo tėvai su tuomet mažuoju Aleksandru atsikėlė gyventi į Kauną. Nepaisant būsimo kraštotylininko ir fotografo šeimą palietusių pokario metų trėmimų į Sibirą, A. Pleskačiauskui Kaunas tapo neatsiejama viso gyvenimo ir atrastų pomėgių dalimi. Po tremties Sibire grįžo gyventi į Kauną ir visą gyvenimą dirbo su statybomis ir jų organizavimu susijusį darbą. Tik 1981 m. išėjęs į pensiją, atrado naują pomėgį – fotografiją. Anot Kauno apskrities viešosios bibliotekos parengtos A. Pleskačiausko biografijos, labai mylėdamas Kauną, daug laiko praleisdavo fotografuodamas jo istorinius, nykstančius statinius, moderniąją architektūrą, taip pat mėgo keliauti po Lietuvą ir fotografuoti įvairių miestelių bažnyčias, bibliotekose rinko medžiagą apie Kauno istoriją, buvo kviečiamas vesti ekskursijas, skaityti pranešimus¹⁴. Dar jaunystėje atsiradusi aistra knygoms Aleksandrą lydėjo visą gyvenimą: jis skaitė lietuvių, rusų, lenkų kalbomis, buvo sukaupęs nemažą biblioteką, domėjosi istorija, menais, filosofija, kultūra, klasikine grožine literatūra¹⁵. A. Pleskačiauskas mirė sulaukęs tik 67-ojo gimtadienio, tačiau paliko nemažą sovietmečio Kauno, įvairių kitų Lietuvos vietovių įamžintų vaizdų archyvą. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus 1989 m. gavo dovanų 368 fotografijas. Kauno apskrities viešosios bibliotekos fonduose yra saugoma dar didesnė dalis jo darytų nuotraukų, taip pat ten saugomi paties autoriaus sudaryti teminiai fotografijų albumai apie Kauną ir atskirus jo rajonus.

Iš kitų sovietmečiu fotoaparatu Lietuvos miestus, pastatus fiksavusių profesionalių ar mėgėjų fotografų A. Pleskačiauskas išsiskiria tuo, kad savo darytas nuotraukas jis archyvuodavo itin kruopščiai, su aprašymais. Neretai aprašymai būdavo labai išsamūs, gilinantys į miesto, gatvės, pastato istorinius faktus [16 il.]. Fotografijas A. Pleskačiauskas klijuodavo ant storesnio

popieriaus lakštų ar į albumus ir, turėdamas puikią kaligrafinę rašyseną, prie nuotraukos dailiai aprašydavo įamžintus objektus. Gilindamasis į miesto, šiuo atveju – Kauno, istoriją, kartais įklijuodavo ir seną atviruką. Taip kraštotylininkas ir fotografas buvo sukaupęs nemažą archyvą tiek pavienių fotografijų, tiek teminių albumų su įklijuotomis nuotraukomis.

Jose daugiausia įamžinti įvairių Lietuvos vietovių architektūriniai paminklai – pastatai, gatvės, mažosios architektūros objektai. Žinoma, gyvendamas Kaune, A. Pleskačiauskas daugiausia nuotraukų yra padaręs būtent šiame mieste. Visos jo fotografijos nespalvotos, kaip jau minėta, paklijuotos ant storo popieriaus su ranka rašytais, vienur išsamesniais, kitur trumpais įrašais apie įamžintą objektą. Aprašymuose dažnai didžiausias dėmesys yra skirtas ne tuometiniam įamžinto objekto statusui, o istorinei jo paskirčiai ir reikšmei.

Kaip kraštotylininkas, fotografijų autorius matė prasmę įamžinti besikeičiantį Kauno senamiestį, atskirus jo pastatus. Kai kur ant vieno storo popieriaus lakšto jis yra paklijavęs ne po vieną, o po dvi nuotraukas, kur matyti sugretintas tas pats vaizdas, darytas skirtingu laikotarpiu [17 il.]. Panašu, kad autorius grįždavo fotografuoti praėjus tam tikram laikui, kai pamatydavo jau pasikeitusį pastato, gatvės vaizdą, taip norėdamas įamžinti ir parodyti miesto kaitą.

Kaune A. Pleskačiauskas fotografavo senamiesčio pastatus, daugiausia nuotraukų yra iš Rotušės aikštės. Be senamiesčio, šiame mieste yra įamžintas Pažaislio vienuolyno ansamblis. Yra daugiau nuotraukų ir iš kitų Lietuvos miestų senamiesčių – Vilniaus, Kėdainių. Be miestų, yra ir kitų Lietuvos istorinių vietovių – Kernavės, Trakų, Giedraičių nuotraukų [18 il.] Iš muziejuje saugomos medžiagos matyti, kad autorius mėgdavo keliauti po Lietuvą, tiek po žymiasias turistines vietas, tiek užsukdavo ir į mažiau žinomas vietas, mažus miestelius. Nemaža dalis fotografijų yra būtent mūsų šalies miestų ir miestelių bažnyčios ir kiti sakralinės paskirties pastatai, cerkvės, koplyčios, vienuolynai [19 il.]. Keliaudamas po Lietuvą fotoaparatu yra užfiksavęs nemažai mažosios architektūros objektų, tokių kaip reikšmingi paminklai miestelių centrinėse dalyse, taip pat įamžinęs koplytėlių, koplytstulpių, stogastulpių, atminimo kryžių, paminklinių lentų, kapinėse Lietuvai nusipelnusių asmenų antkapinių paminklų.

14 Pagal Kauno apskrities viešosios bibliotekos parengtą Aleksandro Pleskačiausko biografiją. Nuoroda į svetainę: <https://www.kvb.lt/krastieciams/image/942-aleksandras-pleskaciauskas-sibiras-1955-m>.

15 Ten pat.

Kauno arkikatedra – bazilika statyta XV amžiuje. Tuo metu tai buvo nedidelis pastatas kuris vėliau buvo plečiamas. Bažnyčia keletą kartų degė ir buvo apgriuvusi, vėliau atstatoma. XIX amž. pradžioje jiniai įgavo dabartinį vaizdą. 1895 m. šv. Petro ir Povilo bažnyčia buvo patvirtinta Žemaičių vyskupijos katedra, o minint 500 metų Žemaitijos vyskupijos įkūrimo sukaktives 1921 m. buvo paskelbta bazilika. Vidaus meno ir lubos XIX amžiuje išdailintos dailininku – J. Moniuskos, Andrioli, J. Čaševičiaus. 1925 m. dailininkas P. Kalpokas nutapė šv. Zitos paveikslą.

1981 m. –

Каунасская архикафедрал-Базилка строена в XV веке. В то время это было небольшое здание которое позднее расширялось. Костел несколько раз горел и обваливался, позднее отстраивался. В начале XIX века он получил настоящий вид. В 1895 г. костел св. св. Петра и Павла была утверждена жемайтійском епископством кафедрой, а при 500 летнем юбилее основания епископства в 1921 г. был объявлен базиликой.

Внутренние стены и потолок в XIX в. разукрашены художниками – И. Моноуской, Андриоли, И. Чашевичем. В 1925 г. художник П. Калпокас нарисовал картину св. Зиты.

—1981 г.

16 il. Rotušės aikštė ir Kauno Šv. apaštalu Petro ir Povilo arkikatedra bazilika
Fot. Aleksandras Pleskačiauskas, 1981
ČDM M 3-1-2/71

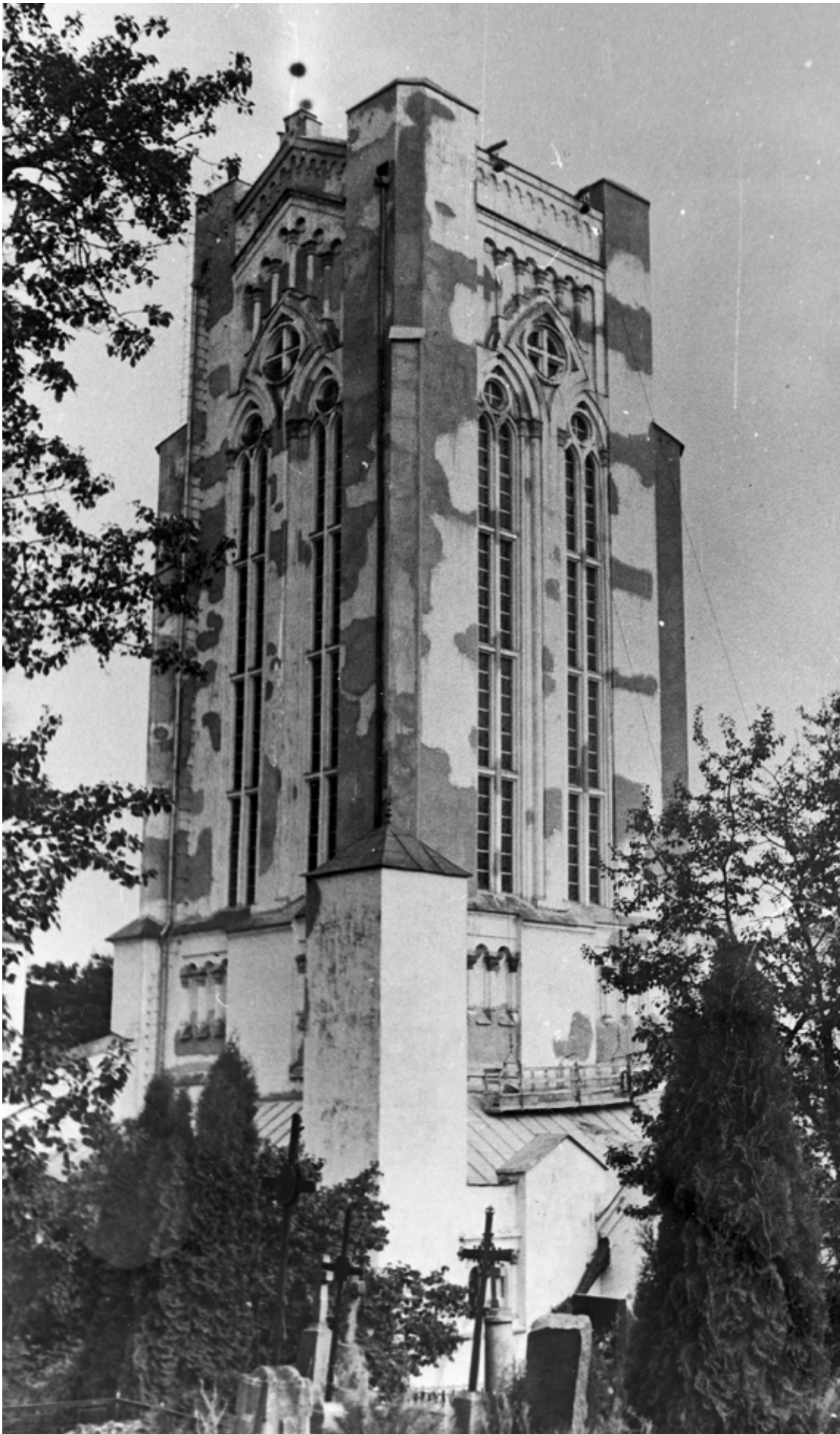

Klierikai grįžta iš bažnyčios

17 il. Rotušės aikštės ir Trakų (dabar
A. Jakšto) gatvės kampas, Kaunas
Fot. Aleksandras Pleskačiauskas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM M 3-1-2/61-62

18 il. Trakų salos pilis
Fot. Aleksandras Pleskačiauskas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM M 3-1-3/10

19 il. Šiluvos Švč. Mergelės
Marijos Apsireiškimo koplyčia
Fot. Aleksandras Pleskačiauskas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM M 3-1-9/10

20 il. Medininkų pilis
Fot. Aleksandras Pleskačiauskas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM M 3-1-4/29

Įamžinti vaizdai yra vertingi tuo, kad nemaža dalis objektų šiandien atrodo visai kitaip [20 il.]. Didžiojoje dalyje fotografo mėgėjo įamžintų vaizdų matosi kaip tais laikais buvo apleisti, apšiurę paveldosauginiai pastatai – dvarai, bažnyčios, vienuolynai. Šie to meto ideologijai nepalankūs pastatai buvo palikti likimo valiai arba geresniu atveju naudoti kitai paskirčiai. Yra žinoma, kad nemaža dalis senųjų pastatų sovietmečiu turėjo kitą paskirtį, pvz., bažnyčios buvo paverčiamos sandėliais ar kino teatrais. Sovietmečiu paveldui daug dėmesio neskirdavo, labiau orientuotasi į kylančius naujus daugiabučių rajonus, į tarybinių ūkių ar kolūkių gyvenviečių plėtrą. Fotografijose matomi pastatai tuo metu buvo labai apleisti, iš jų dalis, tokie kaip dvarų rūmai, pilys, bažnyčios, šiais laikais atrodo visai neatpažįstami – restauruoti, atstatyti. Žinant, kaip šiandien atrodo kai kurie atgimę objektai, žiūrint į A. Pleskačiausko nuotraukas sunku įvaizduoti, kaip jie buvo apleisti, pvz., Gelgaudiškio dvaras ar Panemunės pilis [21 il.]. Tačiau yra ir kitos lemties sulaukusių pastatų, kur dalies įamžintų fotografijose šiandien jau nebėra, tai senoji Labanoro bažnyčia, kuri sudegė gaisro metu, ar Švenčionėlių medinė cerkvė, kur sovietmečiu nykęs pastatas galiausiai buvo nugriautas [22 il.].

Be Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, yra žinoma dar viena vieta, kur saugomas A Pleskačiausko palikimas, – tai Kauno apskrities viešoji biblioteka. Šios bibliotekos fonduose taip pat yra pavienių ant storo popieriaus paklijuotų fotografijų. Saugomi ir paties autoriaus sudaryti teminiai albumai su originaliomis nuotraukomis ir išsamiais jų aprašymais.

Žvelgiant į fotografijų profesionalumo lygį galima teigti, kad autorius tarsi bandydavo įamžinti ir meniškesnių kadru, tačiau, nenuneigiant istorinės užfiksuotų kadru vertės ir svarbios kraštotyrinės veiklos, fotografui trūko profesionalumo – tiek fototechnikos, tiek kadro pajautimo atžvilgiu [23 il.]. A. Pleskačiausko darytos nuotraukos yra gana mėgėjiškos, neretai vaizdai matosi nesufokusuoti, „išplaukę“. Kai kuriuose kadruose nesureguliuotas ir apšvietimas: vienur per daug šviesu, kitur vaizdas tamsus. Yra nuotraukų, kur įamžinamas objektas pasviręs, ypač tai matyti nuotraukose su bažnyčių bokštais. Nepaisant šių visų trūkumų, įamžinti vaizdai yra vertingi kaip kraštotyris, tiriamasis darbas, kur užfiksuota, kaip sovietmečiu atrodė įvairūs architektūros paveldo objektai. Žmonių A. Pleskačiausko darytose fotografijose beveik

nėra arba matomi tolumoje, tai daugiausia atsitiktiniai praeiviai. Tik keliose nuotraukų įamžinti kartu su fotografu po Lietuvą keliavę kraštotyrininkai ar jo šeimos nariai.

Tad žvelgiant į A. Pleskačiausko darytas fotografijas matosi, kad jo nevaržė jokie įsipareigojimai ar to meto ideologinės nuostatos. Fotografas mėgėjas visa tai darė savo malonumui, kraštotyros tikslais. Išėjęs į pensiją ir turėdamas daug laisvo laiko, jis jį paskyrė domėjimuisi savo miesto, krašto istorija, išlikusiu paveldu. Nuotraukų autorius specialiai nedarė reprezentacinių vaizdų, jis fiksavo to meto realybę, todėl nevenė parodyti prastos paveldo pastatų būklės, aptriususių fasadų, griuvėsių. O ir pačios fotografijos daugiausia darytos XX a. 9 deš., „atšilimo“ laikotarpiu, kada ir lietuvių visuomenėje buvo tarsi atsigręžta į svarbius Lietuvai, jos istorijai dalykus.

Taigi abiejų aptartų fotografų darytos nuotraukos yra labai skirtingos savo tematika, profesionalumo lygiu. Abu autoriai fotografavo skirtingomis aplinkybėmis: A. Pleskačiauskas gilinosi į kraštotyros sritį, architektūros paveldo, senuosius pastatus, o A. Medvedevas, atvirkščiai – fiksavo to meto naujasias statybas. Taip pat vieno iš jų tai nebuvo tiesioginis darbas, fotografavo vedamas pomėgio, o tokį laisvo laiko praleidimą atrado tik išėjęs į pensiją. A. Medvedevui fotografija buvo darbinė veikla, užimdama Žemprojekte fotografo pareigas, improvizuoti galėjo nedaug – fiksuoti galėjo tik tai, kas būdavo numatyta jo darbovietės. Vis dėlto, kad ir kaip skirtųsi fotografų darbai, jie skirti to meto situacijai dokumentuoti: nesvarbu, ar tai naujosios sovietmečio statybos, ar architektūriniai kultūros paveldo objektai. Nepaisant to, kad fotografai šiuo atveju tiesiogiai nesiekė meninio rezultato, tačiau vienas kitas kadras buvo komponuotas įdomiau, neįprastai, siekiant meniškiau pateikti esamą vaizdą. Nors, kita vertus, kaip pastebi ir V. Michelkevičius, beveik visos sovietmečiu darytos fotografijos, tiek siekiant meninės išraiškos, tiek dokumentuojant vaizdus, yra atliktos „sugauto kadro“ ar „pamatytos situacijos fiksavimo“ principu¹⁶.

16 Michelkevičius, V. *LTSR fotografijos meno draugija – vaizdų gamybos tinklas*. Vilnius, 2011, p. 119.

21 il. Panemunės (Gelgaudų,
Vytėnų) pilies griuvėsiai
Fot. Aleksandras Pleskačiauskas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM M 3-1-5/7

22 il. Labanoro Švč. Mergelės
Marijos Gimimo bažnyčia
Fot. Aleksandras Pleskačiauskas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM M 3-1-5/15

23 il. Senamiesčio vartai, Kaunas
Fot. Aleksandras Pleskačiauskas,
XX a. 8–9 deš.
ČDM M 3-1-2/29-30

A collection of Soviet-era photographs: from missionary to ethnographic

The article introduces two little-known photographers of the Soviet-era – Aleksandras Medvedevas and Aleksandras Pleskačiauskas, and the collection of their works which is stored in the Department of Photography, Documentation and Publications of the M. K. Čiurlionis National Museum of Art. The narrative focuses on biographies and works of both authors, highlights the most interesting examples of the collection; by means of comparison, it presents a survey of the works created by the two authors, the themes and the objects immortalised, as well as the circumstances of their creation. The authors of the photographs under discussion and the images they captured are examined from the point of view of the conformity to the norms and specifics of a Soviet photographer's work, the thematic relevance of the time, an extent of artistry and professional approach to the representation of an object when photographing. When examining the photographs taken by the two photographers, it becomes clear that there is difference between the subject matter they had chosen and a level of professionalism. Both of them photographed under different circumstances: A. Pleskačiauskas was working in the field of local studies, architectural heritage and old buildings, while A. Medvedevas, on the contrary, travelled around Lithuania and captured new constructions of the time – public, industrial and residential buildings in rural areas.

Photography was not a direct job for one of them – A. Pleskačiauskas photographed out of a hobby, and discovered this kind of leisure time only after his retirement, unconstrained by any obligations or ideological attitudes of the time. For A. Medvedevas, photography was an occupation related to his work, and as a photographer and a photo-correspondent at the Institute of Agricultural Construction Design, he had little room for improvisation – he could only record what was stipulated by his workplace, corresponded to the ideology of the time, and what he was officially allowed to show. Moreover, although both photographers in this case were not directly aiming for an artistic result, nevertheless, some of their shots were composed in a more interesting and unusual way, in order to achieve a more artistic presentation of the image. However, different as they seemed, the works of A. Pleskačiauskas and A. Medvedevas were intended to document the current situation in Lithuania in the 1970s – 1990s.

